

Bibiana Revue o umení
pre deti a mládež

XXXI. ročník
Cena 2 €

2024 / 1 – 2

Farby

Ilustrácia: Veronika Pažická

Obsah

6 – 11

Maliar sa denne prediera
farebným spektrom, aby
zistil, že ho neobsiahne

Eva Andrejčáková

30 – 35

A čo ak nevidiacim vstúpi
do cesty ružový slon

Dušana Blašková

12 – 15

Cesty farieb u detí
a dospelých sa prekrývajú
aj vzdďaľujú

Katarína Kosánová

36 – 43

Izraelský ilustrátor:
V detstve ma učila kresliť
sestra, logo poisťovne
muselo byť presné

Dominika Horváthová

16 – 29

Osud i príroda ma
ignorujú. Preto maľujem
stromy inou farbou

Jaroslava Šicková-Fabricei

6 — 77

44 — 49

Farebný svet kníh:
Ilustrácia nás učí vidieť
ho vlastnými očami

Hana Križanová

64 — 69

Lukáš prekonal
hanbu a strach.
Pomohli mu aj bohovia

Zuzana Stanislavová

50 — 57

Farba v umení je prítomná
ako vzduch – všimneme
si ju, až keď chýba

Marta Žilková

70 — 73

Starec a starena v chudobnej
chatrči unikli trestu.
A mohli zomrieť spoločne

Ján Gallik

58 — 63

Mahito medzi deti nezapadá,
v škole čelí šikane. Pomôže
hovoriaci vták?

Barbora Gvozdjaková

74 — 77

Hoci je život len na jedno
použitie, texty Tomáša
Janovica tu budú navždy

Dávid Dziak

Maliar sa denne prediera farebným spektrom, aby zistil, že ho neobsiahne

Výstavou Laboratórium farieb upozorňuje Tom Ciller na potrebu základných hodnôt.

FOTO: Jakub Hauskrecht

Keď krajinu zakryje sneh, vystúpi do popredia biela farba a v nej hneď vyniknú tie ostatné. „Viditeľnejšia zmena v prostredí hádam ani neexistuje,“ hovorí Tom Ciller. Biela farba je nielen jeho silnou detskou spomienkou, ale aj jedným z motívov príbehu výstavy Laboratórium farieb v BIBIANE. Uznávaný scénograf hovorí aj o tom, aké dôležité je myslieť na tých, čo sa s fenoménom farieb stretávajú v živote po prvý raz.

V súčasnosti dejinná krivka
racionálneho a emotívneho princípu
kulminuje práve v ráciu. Akoby sme
mali o sebe predstavu, že všetko vieme.
Pripadá mi to ako veľká ľudská pýcha.

Tom Ciller

↳ Dostali ste do priestorov výstavy
v BIBIANE tému farby. Čo vám pri nej
napadlo ako prvé?

➤ Povedal som si, že je to krásna
téma. Ale očarenie trvalo iba chvíľku,
potom som si začal uvedomovať, že ju
nemáme šancu vyčerpať a že nás mnoho-
násobne presahuje. Takže sa vzápätí dosta-
vila logická otázka, ako sa k nej postaviť.

↳ Čo zavážilo pri úvahách?

➤ Pomohli sme si z pohľadu
optiky, z pohľadu oka ako brány farebného

vnímania. Lebo feno-
mén farby sa dá, samo-
zrejme, vnímať od fyzikál-
nych, fyziognomických
uhlov pohľadu cez emo-
tívne, symbolické kontexty
až po historické prierezy.
Bolo nám jasné, že výstava
bude, obrazne pove-
dané, iba jednou z mno-

hých vrstiev cibule, ktorú skúšame olúpať.
Na druhej strane mala byť zároveň komu-
nikatívna aj pre deti vo veku, keď začínajú
fenomén farieb vnímať a sú už schopné
na príkladoch pochopiť optické vlastnosti
svetla. Nebola však koncipovaná pre úplne
najmenšie deti, pretože sa nám pozdávala
práve otázka fenomenológie a ohmatáva-
nie hrán daného fenoménu.

↳ Ako sa podarilo koncept udržať?

➤ Aby mala naša predstava akýsi
historický rámeček, zamerali sme aj na ľudí,

ktorí fenomén svetla a farby v minulosti objavovali a definovali. Človek v tom prípade nemôže obísť Newtona, jeho fyzikálne pokusy a nastolenie pravidiel svetla, ktoré sa láme na hraniciach materiálov a rozkladá sa. Ani Goetheho, ktorý bol s Newtonom vlastne v konflikte, pretože preňho nebolo miešanie farieb len čisto fyzikálnou vecou, farby pokladal za niečo, čo prichádza z temnoty do svetla a naopak.

Vybrali sme týchto dvoch zástupcov mysliteľov, vedcov a filozofov, aby sme priblížili fakt, že fenomén farieb putuje s človekom časmi, ovplyvňuje a rozvíja jeho vnímanie. Samozrejme, okrem nich nám schádzalo na um množstvo ďalších teoretikov, Eaton, Kandinskij, predstavitelia Bauhausu, napokon sme z nich museli vyškrtávať, aby sme sa v tom celom neutopili.

↘ Mnohí maliari podrobne skúmali pôsobenie a vlastnosti farieb na vlastných obrazoch, práve výber farieb často odrážal ich hlboké vnútorné polemiky a poryvy duše. Podľa čoho ste vybrali reprezentantov do výstavy?

↗ Keď uvažujete, či denný chlebiček je farba, jednoznačne je to maliar. Maliar je človek, ktorý sa dennodenne prediera farebným spektrom a symbolikou farieb, zvažuje pri nich emocionálnu a racionalitu, mieša pigmenty. Preto sme aj vo výstave umiestnili niekoľko výtvarných diel. náš výber zďaleka nie je vyčerpávajúci, ale nedalo nám, aby sme v duchu jednej z línií neumiestnili v každej miestnosti ikonické dielo z histórie umenia. Máme vo výstave Vasarelyho, Fullu, Bohdana Hostiňáka, končíme Vermeerom.

↘ Takže ste sa v tom celom neutopili?

↗ Vo farbách sa topili aj tí, čo sa im denne venovali celý život. Našou snahou bolo prepojiť edukatívne a zážitkové možnosti výstavy a udržať sa medzi týmito dvoma pólmi, v istých chvíľach

FOTO: Jakub Hauskrecht

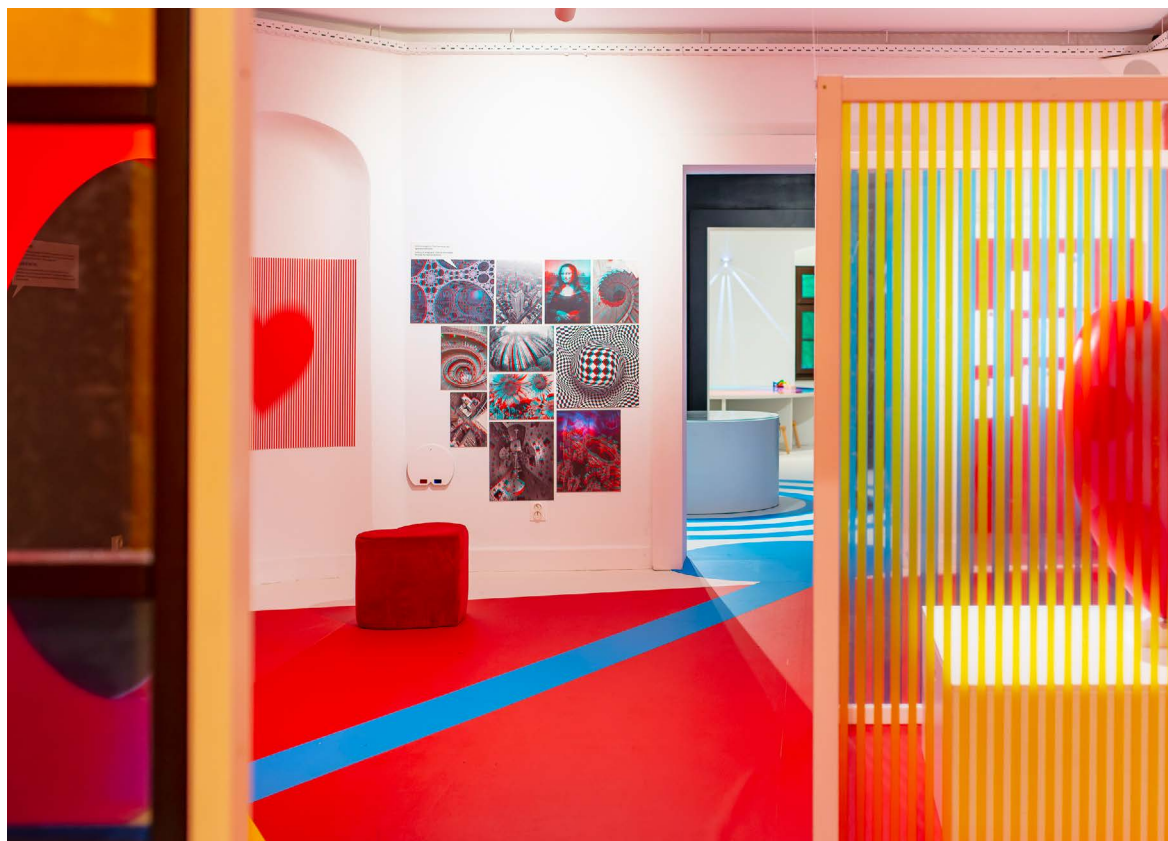
byť v čistej farbe, ploche, forme a niekde odkázať na myslenie, výskumy a vnímanie druhých, čo už je vo výsledku možno trochu zadanie pre rodiča. Zábavy majú deti neúrekom, kultivovanej edukativnosti menej. A tá je potrebná, preto sme sa na ňu sústredili.

↘ Dostať sa do pozornosti detí, najmä tých starších, je pri nových médiách čoraz ťažšie. Mali ste na mysli tento rozmer?

➤ Pri mojich úvahách nešlo o to, čo nové povymýšľam. Výstava ukazuje veci, ktoré existujú a ako sme ich zozbierali, poskladali. Nemal som veľkú ambíciu interpretovať vlastnú predstavu o farbách, skôr objektivizovať veci a javy, ktoré sú pre nás každodennou samozrejmosťou, ale najmä, pre mnohé deti je to prvýkrát. Základné veci treba vždy pripomínať. V princípe sme sa novým médiám a počítačom snažili vyhnúť.

Nové médiá sú dennou potravou detí všade naokolo, práve preto sme sa snažili reprezentovať iným spôsobom. Skôr by mohlo byť pre deti zaujímavé, ak si samy či s rodičom ďalšie poznatky o farbách doplnia po zhladnutí výstavy. Výstava im dáva orientáciu, čo si môžu dohľadať. Myslím, že to nie je nezaujímavá cesta, najmä pre návštevníkov, ktorí sú prvý raz konfrontovaní napríklad s faktom, že biela farba v princípe neexistuje

a skladá sa zo všetkých ostatných farieb a podobne. Pre ľudí z fachu sú to možno banálne veci, ale pre tých zvonka môžu byť tieto informácie vzrušujúce.

➤ Ste z výtvarníckej rodiny. Čo farby a vaše detstvo? Aké boli prvé impulzy?

➤ Boli to, samozrejme, časté návštevy u otca v ateliéri, veľa a rád som kreslil. Čo sa týka silného farebného impulzu, myslím, že to bol sneh. Keď napadne sneh, celá krajina sa zababuší do bielej farby a dostane výraznú štylizáciu. Viditeľnejšia zmena v prostredí hádam ani neexistuje. V tej fascinujúcej bielej, ktorá všetko zleje, sa odráža slnko. Možno vtedy som si prvý raz všimol, ako sa vo vločkách slnko ligoce a hýri farbami. Je fascinujúce sledovať, ako príroda a súcno dokážu štylizovať bez nášho zásahu, a zrazu všetky vizuálne akcenty

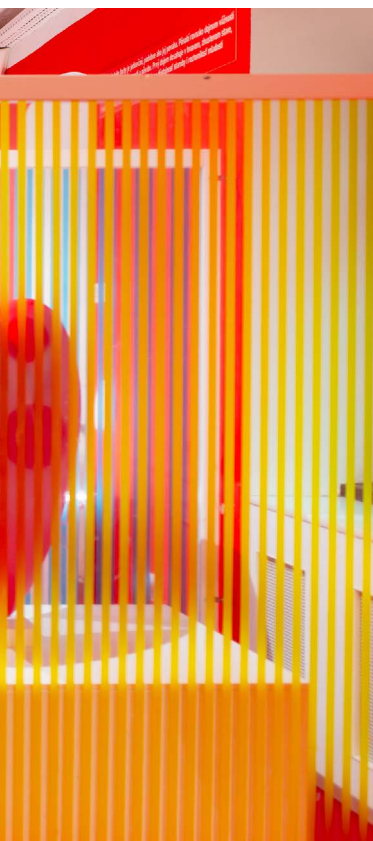
a farby fungujú omnoho silnejšie. Biela bola naozaj silným momentom môjho detstva.

➤ A čo modrá? Nebola v detstve obľúbená, ako je to u chlapcov zvykom?

➤ Modrou ani ružovou ma rodičia netrápili. V každom prípade, každá farba má niečo do seba. Nájsť v lese červené jahody bol zážitok, ísť prvý raz k moru a vidieť obrovskú vodnú plochu a jej farebnú energiu, to bola tiež sila.

➤ Fenomén farieb, myšlienka pestrofarebnosti, symbol dúhy a jej farebného spektra, to všetko je v súčasnosti aj istým posolstvom ľudskosti. Hľadali ste počas práce nejakú spoločenskú hranicu, po ktorú chcete zájsť?

➤ Nebolo treba. Navyše myslieť si, že sme obsiahli teóriu a diskurz farby,

je nezmysel. Človek je tvor citlivý, no má jednu zvláštnu vlastnosť, že chce v istej chvíli všetko racionálne uchopiť. Myslím, že v súčasnosti dejinná krivka racionálneho a emotívneho princípu kulminuje práve v ráciu. Akoby všetci všetko mohli cynicky hodnotiť. Akoby sme mali o sebe predstavu, že všetko vieme. Akoby nastala inflácia všetkého.

↳ Nakladáme nesprávne s emóciami?

➤ Pripadá mi to ako veľká ľudská pýcha. Ľudia v predchádzajúcich obdobiach predsa tiež mali skúsenosti. Stačí si zobrať len samotnú renesanciu a prechádzať históriou farby v období pred tým, ako vstúpila na scénu optika a fyzikálne objavy. Fenomén farby bol vtedy vnímaný inak – ale bolo to horšie? Menej kvalitné, menej silné, menej symbolické? Veď vrcholné obdobie talianskeho maliarstva

FOTO: Jakub Hauskrecht

sa začalo lazúrami, čo predstavovalo revolúciu vo farebnosti a je to tak dodnes.

Lazúra je niečo, čo skrátka nenamiešate, jednotlivé odtiene musíte práčne dosahovať vrstvami farieb. Renesancia však priniesla aj zaujímavé presahy farby a šatstva. Fialová, teda farba ultramarínu – dnes meditatívna, ezoterická, mystická – bola vtedy farbou najdrahších odevov, tento pigment si mohla dovoliť len šľachta, potom si ju ‚kanonizovala‘ cirkev a legenda tejto farby sa mohla začať nabaľovať.

A aj Goethe napokon svoju teóriu o farbách po dlhých optických a filozofických výskumoch končí v podstate vetou, že jednotná teória farieb neexistuje. Som presvedčený, že je ilúziou vytvoriť kompendium, ktoré by teóriu farieb zjednotilo. Vezmime si napríklad semiotické vlastnosti farieb – Eskimáci majú desiatky výrazov pre bielu farbu, Indiáni majú desiatky výrazov pre červenú farbu, no sú aj farby, ktoré vôbec nevedia pomenovať.

↳ Túto znakovú rovinu ste vo výstave nezdôrazňovali.

➤ Pretože aj prehľadnosť a hustota informácií musí mať vo výstave rytmus, aby nimi človek nebol zahltený, mohol si aj vydýchnuť a nebol atakovaný všetkým, čo nám napadlo. V každom prípade sme však vychádzali – zhodne s Goethem a na rozdiel od Newtona – z toho, že obraz a slovo sú rovnocenné kultúrne znaky a navzájom spolu súvisia.

Cesty farieb u detí a dospelých sa prekrývajú aj vzdáľujú

Prečo je dôležité hovoriť o farbách.

Téma farieb má byť súčasťou kvalitného všeobecného vzdelania. O ich zákonitostiach, pravidlách, vlastnostiach, funkčnosti, pôvode či umeleckom využití hovorí výstava Laboratórium farieb.

V knihách sa píše, že umenie začalo vznikať v jaskyniach vďaka červenej farbe. Už v dávnej minulosti ľudia poznali a prirodzene využívali najmä prírodné farby, až neskôr sa pomocou nových objavov pigmentov dopracovali aj k väčšej pestrosti.

Farby boli a budú neoddeliteľnou súčasťou nášho sveta. Jeho farebná pestrosť často odzrkadľuje trendy v spoločnosti. Farebné škály sa v každej oblasti rozširujú so vzrastajúcim vývojom technológií.

AKO PRIBLIŽIŤ ZÁKONITOSTI

Farby sa prepájajú so svetlom a zložitým procesom ich videnia, počnúc okom a končiac mozgom, ktorý vizuálne podnety spracováva. Dnes je už evidentné, že prvoplánovosť vo vzdelávaní o farbách nestačí. Ľudia by sa mali dozvedieť viac o ich zákonitostiach a pravidlách, o ich odtieňoch, kontrastoch, komplementárnosti, o farbách v prírode a naopak, o ich funkciách v civilizácii, o pigmentoch, ich pôvode a v neposlednom rade aj o fungovaní farieb v umení aj v jeho historickom kontexte.

To všetko mala na zreteli BIBIANA, keď koncipovala výstavu *Laboratórium farieb*. Východiskom pre jej realizáciu bol fenomén, ktorý nás odjakživa chtiac či nechtiac obklopuje. Keďže ide zároveň o širokú tému s obrovskými možnosťami na spracovanie v interaktívnej forme, scenár venoval pozornosť predovšetkým základným farbám: žltej, červenej a modrej. Pri koncipovaní výstavy bolo treba nájsť balans medzi zážitkovým a edukatívnym prístupom. Ambíciou totiž nebolo predstaviť farby prvoplánovo, ale priblížiť ich zákonitosti a zaujímavosti cez rôzne, predovšetkým svetelné efekty a praktické zadania.

LABORATÓRIUM S INTERAKCIOU

Keďže už zo samotného názvu vyplýva, že ide o laboratórium, v ktorom je dovolené bádať, objavovať, hľadať

odpovede a experimentovať, scenár pri-niesol pre detského, ale aj pre dospelého diváka množstvo vhodných interaktívnych prvkov. Prehliadka je orientovaná nielen vizuálne, sprevádzajú ju aj informatívne a výzvové texty nabádajúce k činnosti. Poskytujú množstvo faktov, zaujímavostí a pojmov zo sveta farieb. Napríklad čo je dúha, mimikry či chlorofyl. Premýšľanie dospelých o farbách zase podnecujú napríklad citáty J. W. von Goetheho, ktorý sa v svojej tvorbe a bádani intenzívne zaoberal farbami.

ČO JE BLÍZKE DEŤOM

Výstava *Laboratórium farieb* prirodzene vychádza z toho, čo deti v jednotlivých farbách poznajú. Napríklad že žlté môže byť slnko, zvieratá, ovocie, niektoré značky, červené je zase srdce, modrá je obloha, voda či vesmír. Každá miestnosť výstavného priestoru reprezentuje jednu farbu a dominuje v nej objekt, ktorý s danou farbou korešponduje. Ostatné objekty so zvolenými farbami tiež priamo súvisia. Nie sú samoučelné, návštevníkov vyzývajú k neodmysliteľnej interaktivite, ktorá vedie k lepšiemu pochopeniu témy.

FAREBNÉ MIKROSVETY

Téma farieb by mala byť súčasťou kvalitného všeobecného vzdelávania. V súvislosti s edukáciou detí sa jej venuje veľa odborníkov, z detských vizuálnych výpovedí totiž môže vyplynúť dôležitá psychologická diagnostika. Podľa farieb, ktoré deti volia pri hre a tvorení, sa dá vyčítať množstvo informácií o ich aktuálnom i dlhodobom emočnom rozpoložení, ako aj o dôvodoch farebných preferencií, ktoré sa viažu k istému obdobiu ich života.

Cestou farieb však deti veľkou mierou sprevádzajú dospelí. Preto je zaujímavé sledovať, ako sa ich mikrosvety vo voľbe farebnosti prekrývajú alebo vzdalujú.

also for the children, but mostly for
what color to choose when you
are there?

Láska je tým najkrajším svetlom. / Love is the most beautiful light.

Osud i příroda ma ignorujú. Budem teda maľovať stromy inou farbou, než akú v skutočnosti majú

Modrý strom je vyjadrením skôr ľudskej než prírodnej drámy, hovorí skúsenosť o farbách v arteterapii.

Rôznofarebné prírodné javy, jesenná či zimná krajina vyvolávajú v človeku farebné dojmy – dajú sa smelo prirovnať k pôsobeniu hudby. Aj preto je pre arteterapeutov dôležité, aby každý človek poznal svoju farbu. Vyjadrenie emócií cez farby je súčasťou ich práce s klientmi. Stretávajú sa pri nich s dôležitými otázkami, na ktoré hľadajú odborné odpovede. Napríklad akú farbu použije človek ako projekciu svojej choroby alebo či je modrá farba naozaj výrazom traumy zo straty rodinného bezpečia.

Farba je niečím viac ako len sfarbením sveta okolo nás a sveta v nás.

Jan Baleka

Farby a farebné kombinácie majú psychologický, estetický a kultúrny kontext, pôsobia na každého individuálne. Ich vplyv na psychické i fyzické zdravie človeka skúmali odborníci z oblasti vedy aj umenia z hľadiska rôznych profesií: venovali sa im fyzici, lekári – najmä neurológovia, ale aj filozofi, umelci či pedagógovia a v neposlednom rade arteterapeuti. Medzi najvýznamnejších patria J. W. von Goethe, Isaac Newton, Arthur Schopenhauer, Johannes Itten, Oliver Sacks, Christa Muths, Jan Baleka.

Vďaka ich výskumom napríklad vieme, že v starých eurogermánskych jazykoch neexistoval pre farbu žiaden výraz. Viacerí z mysliteľov (Muths, Sacks) tak vyslovili hypotézu, ktorá predpokladá, že ľudstvo sa muselo naučiť rozoznávať, respektíve pomenovávať farby tak, ako sa ich učí rozoznávať a pomenovávať malé dieťa. Sacks píše napríklad o „Homérovom farebnom videní“; všíma si, že Homér používal príklady farebných opisov prírody v podobe veľmi nezvyčajných prirovnaní, napríklad more mu pripomínalo tmavočervené víno. Alebo približuje kultúru Aryanov (okolo roku 1500 pred n. l.), ktorí nerozlišovali modré nebo od zelených stromov, všetko opisovali ako čierne.

Prvou historicky pomenovanou farbou bola červená, po nej nasledovali čierna a žltá. Starovekí Gréci ešte nerozlišovali medzi červenou, zelenou a modrou farbou, boli údajne „modroslepí“. Fyziológovia dnes poukazujú na súvislosť medzi krátkovlnnými farbami, medzi ktoré patrí aj modrá, a citlivosťou na ňu vo vývoji vnímania farieb (Baleka, 1999). Modrá napríklad chýbala aj v Biblii a bola poslednou z farieb, ktorú si človek uvedomil.

POUŽÍVANIE FARIEB V STARÝCH KULTÚRACH

V Egypte boli stavby a hroby pomaľované na čierne, červeno, žlté, zeleno a modrofialovo. Egypťania však pomaľovávali nielen veci, ale aj sami seba. Červená farba znamenala víťazstvo, život. Biela svätosť, čistotu. Zlatá slnko. V kombinácii s modrou bola kozmickým spojením. Čierna farba asocioje s temnotou, smrťou, negatívnymi javmi, ale aj s časom.

V hinduizme čierna bola farbou bohyně Kálí. Farbou smrti v čínskej kultúre je naopak biela. Všetky kultúry si vážili modrú farbu ako farbu hĺbky, nekonečna, pokoja a milosti. Zelenú vnímali ako farbu spojenia s prírodou,

nesmrteľnosti, nádeje, na druhej strane však aj ako farbu nezrelosti. Zelená je zároveň svätou farbou islamu.

FARBA AKO VLNOVÁ DĹŽKA

Farby vznikajú, keď sa svetlo stretne s matériou a odráža sa od nej. Toto odrazené žiarenie závisí od vlnovej dĺžky, zachytenej ľudským okom, ktorú vníma ako určitú farbu.

Isaac Newton v roku 1666 dokázal, že biele svetlo sa skladá z rôznych farieb. Viedol ho cez prizmu (trojboký hranol) a rozložil ho na farby dúhy: červenú, oranžovú, žltú, zelenú, modrú, indigovú a fialovú. V roku 1900 nemecký fyzik Max Planck vyvinul kvantovú teóriu svetla.

V roku 1905 Albert Einstein doplnil, že svetlo má dvojakú povahu, správa sa ako vlna aj ako častica. Každá farba spektra má svoju vlnovú dĺžku. Podľa Newtona je medzi vlnovou dĺžkou a farbou nemenný vzťah. Informácie o vlnovej dĺžke sa prenášajú zo siete do mozgu a tam sa menia na farbu.

Oko človeka je komplikovaný mechanizmus tyčieniek a čapíkov, pomocou ktorých farby vnímame. Asi osem percent mužskej populácie trpí takzvanou farboslepostou (achromatizmom), neschopnosťou rozlišovať niektoré farby a ich odtiene.

Americký neurológ Oliver Sacks (Sacks, 1995) opisuje prípad muža, farboslepeho maliara, ktorý stratil schopnosť vnímať farby po úraze hlavy. Demonštruje takto svoje tvrdenie, že vnímanie farieb sa deje aj v mozgu, nielen v oku.

O svojich pocitoch vnímania farieb farboslepý maliar hovorí: „Vidím svet v tieňoch, ktoré normálne vnímajúci ľudia označujú ako čierne, sivé a biele farby. Moja subjektívna spektrálna citlivosť je podobná citlivosti čiernobieleho filmu. Farbu označovanú ako červenú vnímam ako veľmi tmavú sivú, skoro čiernu i vo veľmi jasnom svetle. V sivej škále sú modrá a zelená strednosivé. Žltá sa mi javí ako svetlá sivá, ale nesplýva s bielou. Hnedú a oranžovú vnímam ako svetlosivú.“

FARBY AKO REČ UNIVERZA

Niektorí terapeuti nazývajú farby „rečou univerza“ (Muths, 1991) a sú presvedčení, že farby majú liečivý efekt v oblasti telesnej, duchovnej aj v oblasti emócií.

Nová technika merania teploty častí ľudského tela, nazývaná termografia, umožňuje teplotu nielen odmerať, ale

i farebne znázorniť. Časti tela napadnuté rakovinou sa javia červenšie ako zdravé, pretože majú zosilnené vyžarovanie tepla. Je známe, že deti s onkologickými ochoreniami často lokalizujú v svojej kresbe nádor tak, že ho v kresbe postavy nevedome vyznačia červenou alebo fialovou farbou.

Terapeutka Susan Bachová, ktorá celoživotne pracovala s chorými deťmi, je presvedčená, že dieťa vyfarbí nádor červenou farbou a fialová farba na ľudskej postave značí epilepsiu. Táto autorka tiež uvádza diagnostické aspekty farebného videnia u detí s rôznymi závažnými poškodeniami orgánov. Podľa nej sú dokonca citlivejším ukazovateľom aktuálneho zdravotného stavu dieťaťa než mnohé medicínske vyšetrovacie metódy použité pri diagnostike a načrtnutí prognózy.

Vo vlastnej praxi arteterapeutky som zaznamenala podobnú farebnú škálu, teda červenú a fialovú ako frekventované farby použité na chorobou zasiahnutých miestach tela kresliaceho dieťaťa či dospelého, ak išlo o kresbu ľudskej postavy alebo tzv. body image – predkreslenej siluety ľudskej postavy.

FARBA AKO INDIKÁTOR EMÓCIÍ

Farba v arteterapii reprezentuje intenzitu a stav emočného života. Počas rokov práce na poli arteterapie som sa stretla s nezvyčajným používaním modrej farby u detí staršieho školského veku a u adolescentov, ktorí prežili traumy v súvislosti so stratou matky. Deti vyrastajúce v detských domovoch kreslili stromy modré.

V tejto súvislosti sú z hľadiska histórie umenia zaujímavé obrazy talianskeho renesančného maliara menom Fra Angelico, ktorého stromy na obrazoch sú tiež modré. Z jeho

životopisu je známe, že vyrastal ako sirota, bez matky.

Použitie modrej farby bizarným spôsobom interpretujem v tejto súvislosti rovnako, a síce ako snahu maliara (dieťaťa) o zaujatie diváka, potrebu naznačiť svoju prežitú traumy súvisiacu so stratou rodinného bezpečia.

Nevedomky a neverbálne tak hovorí: „Osud i príroda ma ignorujú, mám iné detstvo ako väčšina mojich rovesníkov, ja teda budem ignorovať prírodu a budem maľovať stromy inou, nie reálnou farbou, nie takou, akú v skutočnosti majú alebo ako ich maľujú iné deti.“

Túto interpretáciu potvrdzuje nepriamo aj Baleka (1999), keď píše, že modrá viaže na seba „existencijnú úzkosť (s. 169) a je cítená ako ochranná, materská, telesná

Čo oko nevidelo... a na ľudský um nevstúpilo!

Biblia

a existencionalne úzkostná". Ďalej píše o tom, že Charles Baudelaire vyslovil želanie, aby „lúky boli červené, rieky zlaté a stromy biele a stromy modré, príroda je bez fantázie", a domnieva sa, že Mondrianov Modrý strom je vyjadrením skôr ľudskej než prírodnej drámy.

Ďalšiu analógiu použitia modrej ako kľúčovej farby v súvislosti so stratou matky možno sledovať v sérii obrazov *Spomienky na mamičku* od českého maliara Františka Ronovského.

ČO ROZOZNÁ ARTETERAPEUT

Zákonitosti miešania a radenia farieb detailne rozpracoval nemecký pedagóg Johannes Itten. Podľa jeho rozdelenia sú základnými farbami červená, modrá a žltá. Komplementárne k nim sú zelená, oranžová a fialová. Farebný kontrast vzniká, keď na jednu plochu položíme dve farby vedľa seba. Simultánny kontrast sa vytvára, keď každá z dvoch farieb ležiacich vedľa seba zafarbuje tú druhú svojou komplementárnou farbou. Napríklad komplementárnou farbou žltej je fialová. Potom sa bude zelená plocha ležiaca vedľa žltej sfarbovať do fialova.

Arteterapeut môže pomocou symboliky farieb lepšie poznať aj symboliku farebných expresíí svojich klientov. V kontexte arteterapie treba poznať zákonitosti vnímania farieb, ich psychologického pôsobenia, ale aj ich vlastností ako teplo a chlad, svetlosť a tmavosť. Popritom je dôležité orientovať sa v kategórii základných a komplementárnych farieb. Ak si je arteterapeut vedomý komplementárneho pravidla farieb a je schopný diagnostikovať cez farebný výtvarný produkt, potom vo farebných kombináciách obrázka klienta dokáže rozoznať aj harmóniu jeho emócií alebo naopak, aktuálny emočný nesúlad.

ČO HOVORIA TESTY

Farebný test, takzvaný KTC (kvinterncolor), vyvinul český arteterapeut M. Kyzour. K validizácii a meraniu pristupuje rovnako ako psychoanalýza. Hoci KTC nie je testom v pravom slova zmysle, je overený autorom a jeho žiakmi na stovkách prípadov. „Nie je možné ním merať, len posudzovať mieru." Ide o farebné body, farebnú seba projekciu. Posudzuje sa najmä vzájomný vzťah farieb a ich priestorové rozčlenenie. Poskytuje možnosti pracovnej hypotézy na úvahy o dynamike pôvodnej rodiny a o chybných vzorcoch správania nacvičených v detstve a dospievaní a aplikovaných v neskoršom veku.

KTC nie je sám osebe terapeutickou metódou, má najmä diagnostickú funkciu. Je anamnesticky zhustenou výpoveďou o emočnom poli pacienta, určitých vzorcoch jeho komunikácie a prípadnej absencii rodičovských autorít, eventuálne o identifikácii s nimi. Služí ako doklad terapeutickú účinnosti, ktorá spočíva vo výtvarnej činnosti, resp. v jej interpretácii, alebo slúži ako východisko pre interpretáciu. (Kyzourová, 2002)

Česká arteterapeutka Slámová (in Současná arteterapie v České republice a v zahraničí, 2000) uvádza zaujímavé pozorovanie farebného vyjadrenia u pacientov s poranením mozgu.

Potvrďuje, že takíto pacienti preferujú farebné kombinácie čierno-zelené, teda používajú deprivačnú kombináciu zašpinených studených farieb. Táto kombinácia podľa spomínanej autorky vyjadruje regres a zároveň nega-

tivizmus, pretože pacient regres ťažko znáša. V svojej praxi som sa stretla s dominanciou zeleno-čiernej kombinácie v malbách 7-ročného autistického chlapca. Iný môj 15-ročný klient s autistickým spektrom osobnosti preferuje ružovú farbu.

Rôzne farby evokujú u jednotlivca špecifické emotívne, ale aj kognitívne asociácie. Kognitívne odpovede na farebné podnety zahŕňajú napríklad tie objekty a situácie, ktoré sa nám vryli hlboko do pamäti a sú spojené s farebným zážitkom. Stáva sa, že máme aver-

ziu k niektorej farbe a nevieme racionálne vysvetliť dôvod tejto averzie. Je možné, že je spojený s nejakým zabudnutým zážitkom, s „farebným pocitom“, pamiatkou a ostal v našom podvedomí hlboko uchovaný. Takéto averzie k farbám a najmä ich dôvody či racionálne zdôvodnenia sa často odhalia práve na arteterapeutických stretnutiach. (Viac v publikácii Arteterapia – zá/úžitkové umenie.)

Použitie farieb v arteterapii môže facilitovať vynáranie potlačených spomienok. Farba reflektuje iracionálne, nevedomé vrstvy osobnosti človeka. Týrané, depresívne alebo traumatizované deti i dospelí často odmietajú použiť akúkoľvek farbu okrem čiernej.

BIZARNÉ NIE JE VŽDY PATOLOGICKÉ

Ďalším typom testu je farebný test podľa Luschera, postavený na predpoklade, že človek reaguje na farby

Modrou akoby človeku bolo
dané niečo, čo je len on sám,
modrá je zrkadlom jeho
vnútra a dvojitej podstaty jeho
bytosti. V modrej farbe – ako
v žiadnej inej – poznáva
seba – uchvátený i zdesený.

Jan Baleka

podľa nevedomých zákonitostí a môžeme ho analyzovať podľa takýchto špecifických reakcií. Farba je teda v arte-terapii chápaná ako indikátor emócií (čierna alebo tieňovanie sú projekciou strachu, neznáma, zobrazujú čierne myšlienky). Samozrejme, v hodnotení použitia farieb je dôležitý vek dieťaťa, lebo príliš malé deti sú v tomto smere nekonvenčné a bizarné použitie farieb u nich nemožno považovať za patologické alebo diagnosticky významné.

Deti v najranejšom veku používajú farby len ako hru. Až okolo šiesteho roku začne dieťa používať farby „správne“. Farba teda môže byť posudzovaná ako emocionálne významná až v období siedmeho až ôsmeho roku života.

Tretí typ testu možno vykonať arteterapeutickou metódou takzvaného sebaodhalenia cez farebnú techniku (v origináli the Self-Revelation Through Color – SRTC). Pochádza od izraelských arteterapeutiek Rachel Lev-Wieselovej a Shir Daphna-Tekohaovej a predstavuje spôsob, pri ktorom má klient symbolicky farebnými vrstvami pomocou pasteliek znázorniť seba, svoj vnútorný svet, obranné mechanizmy a vzťahy s významnými osobami, akoby postupne odlupoval ochranné vrstvy cibule. Potom má verbálne doplniť svoje farebné odhalenie. Klient má začať od najvnútornejších vrstiev až po tie najvrchnejšie. Každá použitá farba má asociovať s určitým pocitom a nadväzovať na významnú situáciu v jeho živote.

ZÁŽITOK Z UMAZANIA A EXPERIMENTY

Pogády a kolektív (1993) uvádzajú preferencie farieb u detí do desiatich rokov. Chlapci v tomto veku uprednostňujú červenú, žltú a modrú. Dievčatá v tom istom veku červenú, fialovú, žltú a modrú. Vo vekových kategóriách nad desať rokov sa škála poradí rozširuje: u chlapcov je to červená, zelená, žltá, modrá, fialová a u dievčat červená, fialová, žltá, zelená, modrá. Ten istý autor uvádza, že pri výbere farieb hrá úlohu nálada, osvetlenie miestnosti a farba jej stien. Švancarová a Švancara (In: Pogády, 1993) prezentujú názor, že menšie deti majú sklony k farebnej samoúčelnosti, u starších detí farba slúži dynamike deja.

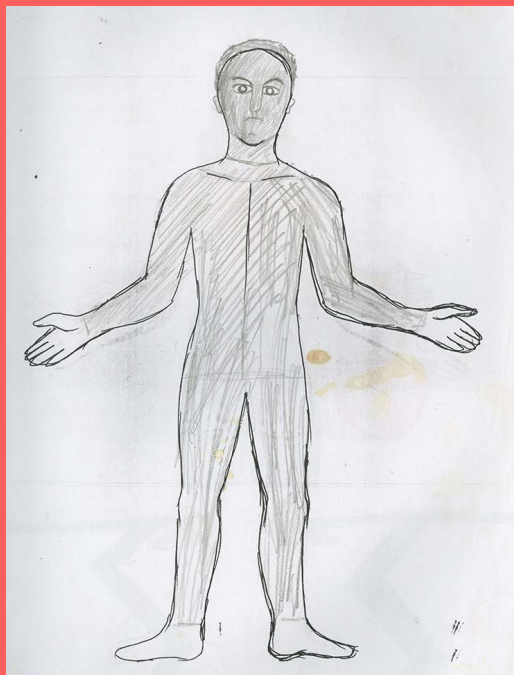
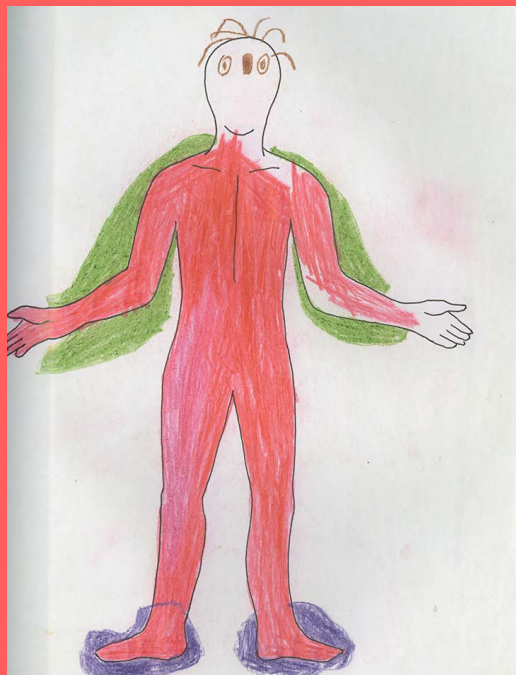
V. Lowenfeld tvrdí, že použitie farieb u štvor až sedemročných detí môže byť vzrušujúcim zážitkom – používajú farby pre takzvaný zážitok z umazania. Deti od siedmich do deviatich rokov však už objavujú vzťah medzi farbou a objektom. Často opakujú tie isté farby pre tie isté objekty. Je to súčasť vývinu detského myslenia.

ENKO
Lucas

Obrázky Body image majú každý svojho autora i svoj príbeh a diagnostiku. Kombinácia červenej a zelenej farby je projekciou týrania alebo zneužívania. Čierna výplň celej postavy je od depresívneho autora. Modré telo s červenými krížnymi tvarmi je od telesne týraného chlapca. Postava žltá-modrá je od dieťaťa z detského domova, telesne postihnutého, citovo deprimovaného, navyše sexuálne zneužívaného vychovávateľom.

Dieťa vtedy už vie zoskupovať veci do tried a generalizovať. Vie odpovedať, akej farby je nebo, akej tráva.

Okrem toho si začína individuálne spájať farby s niektorými objektmi podľa vlastnej skúsenosti. V tomto veku začínajú deti experimentovať s miešaním farieb. Vo veku deväť až dvanásť rokov sa odpútavajú od rigidných schematických vzťahov, sú schopné vytvárať bohaté farebné odtiene, napríklad rozlišujú modrú na nebi a v jazere alebo odtiene zelenej, ktoré sú iné na strome a na tráve.

TMAVÉ, SÝTE, DIVOKÉ, TEPLÉ

Diabačová (In: Pogády, 1993) skúmala farby na obrázkoch anxiózných detí. Konštatuje prevládajúcu jednofarebnosť kresby, najmä tmavé odtiene, sýte farby najmä na veľkých plochách, úsilie pomalovať čo najväčší priestor, farebné šrafovanie prázdneho priestoru.

Siegel, súčasný americký lekár, ktorý pracuje s onkologickými pacientmi, poukazuje na používanie červenej farby v maľbách svojich klientov. Jasnočervený dom s kruhovitými oknami symbolizuje pokročilú rakovinu konečníka. Samotný dom pripomína ľudskú panvu a má análny otvor, vaginálny otvor a anurovaskulárne otvory.

Americká arteterapeutka Wadesonová (1980), ktorá pracuje s dospelými psychiatrickými pacientmi, uvádza pri charakteristických znakoch malieb manických pacientov používanie „divokých“ (wild) a „teplých“ (hot) farieb. U depresívnych pacientov sú to naopak tmavé, temné farby alebo neprítomnosť, nedostatok farebnosti, čo signalizuje nízky energetický náboj pacientov.

Je dôležité všímať si, aké farebné kombinácie či konštelácie farieb klient používa. Napríklad čierna a červená vyjadrujú svojou kombináciou hnev, ale aj depresiu, červená so zelenou konflikt (často sa vyskytuje napríklad v kresbách týraných detí). Fialová v kombinácii so žltou navodzujú pocit harmónie, podobne modrá s oranžovou.

ČAKAJÚ, ŽE ICH OBJAVÍME

Medzi farbami, tak ako medzi ľuďmi, existujú rôzne vzťahy. Tie, ktoré sme si na počiatku vekov uvedomili a pomenovali, robia náš svet evidentne krajším, pestrejším a veselším. Existuje hypotéza, že ľudstvo ešte stále neobjavilo celú šírku vesmírnej farebnosti, lebo naše telesné danosti sú limitované a v našej realite nie sme schopní všetky farby vnímať. Stále čakajú, že ich objavíme a pomenujeme.

Prof. PaedDr. Jaroslava Šicková-Fabrice, Ph.D., akademická sochárka, keramička, pedagogička. Absolvovala štúdium monumentálneho sochárstva na VŠVU v Bratislave, špeciálnej pedagogiky na Univerzite Karlovej v Prahe a arteterapie v USA a Nemecku. V rokoch 1991 – 2022 pedagogicky pôsobila na PdF UK v Bratislave. Je výtvarníčkou v slobodnom povolání, venuje sa sochárstvu a arteterapii. V roku 2000 založila organizáciu Terra therapeutica a Inštitút pre vzdelávanie v arteterapii a v roku 2010 Asociáciu slovenských arteterapeutov (ASA), ktorej je čestnou prezidentkou. Je členkou Európskej federácie arteterapeutov so sídlom v Bruseli (EFAT) so statusom „pionierka v oblasti arteterapie“. Organizuje arteterapeutické dielne, kurzy a workshopy. Svoje sochárske práce vystavovala na mnohých miestach na Slovensku aj v zahraničí (USA, Nemecko, Česko, Rakúsko, Bulharsko, Rumunsko, Taliansko, Španielsko, Cyprus, Austrália, Nový Zéland, Kanada, Južná Kórea, Japonsko). Je autorkou množstva odborných článkov a desiatok odborných publikácií.

LITERATÚRA

BALEKA, J.: Modř barva mezi barvami, Academia, Praha, 1999.

FINCHER, S. F.: Vytváření mandaly, Pragma 1997, Praha.

ITTEN, J.: Kunst der Farbe, Otto Maier Verlag, Ravensburg, 1970.

KYZOUROVÁ, I.: In Milan Kyzour – Katalóg k nedožitým sedemdesiatym narodeninám, 2002.

LANDGARTEN, H. B.: Clinical Art Therapy, Brunner/Mazer, New York, 1981.

LOWENFELD, V.: Creative und Mental Growth, Macmillan Publishing Company, a division of Macmillan, Inc., New York, London, 1982.

LOWENFELD, V.: Therapeutic aspect of education, The American Journal of Art Therapy Vol. 25, May, 1987.

MIHULCOVÁ, M.: Využitie výtvarného prejavu u emocionálne a sociálne narušených detí v detskom domove, diplomová práca, PdF UK Bratislava, 1998.

MUTHS, Ch.: Farbtherapie, Mnichov, 1991.

POGÁDY a kol.: *Detská kresba v diagnostike a liečbe*, SAP, Bratislava, 1993.

SACKS, O.: Antropoložka na Marsu, Mladá fronta, 1997.

SCHILLINGOVCI, I., G.: Symbolická reč barev, Dobra & Fontana, Olomouc, 1999.

SILVERSTONE, L.: Art Therapy – The Person-Centred, Jessica Kingsley Way.

Současná arteterapie v Čechách a v zahraničí, Karlova univerzita Praha, 2000.

SPECK, O.: System Heilpädagogik, Reinhard, Mnichov, 1998

STEINER, R.: Výchova ke svobodě, Baltazár, 1991.

ŠICKOVÁ, J.: Centrum TT, International Networking Group of Arttherapists Journal, Winter, 2001.

ŠICKOVÁ, J.: Diagnostické možnosti arteterapie u sexuálne zneužívaných detí.

ŠICKOVÁ, J.: Význam výtvarných materiálov a médií v arteterapii, Terra therapeutica, 2005.

ŠICKOVÁ, J.: Základy arteterapie, Portál, Praha, 2002.

ŠICKOVÁ, J.: Arteterapia zá/žitkové umenie? Petrus, 2007.

ŠICKOVÁ, J.: Basic art therapy, 2005.

ŠICKOVÁ, J.: Ozdínska zelená, 2022.

VOJTĚCHOVSKÁ, Š.: Arteterapie a její aplikace v různých skupinách populace, diplomová práca Univerzita Karlova, Praha, Husitská teologická fakulta, 2005.

WADESON, H.: Art psychotherapy, John Wieg & Sons, Inc., 1980.

BIELA Symbolizuje čistotu a jasnosť, ale aj nevinnosť a naivitu. Je farbou novícok v kláštoroch, ale aj farbou sterility a kapitulácie. Ak niekto preferuje ustavične bielu farbu v oblečení, najmä v staršom veku, môže to signalizovať jeho nezrelú osobnosť alebo inklinovanie k perfekcionalizmu. Ak niekto dopĺňa bielou iné farby, ide skôr o vyrovnanú osobnosť, ktorá pôsobí v komunite integrujúco. Biela predstavuje jednotu (sú v nej obsiahnuté všetky farby). Je farbou panenstva, ale aj semena, predstavuje plodnosť, ale aj smrť. Biely je popol – v tomto význame podľa Fincherovej (1997) biela predstavuje „psychologický krst ohňom, keď si je človek vedomý svojho transpersonálneho, večného či nesmrteľného aspektu“.

V praxi sa mi mnohokrát ukázalo, že týrané deti maľovali bielou farbou na biely podklad. Tento fenomén vysvetľuje Kellogová (in Fincher, 1997) nasledovne: ak je biela použitá priamo na biely papier, môžeme tento jav interpretovať ako potláčanie, ukrývanie niečoho v svojom vnútri alebo ako nechúť prijímať pocity tela.

ČIERNA Je opakom bielej, je farbou tajomna, smútku, askézy. V spojení „čierna ovca“, „čierny Peter“, „čierna mágia“ nadobúda jednoznačné významy. Používanie výhradne čiernej farby vo výtvarnom prejave najmä u detí obyčajne signalizuje prežitú traumy, depresiu. Čiernu farbu však vo veľkom obľubujú tínedžeri, ktorí sa začínajú zaujímať o existencijné témy, tému zmyslu života. Čierna farba v podobe väčšej či menšej škvrny sa objavovala pravidelne v kresbách 9-ročného dievčatka, u ktorého bol v dvoch rokoch diagnostikovaný diabetes melitus. Evidentne to vyplýva z malieb, ktoré jej matka odkladala od útleho veku. Dievča tak reflektovalo svoju celoživotnú záťaž či stigmú a pocit existen-

cionálneho ohrozenia, ale aj svoj reálny vizuálny problém videnia čiernej machule počas hypoglykémie.

ČERVENÁ Červenú farbu obľubujú v svojich maľbách najmä hyperaktívne, ale aj agresívne deti. V mladšom veku je to farba, ktorú všetky deti rady preferujú. Červená podporuje sexualitu. Je farbou vitality, sily, života, revolúcie, požiaru.

RUŽOVÁ Je farbou nezrelosti alebo naivity. Ružová v kombinácii s čiernou môže signalizovať negatívny pocit zo seba samého. (Kellogová, in Fincher, 1997)

Zároveň je to farba tela. V maľbách ju používajú ľudia s fyzickými príznakmi spôsobenými chorobou alebo stresom. Rady ju používajú ženy v tehotenstve alebo v čase menštruácie.

MODRÁ V arteterapii je jednou z najvýznamnejších farieb. Nesie v sebe aj veľmi protikladné významy. Patrí k chladným farbám. Je farbou mora a neba, farbou konzervatívnosti a povinnosti, ale aj farbou sebaopozorovania. V psychoanalytickom kontexte asociačného reťazca modrá voda – plodová voda je materskou farbou. Väčšina madon z histórie umenia sa zobrazuje v modrom plášti. Ako veľmi významná sa javí v kontexte diagnostických možností farieb, najmä ak je použitá bizarne, na miestach, kde je nezvyčajná (modrý strom, modrá ruka trestajúceho otca). Upozorňuje terapeuta na prežitú traumy v súvislosti s rodinou. V psychoanalytickom kontexte vyjadruje vzťah s matkou. Modrá môže disponovať studenými či teplými odtieňmi.

ŽLTÁ Je farbou ľavej hemisféry, stimuluje ju. Žltá na cestách je farbou varujúcou pred prekážkou alebo príkazom. Odborníci upozorňujú, že by sa ňou nemali

často obklopovali ľudia intelektuálne príliš aktívni. Je vhodné indikovať ju najmä mentálne hendikepovaným deťom. Ľudia preferujúci žltú farbu bývajú jasní myslitelia. Žltá podporuje duševnú kapacitu človeka. Patrí medzi teplé farby a je jednou zo základných farieb. V psychoanalytickom kontexte je farbou otca, táto symbolika sa odvíja z dávnej minulosti – v egyptskej mytológii a farebnej symbolike pochádza od zlatého, žltého boha Slnka, muža, vládcu a otca všetkého živého. Odpor k žltej môže signalizovať strach alebo neschopnosť pohľadu do svojho vnútra. V svojom výskume používania farieb mám aj obrázok 6-ročného amerického chlapca, ktorý nakreslil továreň na jed. V potrubíach prúdi tekutina, ktorá má citrónovo-žltú farbu, predstavuje niečo závadné, nebezpečné, zapáchajúce a odpudivé.

ZELENÁ Je farbou rovnováhy medzi modrou a žltou. Podporuje nervový systém. Pôsobí upokojujúco, podobne ako bledomodrá. Často je farbou oblečenia lekárov na operačnej sále. Symbolizuje nádej a pokoj. Je to farba ľudí so silným sociálnym cítením. Veľa zelenej však môže spôsobovať depresívne efekty, napríklad u vojakov. Ako uvádzajú americkí arteterapeuti a potvrdil to aj môj výskum, deti týrané a sexuálne zneužívané často používajú zelenú v kombinácii s červenou. Často sa to deje v bizarných kombináciách ako červeno-zelený dážd', červeno-zelené oči, červeno-zelený dom.

SIVÁ Nazýva sa aj upírom farieb. Znižuje intenzitu farby vedľa nej ležiacej, je farbou kompromisu medzi bielou a čiernou. Inklinujú k nej ľudia s tendenciou uštváť sa v práci, workoholici. Spolu s čiernou a hnedou farbou ju často používajú v svojich maľbách deti v detských domovoch a depresívni klienti, ktorí prežili traumy.

HNEDÁ Je jednou z rudimentálnych farieb, je to farba zeme, pokory, askézy. Hnedá je farbou solídnych, trpezlivých, spoľahlivých a silných jedincov. Preferujú ju ľudia berúci na seba prácu a zodpovednosť, ktorú nechce nikto iný prijať. Sú to ľudia pevne stojaci na zemi a schopní dobre hospodáriť s peniazmi, často pomáhajúci nepriviligovaným ľuďom. Hnedá uzemňuje. Hnedé sú habity františkánskych mníchov. Majú ju však v obľube aj depresívni ľudia. Na druhej strane „byť hnedý“ môže znamenať aj sympatie k fašistickej ideológii, čo napríklad dokazujú uniformy Hitlerových oddielov SA.

FIALOVÁ Je farbou spirituality. Goethe asocioval túto farbu so strachom zo zániku sveta. Mnohí autori si ju spájajú so smútkom a utrpením (fialové stuhy na smútočných vencoch). V kresťanskej cirkvi je to farba pokánia. Schillig (1999) uvádza, že podľa výskumov v Nemecku túto farbu preferujú pri oblečení starší ľudia.

PURPUROVÁ Je farbou pompy a farbou cisárov. Byzantskí cisári sa rodili do takzvaných purpurových sál, takto ich mala farba sprevádzať už od prvých sekúnd života a determinovať ich výnimčnosť. Purpurová bola najdrahším farbivom, preto si ho mohli dovoliť len tí najbohatší – vladári. Vyrábalo sa zo samičiek morských organizmov veľmi nákladným spôsobom.

ORANŽOVÁ Vzniká zo žltej a červenej. Symbolizuje životnú energiu (sexualitu) v kombinácii s intelektom. Pomáha mobilizovať ľudí, ktorí upadli do letargie a depresie. Je takzvanou sociálnou farbou, farbou extrovertov, farbou mládeže, nebojácnosti a sily. Oranžové odevy nosia budhistickí mníši.

A čo ak do cesty vstúpi ružový slon

Na dobrodružnú výpravu za farbami treba zobrať aj nevidiacich.
Sami sa tam totiž nedostanú.

Svet nie je čiernobiely. Dokonca aj svet nevidiacich môže byť nekonečne pestrý, stačí siahnuť po palete a vymalovať si ho. Ako to však zvládne človek, ktorý sa nikdy nezahľadel na blankyt neba, nenadchýnal sa purpurom kvetov či tyrkysom mora, nikdy mu nevyrazil dych karmín drahých kameňov či lesk tiziánovo sfarbených vlasov? Odkiaľ vie, akou farbou vyjadriť smútok a či je naozaj všade taký čierno-čierny ako u nás? Prečo by mal vedieť, že do krajiny zázrakov ho neprivedie len obyčajný biely králik, ale aj ružový slon?

MIHOTAVÉ ŠKVRNY BEZ MENA

Časť nevidiacich sa o farby jednoducho vôbec nezaujíma. Väčšinou sa nevidiacimi narodili alebo stratili zrak do piateho-šiesteho roku života. Netušia, ako farby vyzerajú, čo znamenajú a akú majú silu. Niektorým sa pravdepodobne pred očami mihajú farebné škvrnky alebo svetielka, no keďže nevedia, čo z toho je zelená a čo modrá, nedokážu si k vizuálu priradiť ani názov, ani emóciu. Nad oblečením si hlavu nelámu, šatník majú plný kúskov, ktoré si všetky spolu rozumejú a hodia sa k sebe. Farby sú pre nich prázdne slová, v knihách či filmoch s audiokomentárom považujú zmienky o farbách za zbytočné a v podstate zaťažujúce.

Pravdaže, nájdú sa aj takí, čo sa o farby zaujímajú, a to napriek tomu, že im zážitok pokochať sa nimi nikdy dopriaty nebol. Chápu, že nežijú v špeciálnom svete, kde sa farby k slovu nedostanú. Vnímajú, že sú menšinou, usilujú sa čo najviac zapadnúť. Svet okolo nich je veľmi vizuálny a neschovávajú sa pred ním, čo by sa ako hlboko skryli.

FARBA JE NÁLADA A NÁLADA JE FARBA

Nevidiaci sa doslova naspamäť učia, že slnko je žlté, obloha modrá, obláčky biele, tráva zelená. Zapamätať si však musia aj to, že to isté slnko môže byť zároveň oranžové aj ružové, obloha aj sivá, oblaky aj čierne a tráva aj žltá či sivozelená. Pýtate sa, či si tým všetkým musia plniť myseľ? No, v podstate áno. Ako inak by vedeli, akú emóciu im popisom chce niekto odovzdať, akú náladu vyvolať, ako bez slov ovplyvniť atmosféru?

Aj nevidiaci sú denne v kontakte s kultúrou a literatúrou, preto sa musia naučiť, ktorá farba čo symbolizuje a ako ju interpretovať. Ak sa na stránkach knihy, vo filmovej scéne či na pódii divadla mihne

ružový slon, musia vedieť, že od skutočnosti veru odbehol poriadne ďaleko.

V tej chvíli sa začína pátranie po tom, prečo mu fantázia autora prisúdila akurát takýto odtieň, na akú inakosť chcela poukázať. Zároveň je však dôležité vedieť, k akým stereotypom sa ružová v našej spoločnosti viaže. Bez tejto znalosti môže nevidiacemu úplne uniknúť pointa a, čo je horšie, príde o zážitok.

SVETLÁ FARBA JE RIEDKE KAKAO

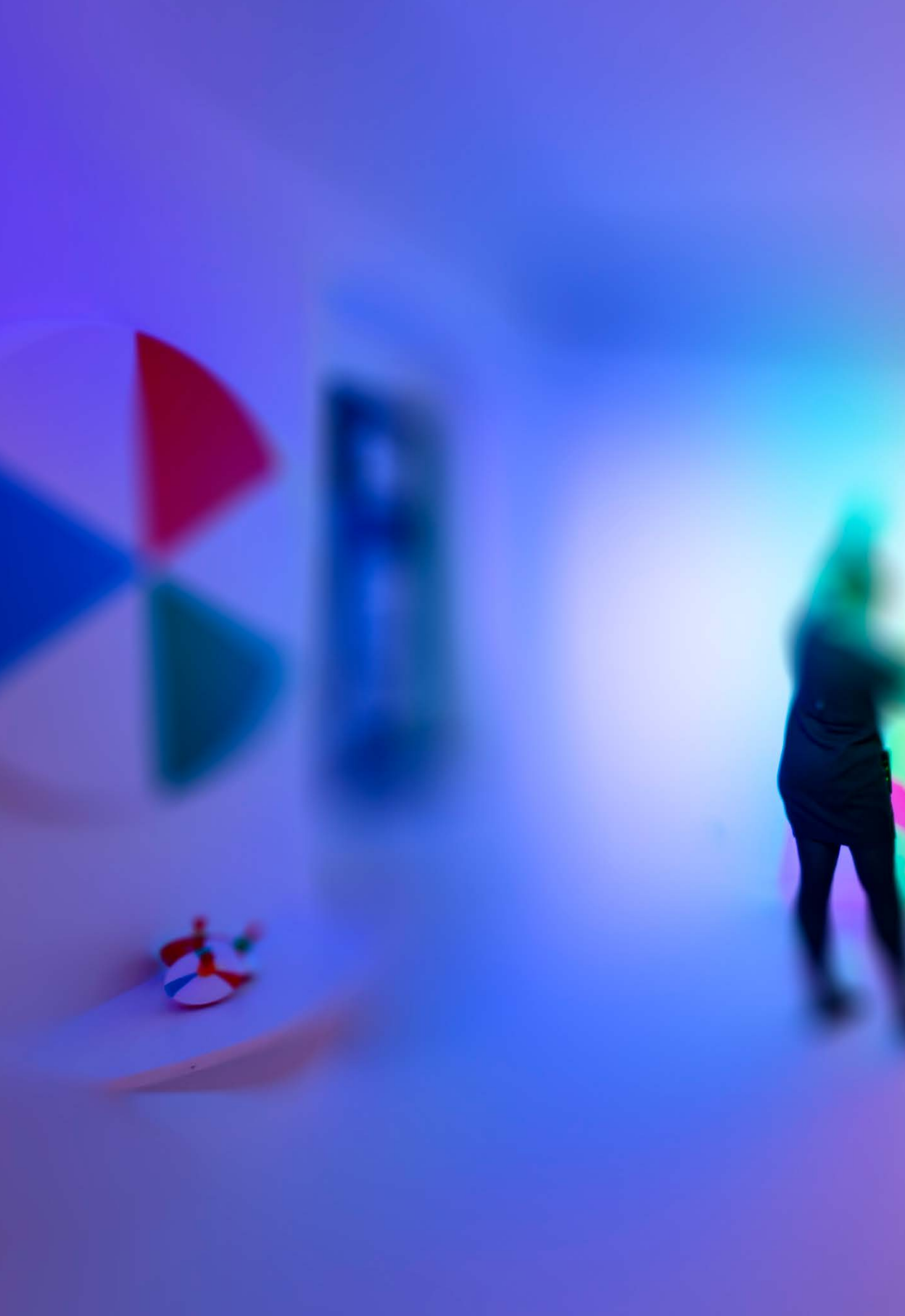
Samozrejme, ľudia pochopia, že farby môže poznať len nevidiaci, ktorý niekedy v živote videl, ale, ruku na srdce, absolútna neznalosť predsa len zarazí. Každý človek so zrakovým postihnutím, aj tým najťažším, by mal farby poznať. Minimálne do tej miery, aby sa dokázal zapojiť do bežného rozhovoru.

Nie, nechcem predstierať, že vysvetliť nevidiacim od narodenia farby a ich odtiene, takisto ako pojmy syty a pastelový či svetlý a tmavý je jednoduché, aj tak by ste mi neuverili. Možno si však pomôcť tým, čo poznajú. Napríklad svieža, sytá farba je ako čerstvý, chrumkavý šalát, mdlá zas, naopak, ako už zvädnutý, svetlá farba môže byť riedke kakao, tmavá ako hustá čokoláda. Všetko je na našej fantázii!

Pochopiteľne, stále ide len o porovnanie, reálnu predstavu o farbách si nevidiaci nemá ako utvoriť, pretože je to vec výsostne vizuálna. A aby to nemal úplne jednoduché, každý vidiaci vníma farby trochu inak – pre niekoho sú výrazné kontrasty zaujímavé a nevšedné, iný povie, že farby kričia a je to nepekné. Preto istý čas trvá, kým si nevidiaci ustáli predstavu o farbách a vybuduje k nim istý vzťah.

AKO SA FARBY DOSTANÚ K SLOVU

A ako je to s ľuďmi, ktorí niekedy videli? Čím dlhšia bola táto ich skúsenosť,

tým dlhšie si farby pamätajú. Ich pamäť sa však viaže len na javy, veci a predmety, s ktorými sa reálne stretli. Znamená to, že ak majú v pamäti zachovaný obraz jarnej trávy, vedia, o akú zelenú ide, ak si pamätajú bielu kávu, chápu, aký je to odtieň hnedej. Ak sa im však z pamäti vytratila konkrétna spomienka, musia si ju podľa popisu v predstave namiešať. Samozrejme, dá sa to, a hoci nikto neskontroluje, či predstava zodpovedá skutočnosti, je veľmi pravdepodobné, že sa nevidiaci k nej priblížia.

Táto skupina ľudí má zažité, aké sú farby dôležité a aký odkaz nesú, preto sa na ne často pýtajú. Len tak sa môžu ponoriť do atmosféry. Je pre nich o čosi ľahšie rozlišovať medzi vkusným a nevkusným a skôr porozumejú pojmu gýč, hoci ani pre tých, ktorí sa ako nevidiaci už narodili, to nemusí byť trinásta komnata.

SNY S VYPNUTÝM OBRAZOM

Ľudia, ktorí niekedy v živote videli, majú aj občas aj farebné sny. Pravdaže, v spánku sa im vynárajú obrazy, ktoré sú hlboko v ich mysli ešte živé. Naopak, miesta, ktoré navštívili už ako nevidiaci, sa im v snoch zobrazia tak, ako ich vnímali v skutočnosti – cez zvuky, hlasy, vône a emócie. Akurát s vypnutým obrazom. Pokoj, radosť, smútok či strach sú však rovnako silné, rovnako povznášajúce a niekedy aj ťaživé.

Aj sivá myška
mať svoju

Spýtali sme sa nevidiacich žien približne vo veku 40 rokov, čo pre ne znamenajú farby, ako si ich predstavujú, čo v nich evokujú. Prezradili nám, či majú svoje obľúbené farby alebo farebné obdobia a ako prenášajú vedomosti o farbách do svojej reality.

MONIKA Ešte donedávna pre mňa farby neznamenalí absolútne nič. Odkedy som súčasťou dvojčlennej „nevidiacej“ domácnosti, vnímam ich ako oštaru v súvislosti s tým, ktoré kusy šatstva sa môžu a ktoré nesmú prať spolu. V detstve by som na otázku o obľúbených farbách odpovedala, že mám rada ružovú a fialovú. Myslím si, že sa mi tie slová páčili len preto, lebo pripomínali ruže a fialky. Inak nič, farby – nula bodov.

EVA Keďže som nevidiaca od narodenia, o farbách nemám konkrétnu predstavu, a teda som si k nim nevytvorila žiadny vzťah. Niekedy však oceňujem takzvané veselé farby, najmä v lete, ale to len preto, lebo ľudia v mojom okolí ich tiež obľubujú a ja sa môžem vďaka nim určitým spôsobom prejavíť.

ZUZANA Ako správny „takmer rodený“ slepec mám o farbách veľmi matnú predstavu, ktorá je natoľko abstraktná, že sa o jej popis pre istotu nepokúšam. Farby hodnotím buď z čisto praktického hľadiska (na bielej vidno všetky flaky, čierna je smútočná a priťahuje slnko, červená mi podľa všetkého pristane), alebo na základe odporozorovaných a naučených faktov (ružová sa spája s krehkými alebo presladenými typmi žien, krikľavá červená sa zvykne spájať s extrémnou vyzývavosťou), ale aj na základe symbolov (biela znamená čistota). Z tohto teoretického mišungu sa pri voľbe oblečenia snažím vysomáriť, pričom sa vyhýbam nepraktickým farebným variáciám alebo takým, ktoré ma osobnostne nevystihujú, inak sa s farbami príliš nepáram.

ESTER Farby pre mňa znamenajú veľa. Do puberty som videla, a hoci som sa nejako zvlášť o výtvarné umenie či módu nezaujímal, viem, že sú atmosférotvorné. Dnes nerozoznávam svetlo a tmú, napriek tomu je pre mňa dôležité vedieť, akej farby mám oblečenie, či je to svetlá alebo tmavá, žiarivá alebo tlmená farba. Rozumiem, že si ich musím vybrať vzhľadom na svoj vek, typ pleti a vlasov. Farebné obdobia mám a dokonca, keď som smutná alebo mám pred sebou ťažký deň, obliekam si niečo veselé. Už len vedomie, že vybranú farbu na sebe mám, mi pomáha, hoci sa nevidím. Zároveň vnímam, že žiarivé farby vplývajú aj na moje okolie. Často mi ľudia povedia – aký je ten tvoj žltý sveter veselý, hneď mám lepšiu náladu, keď ťa vidím! A funguje to aj naopak – keď chcem byť sivou myškou, oblečiem sa do sivého alebo hnedého, nech ma nikto nevidí.

chce
farbu

Izraelský ilustrátor: V detstve ma učila kresliť sestra, logo poisťovne muselo byť presné

Eitan Eloa verí v asociácie. Pri čítaní vždy drží v ruke ceruzku, aby si text zakreslil.

Dobré ilustrácie dokážu rozpovedať, na čo sú aj slová prikrátke. Vyvolajú okamžitú zmyslovú reakciu, dostanú nás do atmosféry, vzbudia pocity úžasu a radosti, obdivu a veľkoleposti, ale aj smútku a strachu. Z textu do obrazu ich pravdivo pričarúva Eitan Eloa. Oceňovaný a rozhladený výtvarník a grafický dizajnér má svojbytný a kreatívny spôsob uvažovania nad knižnou ilustráciou nielen ako tvorca, ale aj ako uznávaný pedagóg. Koncom minulého roka bol hosťom 29. ročníka Bienále ilustrácií Bratislava ako vystavujúci autor a účastník medzinárodného sympózia. Zážitok zo Slovenska mal o to hlbší, že ho tu zastihla vojna v rodnom Izraeli. Aj preto si pokoj a priateľskú atmosféru Bratislavy stále veľmi váži. Je preňho doslova príbehom lásky a rád by sa sem ešte niekedy vrátil.

☞ Čo keby sme sa hneď na začiatku vrátili trochu do minulosti? Ako si spomínate na svoje prvé kresby? Čo znamenali vo vašom detskom svete?

☞ Rád hovorím o minulosti, takže poďme na to! Kreslím už od detstva. Pamätám si, že ma vždy veľmi priťahovali ilustrované logá. Najmä logo jednej zdravotnej poisťovne, ku ktorej sme s rodinou patrili. Ako malé dieťa som často sedával pri staršej sestre, ktorá tiež rada kreslila. Ona ma napríklad naučila nakresliť aj logo tejto poisťovne – ale muselo to byť presné! Logo tvorila ilustrácia zdravotnej sestry a pri nej text. Možno preto, že som bol trochu chorľavé dieťa, som sa na to logo pozeral príliš často. A keď som mal sedem rokov, mama ma prihlásila na kurz výtvarnej výchovy. Spomínam si, že nás učili kresliť hlavu koňa zo základných tvarov – kruhov, štvorcov. V pokročilejších ročníkoch sme sa učili kresliť psy, krajiny a experimentovali sme s rôznymi technikami. Rád som sa inšpiroval ilustráciami z kníh, ktoré som miloval alebo postavičkami z Disneyho filmov. Moja najobľúbenejšia rozprávka bola *Malá morská víla*.

☞ Z vašej odpovede mám pocit, že práve výtvarné umenie bolo pre vás tým najsilnejším vyjadrením. Menili sa vaše tvorivé záujmy?

☞ Výtvarné umenie ma intenzívne sprevádzalo. Keď som mal sedemnášť rokov, začal som študovať maľbu a kresbu profesionálnejším spôsobom. Učil som sa realistickú maľbu, spoznával veľkých predstaviteľov dejín umenia, od hyperrealistických obrazov Leonarda da Vinciho až po Cézannove impresionistické obrazy. Toto obdobie udalo tón môjmu výtvarnému vkusu a nasmerovalo ma k štýlu, akým som chcel maľovať.

☞ Ako vás formovalo štúdium dizajnu?

☞ Ako som postupoval v štúdiu, bol som vystavený čoraz širšej škále maliarskych a dizajnérskych štýlov a mohol som lepšie chápať ich vývoj. Zoznámil som sa s prácou mnohých ilustrátorov, s estetikou japonského umenia, ktoré dáva široký výraz abstrakcii, líniovej kresbe, figurálnej štylizácii. Zhruba v treťom ročníku na bakalárskom štúdiu sa začal formovať môj osobný štýl. Opisujem ho ako „hru línii, farieb a tvarov“, oslobodenú od realizmu, ktorá však stále korešponduje s klasickým umením.

☞ Rozprávať sa o niečích začiatkoch, o istom štarte, je vždy veľmi pútavé. Ktorý projekt napríklad vás uviedol do sveta ilustrácie?

☞ Moju ilustrátorskú cestu odštartovala maturitná práca *Bratia Grimmovci* podľa Frishmana. Projekt sa začal pred desiatimi rokmi na študentskom výmennom programe na univerzite HAW v Hamburgu. Tam som sa zúčastnil na kurze *Obrázková kniha pre zajtrašok*, ktorý viedol profesor Brent Mulk Tassel. Mali sme podať svoju interpretáciu otázky, ako budú vyzeráť detské knihy v budúcnosti.

☞ S akými príbehmi ste sa rozhodli pracovať vy?

☞ Jacoba a Viliama Grimmovcov som si vybral aj pod vplyvom môjho pôsobenia v Nemecku. Rozhodol som sa vyhľadať ich menej známe príbehy. Nakoniec som narazil na príbeh *Svadba pani Líšky*, ktorý je rozdelený na dve časti. V prvej časti príbeh rozpráva o deväťchvostom pánovi Lišiakovi, ktorý má podozrenie, že mu je žena neverná a rozhodne sa túto záležitosť vyšetriť. Druhá časť rozprávky (tú som si vybral na ilustráciu) nám rozpráva o živote pani Líšky po smrti jej manžela, starého Lišiaka. O vdovu začnú prejavovať záujem

všetky lesné zvieratá. Táto časť príbehu ma okamžite zaujala. Ďalším lákavým detailom ktorý ma zaujal bola skutočnosť, že pani Líška mala za slúžku mačku. Veľmi sa mi páčia zvieratá s ozdobnými chvostíkmi, najmä mačky, takže som vedel, že práve tento príbeh je pre mňa ten pravý.

↘ A čo vizuálne prevedenie?

↗ Po výbere textu som bol pripravený zvážiť formát – vytvoril som skladaný plagát ako nový formát čítania. Mojou myšlienkou bolo začať, keď je plagát zložený. Ako čítanie postupuje, príbeh ilustrácií sa doslova otvára a s každým prečítaným dielom sa stránka ďalej rozkladá, až kým sa plagát úplne neodhalí. Keď som sa vo štvrtom ročníku vrátil na štúdium do Jeruzalema, rozhodol som sa tento projekt rozvinúť do série a predložiť ho ako svoj záverečný ročníkový projekt.

↘ Pracujete aj ako pedagóg. Bol váš prechod od študenta k pedagógovi plynulý?

↗ Krátko po skončení štúdia som dostal ponuku, aby som robil asistenta na kurze tvorby obrazov, ktorý sa zaoberá kombináciou obrazu a textu. Bolo to niečo, čo som chcel a čo sa mi zdalo fascinujúce, takže som okamžite súhlasil. Byť na mieste, kde sa slobodne tvorí a môžete uplatniť svoje sebavyjadrenie, je pre mňa prirodzené. Prechod však nebol okamžitý a rýchly, bol postupný. V prvých rokoch som pôsobil ako asistent a získaval som skúsenosti s vyučovaním v rôznych fázach štúdia a v rôznych predmetoch. To mi poskytlo široký rozhľad a lepšiu schopnosť rozvíjať svoje lektorské zručnosti.

↘ Ako pristupujete k študentom? Bojujete o svoju vlastnú tvorivú cestu alebo sa skôr nechajete viesť?

↗ To je skvelá otázka! Hodiny vediem s dávkou humoru a delím sa o veci, ktoré ma denne zamestnávajú, často čerpám z čias, keď som bol sám študentom. Snažím sa študentom ukázať, ako tvorím

a aké sú moje pracovné postupy, a zároveň im ukazujem svoje ilustrácie. Toto zdieľanie spolu s pozitívnou atmosférou vytvára rozhovor na úrovni očí, chuť počúvať a učiť sa. Všetci máme prirodzenú tendenciu zostať v svojej komfortnej zóne a robiť to, čo vieme najlepšie.

↘ Čím povzbudzujete študentov k zvedavosti?

↗ Samozrejme, je to pre mňa prvoradá. Povzbudzujem študentov,

aby boli zvedaví, aby sa otvorili rôznym spôsobom práce, aby počúvali, aby sa učili z nášho úžasného spoločného laboratória v triede, z vlastných chýb a z chýb iných. Je to prístup, ktorý si vyžaduje veľkú otvorenosť, ale aj pokoru. Ak po ukončení štúdia kreslíte rovnako ako v období pred štúdiom, čo ste z toho mali?

↘ A aké dôležité témy nastoľujete so študentmi?

↗ Veľa s nimi hovorím o vizuálnom výskume a kvalitných referenciách, o originalite vo svete zaplavenom obrazmi, o zahraničí. Ako tvorcovia – rozprávači sa zameriavame aj na osobné a jedinečné výpovede, ktoré môžu pochádzať len od nás.

↘ Keď spomínate zahraničie, priťahovala vás niekedy myšlienka žiť a tvoriť inde vo svete?

↗ Veľmi rád by som to urobil, veru! Krátku skúsenosť so životom v zahraničí

som mal v roku 2013, keď som bol na spomínanom výmennom pobyte v Hamburgu. Môžem povedať, že to bolo jedno z najkreatívnejších období môjho života. Hamburg je živé, ale uvoľnené, usporiadané mesto. Je to miesto, kde sa cítim ako doma. Fakulta dizajnu sa nachádza v pôsobivej a priestrannej budove príjemného areálu. Veľmi sa mi tam páčilo. Teraz, v reálnom živote, keď tu mám svojich klientov a učím, je však trochu komplikovanejšie sa len tak zobrať a ísť. Samozrejme, sú aj iné obmedzenia, ako napríklad občianstvo, rodina, priatelia, počasie, na ktoré som zvyknutý, ale myšlienka presťahovať sa a žiť a tvoriť na inom mieste je vždy prítomná.

↘ Ako vzniká knižná ilustrácia vo vašej myslí? Priblížili by ste váš proces uvažovania? Kde hľadáte kľúč pri čítaní predlohy?

↗ Verím v asociácie, takže keď pristupujem k čítaniu textu na ilustráciu, zakaždým držím v ruke ceruzku a zakresľujem si situácie a nápady. Z týchto náčrtov vždy vznikne obraz, ktorý napokon ovplyvní vzhľad knihy.

↘ Ako si vyberáte texty, ktoré ilustrujete? Máte nejaké hodnotové hranice? Existujú témy, do ktorých sa nepúšťate?

↗ Zvyčajne ilustrujem jednu knihu ročne, a keď na nej začnem pracovať, venujem sa iba jej. Preto som pri výbere textov na ilustrovanie veľmi opatrný. Buď je tam bezprostredný vzťah, alebo to nebude fungovať. Vyberám si na ilustrovanie text, ktorý ma ohromí, ktorý vo mne vyvolá emóciu, s ktorým sa nejakým spôsobom stotožňujem, alebo vynikajúco napísaný príbeh, pri ktorom som presvedčený, že sa o ňom verejnosť musí dozvedieť.

Čo sa týka vydavateľstiev, tam nie je voľná ruka, zároveň je tu však veľký tvorivý priestor a otvorený dialóg medzi

mnou, autorom a vydavateľom. Myslím si, že je úplne v poriadku mať hranice. Redaktori majú veľa skúseností a dá sa od nich veľa naučiť. Spomínam si na prípad, keď som predložil náčrty do detskej knihy a redaktor, ktorý ich videl, povedal, že to, čo som ilustroval, je vhodnejšie pre dospelých ako pre batolátá. V skutočnosti bola moja vizuálna interpretácia príliš voľná a vzdialená od textu. Musíte prísť s otvorenou myslou a veľkou dávkou pokory a vedieť prijať kritiku.

↳ Práca ilustrátora pôsobí veľmi individualisticky, alebo je to inak? Ako to vnímate vy?

↗ Je to diskutabilné, ale rozumiem. Ja osobne som nikdy nepracoval v skupine, okrem niekoľkých skupinových výstav, ktorých som bol kurátorom alebo na ktorých som sa podieľal. V svojej práci som tak trochu sólista, čo mi umožňuje maximálnu slobodu myslenia.

↳ V akých trendoch sa pohybuje izraelská ilustrátorská komunita?

↗ Izrael má veľmi veľkú komunitu ilustrátorov a ilustrátoriek, funguje mnoho iniciatív a podujatí súvisiacich s ilustráciou. Dá sa povedať, že existuje aj veľmi široká škála techník, v ktorých miestni ilustrátori pracujú – mnohí používajú nové digitálne nástroje, ale je aj veľa takých, čo pracujú s remeselnými technikami, niektorí kombinujú oboje. V posledných rokoch galérie a múzeá v Izraeli identifikovali dopyt verejnosti po ilustráciách a kurátorská obec v ich mene iniciuje výstavy ilustrácií. Tieto výstavy sú zvyčajne veľmi úspešné a priťahujú široké publikum.

↳ Z vašej doterajšej tvorby mám pocit, že sa vcelku dištancujete od experimentovania s novodobými technikami či programami.

↗ Uhádlí ste. Ak mám byť úprimný, zatiaľ som nevyskúšal softvér s umelou inteligenciou na ilustrovanie. Chápem nadšenie okolo nových programov, ale verím, že tento humbuk nakoniec opadne. Ľudského ilustrátora totiž nič nenahradí, aspoň z môjho pohľadu.

↳ Ako prebieha tvorivý dialóg medzi vami a autormi textov?

↗ Pracoval som s takými, ktorí dávajú ilustrátorovi veľkú umeleckú slobodu a dôverujú mu, aj s takými, čo sa viac angažujú. Vítam spätnú väzbu, ale prílišné zasahovanie môže narušiť tvorivý proces.

↳ A ilustrovali ste aj knihu, ktorú ste sám napísali?

↗ Svoju vlastnú knihu som ešte nenapísal, ale som si istý, že sa tak stane v najbližších rokoch, takže, milí priatelia, zostaňte naladení.

↳ V ilustráciách sa často vraciate k mytológii, farebná paleta vašich obrázkov je bohatá a ostrá, cítiť z nej lákavú abstrakciu a hravosť, surrealistické momenty a erotickú hĺbku.

↗ Mojou záľubou je testovať hranice – vo formáte, v drzých textoch, v narúšaní zaužívaných konvencií, ktoré sa týkajú pochopenia ilustrácie deťmi v porovnaní so štýlom, ktorý sa očakáva od ilustrácie pre dospelých. Všetko, čo sa dá spochybníť, je vítané. Moja metóda je takáto: keď pracujem na detských knihách, veľmi dobre si uvedomujem dospelých, ktorí knihu čítajú svojim deťom, a funguje to aj naopak – farebné a štýlové grafické novely, ktoré ilustrujem pre dospelých, môžu úplne zaujať aj mladších čitateľov. Spätná väzba od publika, ktoré sa stretáva s mojimi knihami, je dobrá, ale moja tvorba má veľmi ďaleko od toho, aby sa stala

mainstreamom. Preto aj rád cestujem a sledujem umeleckú prácu iných.

➤ Koncom minulého roka ste sa zúčastnili na medzinárodnom sympóziu BIB s témou rozprávkových mýtov a národnej identity. Čo je pre túto tému v ilustrácii podstatné? Možno istý druh prekvapenia?

➤ Presne tak. Podľa mojich skúseností je pri novej interpretácii známeho príbehu okrem vizuálneho výskumu toho, čo bolo doteraz, dôležité práve to, aby ilustrácia mala prvok novosti, a tá prináša prekvapenie.

➤ A keď už spomíname medzinárodnú pôdu, aké sú vaše dojmy z BIB 2023 a zo Slovenska? Cítili ste sa tu dobre? Prekvapilo vás niečo?

➤ Ja a Slovensko, to je lovestory od chvíle, keď som vystúpil z autobusu na zástavke Most SNP. Tá scenéria! K tomu pokoj a ticho, ten vzduch, očarujúce kaviarne, priateľskí ľudia, krása Starého mesta, prijateľné ceny. Jednoducho, je to príbeh lásky – mňa a tohto hlavného mesta. Popravde, veľmi na mňa zapôsobila pestrosť podujatí, výstav a prednášok, ktoré sa konali počas BIB 2023. Všetko bolo zorganizované profesionálne. Ďalšou úžasnou vecou, ktorá sa počas podujatia stala možnou, bolo medzinárodné stretnutie mnohých ľudí z celého sveta, ktorí pracujú v oblasti ilustrácie. Je fascinujúce počuť o ilustráciách v rôznych kultúrach a jazykoch a pochopiť, že ilustrácia detských kníh je vlastne spoločná pre všetkých ľudí. Osobitne ma zaujala výstava, ktorá predstavovala diela priekopníkov slovenskej ilustrácie. Dozvedel som sa z nej o hlbokých koreňoch, ktoré má tento odbor na Slovensku a o obrovskom vplyve týchto ilustrátorov na trendy vo svetovej ilustrácii. Určite sa do Bratislavy chcem ešte vrátiť.

Eitan Eloa (1984) študoval na Katedre vizuálnej komunikácie na Bezalel Academy of Arts and Design v Jeruzaleme, kde po skončení začal pôsobiť a roky tam vedie mnoho ilustrátorských kurzov. Zároveň pôsobí na Technologickom inštitúte v Holone. Ilustruje detské knihy, grafické romány či editoriály. Jeho diela získali viacero ocenení, okrem iného Cenu Izraelského múzea za ilustráciu detskej knihy, striebornú medailu od Americkej spoločnosti ilustrátorov a cenu The Israeli Design Award.

Autorka je publicistka a teatrologička

ופעם אחת הוא אפילו הרים קרנף

הוא נשא על גבו ארגזים ותבנית

חביות, קורות וכלי נקאות

בולי צי

Farebný svet kníh: Ilustrácia nás učí vidieť veci vlastným spôsobom

Ako vznikal vzťah medzi originálom ilustrácie
a knihou na BIB 2023?

Ak sa o ilustráciu zaujímame hlbšie, môžeme
odhaliť jej nečakané účinky a kvality, ukázal jasne
uplynulý ročník BIB 2023.

Okrem súťažnej časti prezentujúcej 275 autoriek a autorov z 36 krajín v BIBIANE, medzinárodnom dome umenia pre deti, sa ďalšie desiatky knižných ilustrácií predstavili aj na sprievodných výstavách Bienále ilustrácií Bratislava 2023 v centre Bratislavy. Ich dejiskom boli galérie, kultúrne inštitúty, múzeá, ale aj verejný priestor. Aktuálny ročník venovaný Miroslavovi Cipárovi vyzdvihol, že tento významný slovenský ilustrátor, grafik a umelec svojím neopakovateľným originálnym štýlom ilustrácií v desiatkach kníh pre deti, ale aj pre dospelých ovplyvnil celé čitateľské generácie. Navyše patrí medzi zakladateľov BIB a je autorom nadčasového loga súťaže.

Súťažnú časť hodnotila odborná porota zložená z desiatich ilustrátorov, ilustrátoriek, kurátoriek a odborníčov venujúcich sa dejinám a teórii ilustrácie detských kníh z celého sveta: Amanda Ariawan (Indonézia), Orna Granot (Izrael), Renate Habinger (Rakúsko), Chen Hui (Čína), Vladimír Král (Slovensko), Odilon Moraes (Brazília), Gundega Muzikante (Lotyšsko), Susanne Sandström (Švédsko), Kiril Zlatkov (Bulharsko) a predsedníčka poroty Margaret Anne Suggs (Írsko).

Nová dramaturgia tohto významného svetového podujatia pod záštitou IBBY (Medzinárodná únia pre detskú knihu) a UNESCO priniesla viacero zmien a vylepšení, medzi iným aj sprístupnenie kníh, z ktorých ilustrácie pochádzajú. BIBIANA poskytla možnosť prezerať a listovať si ich priamo pod každým súťažným panelom. Súčasťou prezentácie boli aj preklady anotácií kníh do výstavy aj katalógu. Katalóg bol po prvý raz zverejnený aj bezplatne pre všetkých v mobilnej aplikácii BIB alebo na webe BIBIANY ako PDF k nahliadnutiu. Vďaka týmto zmenám sme mohli lepšie chápať kontext, v akom ilustrácia vznikla, aký príbeh sa

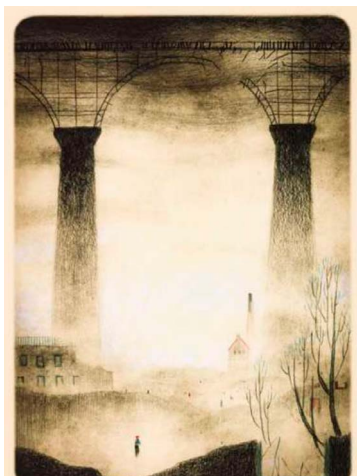
Medzinárodná porota BIB 2023.
FOTO: Jakub Hauskrecht

za knihou skrýva, ako ilustrácia funguje priamo s textom, ako ho interpretuje, prípadne ako s ním kontrastuje a komunikuje, čo porota veľmi ocenila a pri hodnotení aj využívala. Medzinárodná porota udelila jedno ocenenie Grand Prix BIB, päť Zlatých jabĺk BIB, päť Plakiet BIB a dve Čestné uznanie BIB pre vydavateľa. Priblížme si niekoľko príkladov spomedzi ocenených, ktoré ukazujú, ako vnímanie ilustrácie paralelne s knihou výrazne obohacuje a prehĺbuje celkový umelecký zážitok z diela.

PRÁCA S VÝTVARNÝMI TECHNIKAMI

Rôznorodé výtvarné techniky sa dajú využiť priamo na komunikáciu zámeru knihy, ako to napríklad vidíme pri ilustráciách Lucie Lučanskej (Plaketa BIB 2023, Česká republika) v diele Kniha vnímania. Predstavuje deťom päť ľudských zmyslov (čuch, chuť, zrak, sluch, hmat) tým, že prerozpráva cestu z lesa domov vždy prostredníctvom jedného z nich. Využíva intenzívne farby, aby akcentovala bohatosť vizuálnych vnemov, pri hmате farebnosť úplne redukuje na škálu sivej, pričom je obohatená o taktilné prvky, alebo používa čiernobielu linkovú kresbu v kombinácii s airbrushom na vytvorenie dojmu sálajúcej vône z okolia. Kresba je veľmi naivná a jednoduchá, pôsobí takmer až ako denníkovo-experimentálne zápisky dieťaťa pobádajúce k vlastnému prežívaniu a vnímaniu sveta okolo. Veľká časť toho, prečo

je spomínaná ilustrácia natoľko výnimočná, teda súvisí aj s kontextom a zámerom, pre ktorý vznikla. Vyžaduje si pochopenie, že výtvarný jazyk, ktorým je vytvorená, dodáva a posilňuje prežívanie a interpretáciu textu samotného, že nejde len o čisto estetickú záležitosť, ale vlastný hlbší význam má aj použitá vizualita.

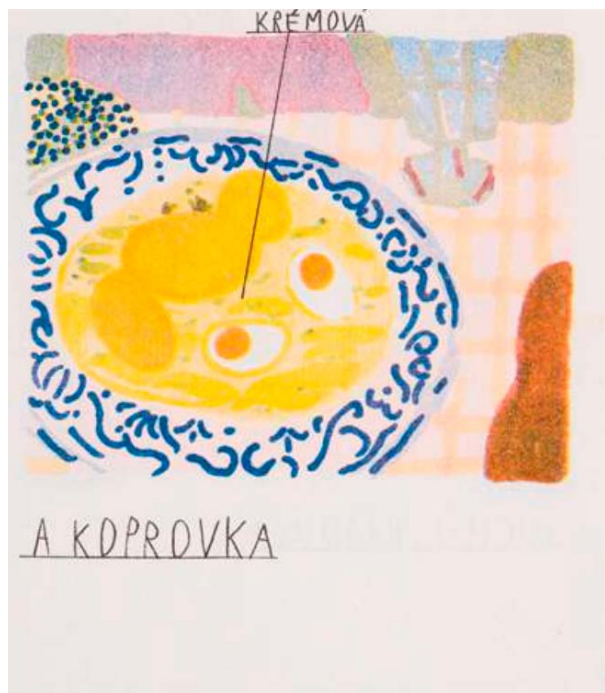
PRÁCA S KOMPOZÍCIOU

Iný príklad spôsobu, akým ilustrácie nonverbálne komunikujú príbeh, pri naša kniha Obrovský domov od autorky Maye Shleifer (Zlaté jablko BIB 2023, Izrael), kde sledujeme obra, ktorému je jeho dom príliš malý a žije v ňom izolovaný a sám. Rôznym sledom udalostí sa z domu vyslobodí, a keď zaspí v prírode, stane sa on sám obrovským domovom pre zvieratá a prírodu, čo ho urobí nesmierne šťastným. Prvé ilustrácie zobrazujú obra a jeho dom vo vákuu, postava je obkolesená bielym priestorom vo veľmi stiesnenej a křčovitnej polohe. Po tom, ako sa z domu oslobodí, odrazu zaberá čoraz väčší priestor na stránke, rozpína sa a postupne ho vyplní, až kým celý formát nie je len jeho usmiata tvár pokrytá listami a kvetmi. Už nie je rozdiel medzi ním a okolím a jeho novonadobudnutú radostnú, harmonickú situáciu pochopíme úplne intuitívne

nielen vďaka výbornej práci s formátom strany, ale aj cez prácu s farbami, ktoré sa tiež s postupujúcim časom zintenzívňujú a pribúdajú. Samotný štýl ilustrácie je pomerne čistý a jednoduchý. V tomto diele sa potvrdzuje, že v kontexte môže byť ilustrácia omnoho silnejšia než bez neho, keďže knižná ilustrácia nie je voľné, ale úžitkové umenie. Veľkú rolu preto zohráva okrem vizuality ilustrácie aj práca s príbehom a jeho premenou v čase, zjavou až pri listovaní knihy.

PRÁCA S DYNAMIKOU PRÍBEHU

Daniel Torrent (Zlaté jablko BIB 2023, Španielsko) v svojej autorskej knihe Cestovanie vo vlakoch prvej triedy využil veľmi jednoduchý, no efektívny vizuálny prvok. Zaoblil rohy ilustrácií a aj knihy samotnej, takže pripomínajú okienka vo vlaku, kde sa veľká časť jeho príbehu odohráva. Je majstrom práce s ceruzkami, pastelmi – tmou a svetlom, pomocou ktorých vytvára dramatické, hlboké, tajuplné scény. Keďže cesta

Lucie Lučanská, Česko:
Kniha vnímání / Kniha vnímání / Book of Perception

vlakom je rýchla a dynamická, v knihe nájdete kompozície pripomínajúce grafickú novelu – viacero samostatných ilustrovaných okienok, ktoré pri čítaní pociťovo zrýchľujú čas, na rozdiel od veľkých samostatných celostranových ilustrácií, ktoré vás do seba vtiahnu na prieskum. Umne prepojený formát, štýl a prevedenie témy emancipácie hlavnej hrdinky, práca s kontrastmi nielen vizuálnymi, ale aj metaforickými (prechod z tmy do svetla ako symbol slobody a zbavenia sa tiaže, tlaku spoločnosti) si opäť vyžaduje prítomnosť finálneho knižného diela.

PRÁCA S FORMÁTOM STRÁNOK

Najvyššie ocenenie Grand Prix BIB získala Paloma Valdivia (Čile) za ilustrácie k bilingválnej edícii Knihy otázok od Pabla Neruda, ktoré vydalo vydavateľstvo z New Yorku – Enchanted Lion Books. Ilustrácie pôsobia veľmi temne a zároveň tajomne, nesnažia sa hľadať odpovede, skôr evokujú

ďalšie otázky. Privádzajú deti k poézii tým, že samy tvoria akýsi vlastný vizuálny jazyk, ktorým popisujú prírodu a svet okolo nás veľmi kreatívnym a nepriamym surreálnym spôsobom, sústredeným viac na vnútorné spojitosti než na zákony reality. Kniha má vyklápacie strany, ktoré umožňujú doslova aj metaforicky odhaliť, čo sa skrýva za ilustráciou, pretože motív sa zakaždým jemne premení, vyvinie, no nevyjasní. Téma knihy je hľadanie a zvedavosť a zvolený formát vyklápacích strán je pre danú tému ideálny a podporný. Používa redukovánú, no veľmi sýtu a žiarivú farebnosť, ktorá dobre kontrastuje s čiernym prostredím. Porota ocenila najmä to, že autorka posúva hranice toho, čo by mala dokázať ilustrácia – rozcitlivieva diváka a učí dívať sa na veci vlastným spôsobom, nielen popisovať príbeh/reality. Harmonicky tiež spája dokopy aspekt edukačný a umelecký, vytvára synergiu, ktorá osloví nielen detského, ale aj dospelého diváka.

Knižná ilustrácia pre deti a mládež je nesmierne rôznorodá a bohatá, čo môžeme vidieť každý druhý rok nielen na BIB, ale prakticky všade okolo nás. Každá krajina má svoje typické znaky, trendy a spôsoby vyjadrovania. Je dôležité pokúsiť sa pátrať, ísť viac do hĺbky a vnímať ilustrácie nielen ako esteticky krásne, ale zároveň oceňovať, ak sú dobre premyslené v závislosti od knižného celku, z ktorého pochádzajú. Vzťah medzi originálom ilustrácie a knihou by preto mal byť posvätný, najmä ak sa o ilustráciu zaujímate hlbšie a neuspokojujeme sa len s tým, čo sa nám zjaví na prvý pohľad.

Autorka je ilustrátorka a kurátorka

Paloma Valdivia, Čile: Pablo Neruda: Kniha otázok

Farba v umení je prítomná ako vzduch – všimneme si ju, až keď chýba

Uvedomuje si čitateľ farby v literatúre?

Didaktickú úlohu farebného pomenovania v texte netreba podceňovať – v textoch pre deti a mládež majú svoje postavenie. V príspevku o funkcii farieb v literatúre pre deti a mládež si všimame ich rôznorodosť a funkciu v kompozícii i jazyku diela. Upozorňujeme na dôležitosť úlohy farby v texte a v ilustráciách, na ich vzájomný vplyv a účinok na detského čitateľa. Svoje pozorovania prezentuje autorka na množstve ukážok z vybraných diel známych domácich i zahraničných autorov.

Na úvod si požičiam čiastočne modifikovaný text autoriek *Lucie Borovskej a Edity Szalayovej* (www.uletsknihou.sk), ktoré nasledujúce otázky kládli v súvislosti s ilustráciami. Rovnako ich však možno použiť aj na detské knižky a ich percepciu detským čitateľom: „Čo môžu dieťaťu ponúknuť detské knihy? V ktorých oblastiach ho môžu posunúť, rozvinúť, naštartovať? Podnecujú k premýšľaniu? Pomáhajú prehĺbiť detskú emocionalitu, morálku, fantáziu, tvorivosť?“ Na niektoré z týchto otázok sa pokúsime odpovedať v nasledujúcom texte.

Prítomnosť farby v literatúre si čitateľ uvedomuje iba sporadicky. Pritom ide o entitu, ktorá je v umení a ľudskom živote prítomná ako vzduch. Aj ten si všimneme až potom, keď chýba alebo je preexponovaný. Ako najbežnejší príklad možno uviesť rasovú príslušnosť. Ľudia s bielou pokožkou okamžite zaregistrujú človeka inej farby pleti. Táto odlišnosť ho vyčleňuje z ich spoločnosti. Následne spôsob, ako sa narába s vnímaním rasovej rozdielnosti, často dáva podnet k negatívnemu správaniu a nesprávnemu chápaniu inakosti.

V štruktúre umeleckého diela má farba či farebné pomenovanie zvláštne postavenie. Objavuje sa v rozličných pozíciách či funkciách, ale v texte sa môže vyskytnúť niekedy aj náhodne, bez dôležitejšej úlohy. Často k tomu dochádza v poézii, kde sa použije napríklad na vyplnenie rytmického hiátu či rýmu. Farba sa často vyskytuje v súvislosti s vizualizáciou ako s typickým prejavom postmoderny. Spomína sa aj pri odlišovaní umeleckého od populárneho diela. Predimenzovaná farebnosť (aj v texte, nielen vo výtvarnom stvárnení) sa často pokladá za prejav gýča.

Farba je v literárnom diele prítomná priamo alebo nepriamo, sprostredkovane. O jej funkcii a postavení budeme hovoriť pri konkrétnych ukážkach.

FARBA AKO SÚČASŤ INTERPRETÁCIE

Všímať si v literatúre rozličné kategórie, vzťahy, princípy atď. je dôležité nielen pre pochopenie textu, ale aj pre konfrontáciu s realitou, ktorú predstavuje život, pričom toto všetko hrá nezanedbateľnú rolu aj pri vytváraní iracionálnych predstáv spojených často s fantáziou. Hovoriť o prítomnosti farieb v literatúre je potrebné predovšetkým v kontexte tvorby pre deti a mládež, kde sa formuje čitateľský vkus a názor na umenie a život. V spomenutej literatúre sa farba explicitne vyskytuje častejšie

ako v umení pre dospelých a je často spojená s ilustráciami, kde sa vytvára vizuálna predstava farby v spojení s konkrétnym predmetom či prostredím.

No nie je tomu vždy tak. Niekedy si ilustrátor vytvára iný farebný svet, ktorý nemusí korešpondovať s predstavou autora textu. Táto skutočnosť si potom vyžaduje diskusie medzi detským a dospelým čitateľom. Kategória farby či farebného pomenovania by mala byť súčasťou každej interpretácie umeleckého diela.

Pri uvažovaní o funkcii farby v literatúre pre deti¹ je v prvom rade dôležitý fakt, ako konkrétnu farbu vníma okolie, prostredie, v ktorom daný čitateľ žije a aké konvenencie dodržiava dané spoločenstvo. Napríklad čierna farba v slovenskom prostredí vyjadruje predovšetkým smútok (má aj ďalšie významy), čo súvisí s čiernym oblečením na pohreboch. No napríklad v Afrike je nositeľom tohto významu biela farba.

Keďže farba je taký faktor výstavby textu, ktorý nemožno nebrať do úvahy, ukazuje sa neúnosné mapovať jej prítomnosť v celom rozsahu literárnych diel. Z tohto dôvodu sa sústredíme iba na detskú literatúru, kde farba má mnoho funkčných podôb dôležitých pri prvom zoznamovaní sa so svetom.

MIESTO FARBY V TEXTE DETSKEJ LITERATÚRY

Začneme červenou farbou v knihe Jána Uličianskeho *Máme Emu* (1993), kde má farba zvláštnu funkciu. Je čarovným prostriedkom, ktorý dokáže zmeniť každodennú realitu škôlkarov na rozprávku. Všetko čarovné má v príbehu červenú farbu. Začína sa to červenou kriedou, ktorá vyčarí učiteľku Emu, ochotnú s deťmi robiť rôzne šibalstvá. Autor použitím farieb dokázal napríklad vytvoriť protiklad medzi obyčajnou učiteľkou, ktorá sa volá Sivá (farbe zodpovedá charakter postavy), a rozprávkovou Emou (tá je červená, čo označuje veseľosť a radosť). Červenou farbou sú označené všetky detské dobrodružstvá nielen v texte, ale následne aj v ilustráciách (Peter Čisárik).

Na kontraste čiernej a bielej farby je postavený príbeh čertíka Froliša (Ľudo Zúbek: *Ako sa čertík Froliš dostal z pekla*, 1995), čo vyplýva z dvoch prostredí, ktoré vnímame ako čierne (peklo) a biele (nebo). V niektorých prípadoch sa v súvislosti s čertmi používa červená farba. Obyčajne vtedy ide o akýsi prechod medzi nebom a peklom či čertmi a anjeli.

1 Základné postavenie farieb v texte pre dospelých skúma Michaela Čurlíková (2015, č. 21-22, s. 12):

A) motivované, pri ktorých dokážeme identifikovať motivujúci prvok (tehlovočervená),
B) nemotivované – neutrálne, ktoré zo synchronného hľadiska nie sú významovo ani slovotvorne späté so žiadnym slovom a vyjadrujú iba farebný príznak (fialová hora),
C) nemotivované – metaforické, sú pomenovania farieb, ktoré prostredníctvom nemotivovaného chromatického pomenovania presne označujú mimoliterárnu skutočnosť (čierne skutky),
D) metaforicko-symbolické, ktoré v určitom kontexte vyjadrujú prostredníctvom svojho lexikálneho významu určitý farebný príznak.

FOTO: BUVIK

A taký je čertík Froliš, keď sa stane právoplatným nebeským občanom: „(Froliš – pozn. autora) dostal nové šaty. Biele rúcho, ktoré mu skúšali, mu nepristalo, preto na jeho vlastnú žiadosť mu svätý Peter dal ušiť u nebeského krajčíra krátke červené nohavičky, kabátik s dvojradowými zlatými gombičkami, biely golierik so žltou mašľou a malú červenú čiapku“ (s. 42). Na zemi sa čierna farba vyskytuje predovšetkým vo funkcii prívlastku, v jednom prípade aj pri označení profesie – čierny kominár. Niekedy farby vystupujú ako synekdochy, napríklad vo futbalovom zápase čertov s anjeli sa zásadne používa zástupné pomenovanie čerti (červení)/anjeli (bieli). Humor použil autor aj pri opise Mliečnej cesty: „Je to krásna, biela cesta, namiesto prachu alebo blata je na nej asi na piad' mlieka s hustou smotanou. Preto sa nazýva Mliečna cesta“ (s. 60).

ČIERNE SÚKNO, BIELE RUŽE

Najčastejšie sa farby objavovali v knihe Karla Jaromíra Erbena *Panna z jablčka* (2012) v preklade Márie Prídavkovej-Minárikovej, a to v rozličných funkciách a podobách. Najčastejšie, samozrejme, ako charakterizačný ozdobný prívlastok (zlaté vlasy, zlatá hlava, zlatovlasé dieťaťko, zlaté jablko, čierne more, biela šatka, biele

šaty, čierne jazero, čierne a červené súkno, biela holubička atď.), ale aj ako súčasť porovnania (kone biele ako labute; jablčka... boli červené ako šarlát a odpoly žlté ako vosk; tri kvapky krvi, malé a červené ako tri koráliky atď.). Svedčí to jednak o bohatých vyjadrovacích prostriedkoch, ale aj o bohatej slovnej zásobe prekladu. Mnohé príklady slúžia poetizácii textu, iné označujú mimoliterárnu skutočnosť a majú neutrálny význam.

V niektorých prípadoch bola farba použitá niekoľkokrát za sebou, čím sa posilnil emocionálny účinok opisu: „Mesto... bolo čiernym súknom obťahanuté... hintov a tie kone boli čiernym súknom pokryté, kočiš na sedadle mal čierny plášť a smútočný klobúk“, s. 57). Ale nevesta, ktorú viezli šarkanovi, bola odetá do bielych šiat ako nevesta a na hlave mala venček z bielych ruží. Opozícia dvoch farieb v tomto prípade vyjadruje silný protiklad dvoch emócií – smútok (smrť) a radosť (nevesta, svadba), hoci v tomto prípade nevesta smútila, lebo vedela, že ju vezú na smrť. Farby sa v Erbenových rozprávkach stávajú

ZLATÉ JABLČKA

FOTO: BUVIK

súčasťou mien ľudí i zvierat (Zlatovláska, tátoš Zlatohrivko, líška Ryška), čím sa priamo vyjadruje výzor, resp. charakter postavy. Autor vycítil pôsobivosť farby a používal túto kategóriu ako výrazný vyjadrovací prostriedok. Treba ešte poznamenať, že Erben vychádzal z ľudových rozprávok, niektoré farebné obrazy a prívlastky si zachovali pôvodný význam, iné autor podriadil svojej predstave.

Osobitným prípadom je kniha *Zlaté jabĺčka* (1997), ktorú ilustroval Albín Brunovský. Kniha má zaujímavú históriu. Japonské vydavateľstvo Fukuinkan Shoten v roku 1982 požiadalo Brunovského, aby im poslal ilustrácie na motívy slovenských rozprávok. Až v roku 1997 sa vydavateľstvo BUVIK rozhodlo knihu vydať tak, že poverilo Hanu Ferkovú napísať k obrázkom text. Takže tu došlo k obrátenému postupu, lebo text si autorka prispôbovala hotovým obrázkom. Je ich pomerne málo, lebo ilustrácie sú farebne veľkolepé, celostránkové a vystačia na vyvolanie farebného zážitku.

Hoci vo všeobecnosti je vžitá predstava, že detská kniha hýri pestrými farbami, na počudovanie mnohí autori ochotne pracujú s kontrastom čierno-bielym. Čierna farba je obyčajne spojená predovšetkým s tmou, strachom, zlom atď., no objavuje sa aj v inom kontexte. Ako názorný príklad môže poslúžiť známa kniha Karola Čapka *Dašenka alebo život šteniatka* (1997). Autor použil spomenutý kontrast pri charakteristike psíka nielen v texte („Keď sa to narodilo, bolo to iba také biele nič, čo sa vprace do hrsti. Ale keďže to malo dve čierne ušká a vzadu chvostík, uznali sme, že je to psík“; s. 9), ale aj v ilustráciách, pretože sám je zároveň autorom čierno-bielych fotografií a ilustrácií. Kniha pritom nepôsobí tmavo, smutne či strašidelne, práve naopak. Dodáva jej to realistický nádych, lebo pojednáva o konkrétnom zvieratku, s ktorým autor prežil rozprávkový čas.

TRI GULÔČKY KORENIA

Majstrom na využitie základnej vlastnosti čiernej farby je Daniel Hevier v knihe *Strašidelník* (1999). V jeho podaní čierna farba súvisí so strachom a strašidlami, ktoré večer kričia, že chcú černíček („Aby ste rozumeli, večerníček pre strašidlá sa volá černíček, lebo je čierny a pochmúrny“, s. 29), alebo „protistrašidlácky sprej“, v ktorom sú „tri gulôčky čierneho korenia, zopár strúhaniek z bielej pastelky, medzi prsty soli, jeden zatvárací špendlík, zvaný zicherka, farebný gombík a malé pierko

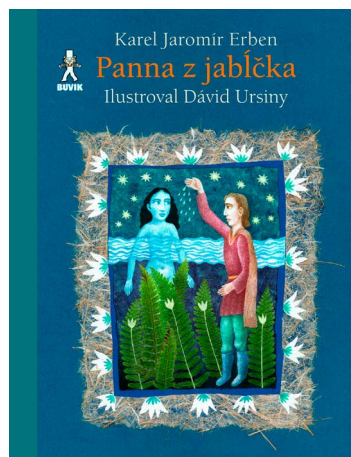
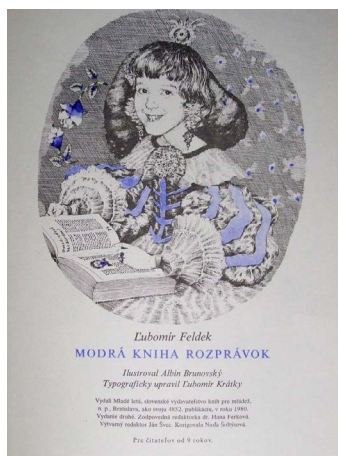

FOTO: BUVIK

z vankúša", (s. 8). V uvedenej ukážke sú priamo pomenované iba farby dvoch predmetov, ale ostatné ukrývajú zafarbenie v svojom základnom význame (soľ a pierko sú biele, gombík môže byť rôznofarebný). Podstatnú vlastnosť čiernej farby autor zjemňuje a v spojení s humorom a satirou rozbieja detský strach (Žilková, 2012, s. 45).

Nie vždy sa farba používa v jej základnom význame, ktorý je spojený s konkrétnym predmetom či javom. Jej zasadenie do nového, nezvyčajného kontextu môže poznačiť samotný text aj prípadné ilustrácie. Najznámejším príkladom sú Feldekove rozprávkové knihy, ktoré dostali prívlastok „modrá“ a „zelená“. Tak sa napríklad modrá farba z názvu knihy *Modrá kniha rozprávok* (1991) dostala nielen do textu, ale prijal ju aj ilustrátor Albín Brunovský, ktorý do každého obrázka vsunul nejaký prvok v modrej farbe (napríklad rám, oblaky, ozdoby šiat a pod.).

Zaujímavá situácia nastáva vtedy, keď v texte nie je explicitne použitá farba a napriek tomu si čitateľ dokáže predstaviť farebný svet príbehu. Ako príklad môže poslúžiť známa kniha Roalda Dahla *Hastrošovci* (1995), ktorá v čase svojho vydania vyvolala veľkú diskusiu, lebo zobrazuje iba zlo a zlomyseľnosť, čo sa pokladalo v tom čase za veľký priestupok proti výchovnému zameraniu detskej literatúry. Príbeh zlého starca a stareny akoby sa odohrával v akomsi sivočiernom svete, ktorý prislúchal ich konaniu. Tejto predstave napokon podľahol aj známy ilustrátor Quentin Blake a celú knihu ladil v tejto sivočiernej tónine.

KEĎ SVETLO VYSTRIEDA TMA

Farba môže v literatúre vystupovať aj ako významotvorný prvok, zasahujúci do príbehu, ale aj do výpovednej hodnoty knihy. Už v úvode sme spomínali význam farby pri rozlišovaní príslušnosti človeka k určitej rase. V tejto súvislosti sa ako názorný príklad ponúkajú dve publikácie z americkej literatúry, a to *Dobrodružstvá Toma Sawyera a Huckleberryho Finna* (2020) Marka Twaina a *Chalúpka strýčka Toma* (2023) Harriet Beecher Stowe. V oboch románoch pre detského čitateľa farba pleti ovplyvňuje príbeh a osudy postáv, ktoré sú pre svoju čiernu pleť prenasledované a zaznávané. Kontrast čiernej/bielej vytvára nielen zauzlenie a dobrodružný charakter románov, ale aj silnú výpoveď o potrebe rovnosti a spravodlivosti pre všetkých ľudí rôznej pleti.

Nepriame zastúpenie farieb sa často vyskytuje v literatúre, kde ide o kontrast svetlo/tma. Objavuje sa v príbehoch, v ktorých vystupujú postavy s poruchou zraku. V románe Pavly Perettiovej *Vzdialenosť medzi mnou a čerešňou* (2019) je zachytená postupná strata videnia, teda zmena svetla na tmu, kde svetlo predstavuje biela farba a tmu čierna. Túto zmenu zachytáva aj čierno-biela ilustrácia (Carolina Rabei), kde na čiernom pozadí sú biele iba obrysy postáv, mesiac a hviezda. Je to noc alebo pohľad ženy strácajúcej zrak? Podobne je opísaný aj zobrazený rozkvitnutý čierny strom s bielymi kvetmi alebo čierny strom so snehom. Na kontraste svetlo/tma, biely/čierny je postavený aj známy príbeh Kataríny Molákovskej, Kataríny Kerekešovej, Ivany Šebestovej a Anny Vášovej *Mimi a Líza* (2018) o dvoch priateľkách, z ktorých jedna je nevidiaca.

V texte i v ilustráciách vládne čierna farba, s ktorou sa priatelia iba nevidiaca Mimi, zdravé deti sa čiernej tmy boja (Vilko). Mimi je „špecialistka na tmu“ a svet vidiacich jej pomáha spoznávať ucho. Farebný kontrast vytvára atmosféru priateľstva, pochopenia, ale dodáva aj silu pre postihnutú Mimi, ktorá premáha čiernu tmu nielen svojou odvahou, ale aj pomocou priateľstva ostatných postáv príbehu.

Farba a farebnosť sa pravidelne objavuje aj v poézii – častejšie nepriamo cez poetické výrazové prostriedky. Veľmi jemne a na vyvolanie krásnej predstavy používa farby napríklad Ľudmila Podjavorinská. V knižke *Žabiatko* (1993) sa v mnohých veršoch objavujú farby vo funkcii prívlastku alebo ako vhodné slovo v prípade rýmu: „Deduško sivý / diví sa diví“ (s. 24), „... vstala – a už letí, hej / po lúčine zelenej“ (s. 36). V tomto prípade spojenie deduška s prívlastkom sivý sa zdôrazňuje jeho vek.

V poézii Milana Rúfusa *Anjeličku, môj strážničku* (2008) farbu nahrádzajú pohodové, láskavé a nežné verše, ktoré vyvolávajú nielen príjemný zážitok, ale aj predstavu sveta plného jemných a jasných farieb, hoci farba nie je nikde priamo pomenovaná („Kým mi nôcka zavrie viečko / pomodlím sa za slniečko. / Za to, že nám dáva dniček, / stromom listy, zrnu klíček. / Ochraňuj ho, nech si svieta, / rieka tečie, potok žblnká. / Anjeličku môj, – všetky deti / to sú také malé slnká“; 2008, nečíslované strany). Farbu nepriamo avizujú slová, ktoré majú priamy vzťah k svetlu a vyplývajú z ich priameho významu (slniečko, dniček, stromy, klíčky, deti, anjeliček).

ILUSTRÁCIA: Katarína Kerekešová

Hoci tento príspevok vychádzal predovšetkým z literatúry pre deti, jeho záver bude tvoriť pôsobivý úryvok z románu čínskeho autora Mo Jena *Rod rudého čiroku* (2021), kde už v názve je farba, ktorá po prečítaní knihy nadobúda viacero významov: „Zátoka páchla zatuchlinou, ve vodní trávě u břehu plávala široká purpurově krvavá skvrna, odraz rudého čiroku stojícího nad ní, ani to nevěštilo nic dobrého... Po obzoru se nad čírokem táhl dlouhotánský, uhlově černý mrak... Voda se najednou zatřpytila zlatem, bílé hlavy leknínů se v tom jasu zvedly, byl to výjev jak z jiného

světa“ (s. 136). Veľkoleposť tejto ukážky najlepšie dokazuje význam a silu farieb v kontexte umeleckého textu.

PRAMENE

- ERBEN, Karel Jaromír: *Panna z jabĺčka*. Bratislava: BUVIK, 2012. 69 s.
- ČAPEK, Karel: *Dašenka alebo život šteniatka*. Bratislava: BUVIK, 1997. 73 s.
- DAHL, Roald: *Hastrošovci*. Nitra: ENIGMA, 1995. 98 s.
- FELDEK, Lubomír: *Modrá kniha rozprávok*. Bratislava: Columbus, 1991. 121 s.
- HEVIER, Daniel: *Strašidelník*. Bratislava: Aspekt, 1999. 69 s.
- MO Jen: *Rod rudého čiroku*. Verzone, 2021. 459 s.
- MOLÁKOVÁ, Katarína – Kerekešová, Katarína – Šebestová, Ivana – Vášová, Anna: *Mimi a Liza*. Bratislava: Slovart, 2018. 104 s.
- PERETTIOVÁ, Pavla: *Vzdialenosť medzi mnou a čerešňou*. Bratislava: Fortuna Libri, 2019. 208 s.
- PODJAVERINSKÁ, Ľudmila: *Žabiatko*. Bratislava: BUVIK, 1993. 87 s.
- RÚFUS, Milan: *Anjelíčku, môj strážníčku* (2008). Bratislava:

BUVIK, 2008. 39 s.

- STOWE BEECHER, Harriet: *Chalúpka strýčka Toma*. Bratislava: Ikar, 2023. 528 s.
- TWAIN, Mark: *Dobrodružstvá Toma Sawyera a Huckleberryho Finna*. Bratislava: Slovart, 2020. 568 s.
- ULIČIAŇSKÝ, Ján: *Máme Emu*. Bratislava: BUVIK, 1993. Nečíslované.
- ZÚBEK, Ľudo: *Ako sa čertík Froliš dostal z pekla*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1995. 79 s.
- Zlaté jabĺčka*. II. Albín Brunovský, text Hana FERKOVÁ. Bratislava: BUVIK, 1997. Nečíslované.

LITERATÚRA

- BOROVSKÁ, Lucia – Szalayová, Edita: Deťom netreba zakrývať oči, radšej ich učme vidieť a vedieť odfiltrovať kvalitu od nekvality. In: www.uletsknihou.sk 25. 09. 2018
- ČURLÍKOVÁ, Michaela: K princípu farebnosti v próze Jána

Červeňa Modrá katedrála.

In: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Germuskova2/subor/Curlikova.pdf>

JÁNOŠÍKOVÁ, Martina: Nechajme deti čítať knihy v ich vlastnom vizuálnom jazyku. In: <https://medziknihami.sk/clanky/nechajme-deti-citat-knihy-v-ich-vlastnom-vizualnom-jazyku/> 29. 11. 2018

ŽILKOVÁ, Marta: Intertextuálne a intermediálne interpretácie. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa – Filozofická fakulta – Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2012. 214 s.

ŽILKOVÁ, Marta: Edícia rešpektujúca detského čitateľa. Bratislava: Literárne centrum, 2018. <https://www.litcentrum.sk/recenzia/edicia-respektujuca-detskeho-citateľa>

Mahito medzi deti nezapadá, v škole čelí šikane. Pomôže hovoriaci vták?

Hajao Mijazaki sa lúči nádherným príbehom.

Majster japonského anime prináša dobre
odpozorovanú variáciu na psychiku krehkého
a traumatizovaného dieťaťa, ktorému chýba mama.

CHLAPEC A VOLAVKA
Réžia a scenár: Hajao Mijazaki.
Kamera: Acuši Okui.
Hudba: Džó Hisaiši.
Hrajú: Sóma Santoki, Takuja Kimura, Džun Fubuki, Kaoru Kobajaši, Karen Takizawa a ďalší.
Premiéra na Slovensku: 18. 01. 2024.
Dĺžka: 125 minút.

Mijazaki. Hajao Mijazaki. Dnes osemdesiatdvaročný rodák z japonského Tokia bol pre mňa osobne vstupnou bránou do vrstevnatého sveta anime. Žáner animovaného filmu v tej klasickejšej forme patrí od detstva k mojim obľúbeným. V prípade Mijazakiho ide však aj na pomery žánru o veľmi špecifický formát. Hoci sú jeho filmy určené deťom, režisér do nich vkladá desivé či strach vyvolávajúce prvky a množstvo symbolov.

Spolu so svojimi protagonistami sa na ich hrdinských výpravách vydáva do vymyslených svetov, kde sa hranice medzi fantáziou, snom a každodennou realitou stierajú. Medzi jeho najznámejšie a divácky najpopulárnejšie tituly patria *Môj sused Totoro* (1988), *Princezná Mononoke* (1997) a obľúbená *Cesta do fantázie* (2001), ktorá si do roku 2020 držala rekord ako najúspešnejší japonský film. Hoci sú filmy animované, nie sú určené pre úplne malého diváka.

NOVÝ ŽIVOT BEZ MAMY

V septembri roku 2013 Mijazaki vyhlásil, že s filmovaním končí. Svoje rozhodnutie (našťastie) prehodnotil a nielen fanúšikov, ale aj filmových kritikov potešil snímkom *Chlapec a volavka*. Majster japonského anime prináša príbeh jedenástročného chlapca menom Mahito, ktorý sa so svojím otcom sťahuje z Tokia na vidiek, aby tam začali nový život. Mahito medzi deti nezapadá, v škole čelí šikane. Do jeho života

vstupuje svojrázna volavka. Hovoriaci vták v ňom vzbudí záujem, aby neďaleko ich domu preskúmal opustenú vežu. Volavka zároveň sľubuje, že mu pomôže nájsť matku. Podobne ako v kultovej *Ceste do fantázie* sa prostredie putovania postupne mení. V zdanlivo jednoduchých obrysoch sa skrývajú hlbiny a tajomstvá.

Mahito nachádza kúzelný svet, kde žijú zvláštne bytosti a platia nevidané zákony. Stretáva sa s odvážnymi bojovníčkami, zákernými pelikánmi, dáždovníkmi požírajúcimi ľudí či s roztomilými stvoreniami Warawara. Chlapca a volavku označil britský denník *The Guardian* za dokonale labutiu pieseň uznávaného filmára. Snímku stihli začiatkom tohto roka už oceňiť Zlatým glóbusom pre najlepší celovečerný animovaný film. Ďalšie ocenenie získal od Združenia filmových kritikov z Los Angeles a New Yorku a nominovaný je aj na Cenu Akadémie.

ČRIEPKY OSOBNÉHO ŽIVOTA

Chlapec a volavka je film rámcovaný vojnou v Pacifiku počas druhej svetovej vojny. Ide o jeden z tých temnejších titulov v Mijazakiho tvorbe. Všetko sa začína hukotom sirény, ktorá Mahita zobudí. Po bombardovaní zistí, že mu zomrela matka. Pátranie sa stane pre Mahita jediným možným spôsobom, ako túto smrť spracovať a vyrovnať sa s novou rodinou. Ide o dobre odpozorovanú a zaujímavú variáciu na psychiku krehkého a traumatizovaného dieťaťa, ktorému chýba mama. Napriek ťažkým skúškam sa však Mahito stáva hrdinom.

Vizuálne bohatý príbeh o ceste fantazijným svetom obsahuje úseky, ktoré pôsobia pomalšie. Divák sa však stále teší z originálnej animácie, ktorá žiari krásou – napríklad keď dvíhajúci sa

vietor rozvíri vlasy či dokonca mihalnice alebo ako sa nakláňa rikša pri prevážaní ľudí. Neuveriteľne hutné rozprávania je nabité bizarnými bytosťami, ktoré robia nie vždy úplne pochopiteľné veci. Vraj aj Mijazaki pri ukázkovej projekcii pripojil vyhlásenie: „Možno ste to nepochopili. Ja sám tomu nerozumiem.“

Mijazakiho spolupracovník Toshio Suzuki v jednom z rozhovorov vysvetľuje, že Mijazaki chcel natočiť film, ktorý do centra príbehu postaví jeho mladšie ja. Doposiaľ ešte snímku, v ktorej by bol on sám protagonistom, nenatočil, hoci niektoré čriepky z jeho osobného života sa v dielach už objavili. V jednom z filmov sa dá napríklad dešifrovať postava, ktorá sa lieči z tuberkulózy. Rovnakou diagnózou trpela aj režisérova matka, keď bol ešte malým chlapcom. *Chlapec a volavka* však patrí jednoznačne k Mijazakovým najosobnejším filmom.

ŽENY A EKOLÓGIA V POPREDÍ

Hajao Mijazaki celovečerne debutoval na konci sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia snímkou *Lupin: Cagliostrovo zámok*, v ktorej prerozprával príbeh geniálneho zlodēja. Počas svojej kariéry vytvoril dvanásť filmov v produkcii štúdia Ghibli. Štúdio, ktorého je spoluzakladateľom, si postupne vybudovalo celosvetové renomé. Bolo založené v roku 1985. Spočiatku sa vyprodukované filmy podobali béčkovým verziám disneyoviek. Vďaka pracovitosti všetkých zakladateľov a ambíciózosti spracovávať náročnejšie témy sa situácia otočila. V súčasnosti Mijazaki a spol. ovplyvňujú celú generáciu animátorov, vrátane tých, ktorí pracujú pre Pixar či Disney. Tematicky sa v svojich filmoch venujú ekológii, kde do popredných úloh

FOTO: CINEMAX

FOTO: CINEMAX

často stavajú ženy. Svojich krajanov za ich vzťah k životnému prostrediu neustále kritizujú. V posledných rokoch prechádza štúdio výraznejšími problémami.

Legendárny japonský filmár pristupuje k svojej tvorbe unikátne. Nezačína totiž scenárom či storyboardom. Svet v svojej hlave si kreslí a vytvára následne. Svoje diela prirovnáva k živým a dýchajúcim entitám. Je známy svojím workoholizmom. *Chlapca a volavku* nakrúcal celých sedem rokov. Jedna minúta sa natáčala jeden mesiac. Na filme pracovalo celkom šesťdesiat animátorov. Dôslednosť a precízna práca je na plátne viditeľná. Mijazakov umelecký odkaz spojený so smútkom a nemožnosťou citlivých duší žiť v takomto chladnom svete dáva napriek všetkému divákovi nádej, že to aj tak stojí za to. Arigato Hajajo!

Autorka je filmová kritička

Lukáš prekonal hanbu a strach. Pomohli mu aj bohovia

Aktuálny chlapčenský príbeh rieši ošemetnú tému šikanovania.

Lukášove trampoty sú odmietavým postojom voči násiliu v akejkolvek podobe. V knižnom debute Zuzany Dodokovej však neprimerane skúsenostiam presvitá aspekt dospelého.

Zuzana Dodoková: Lukášove trampoty
 Ilustrovala: Nikola Aronová
 Verbarium 2023, 95 s.

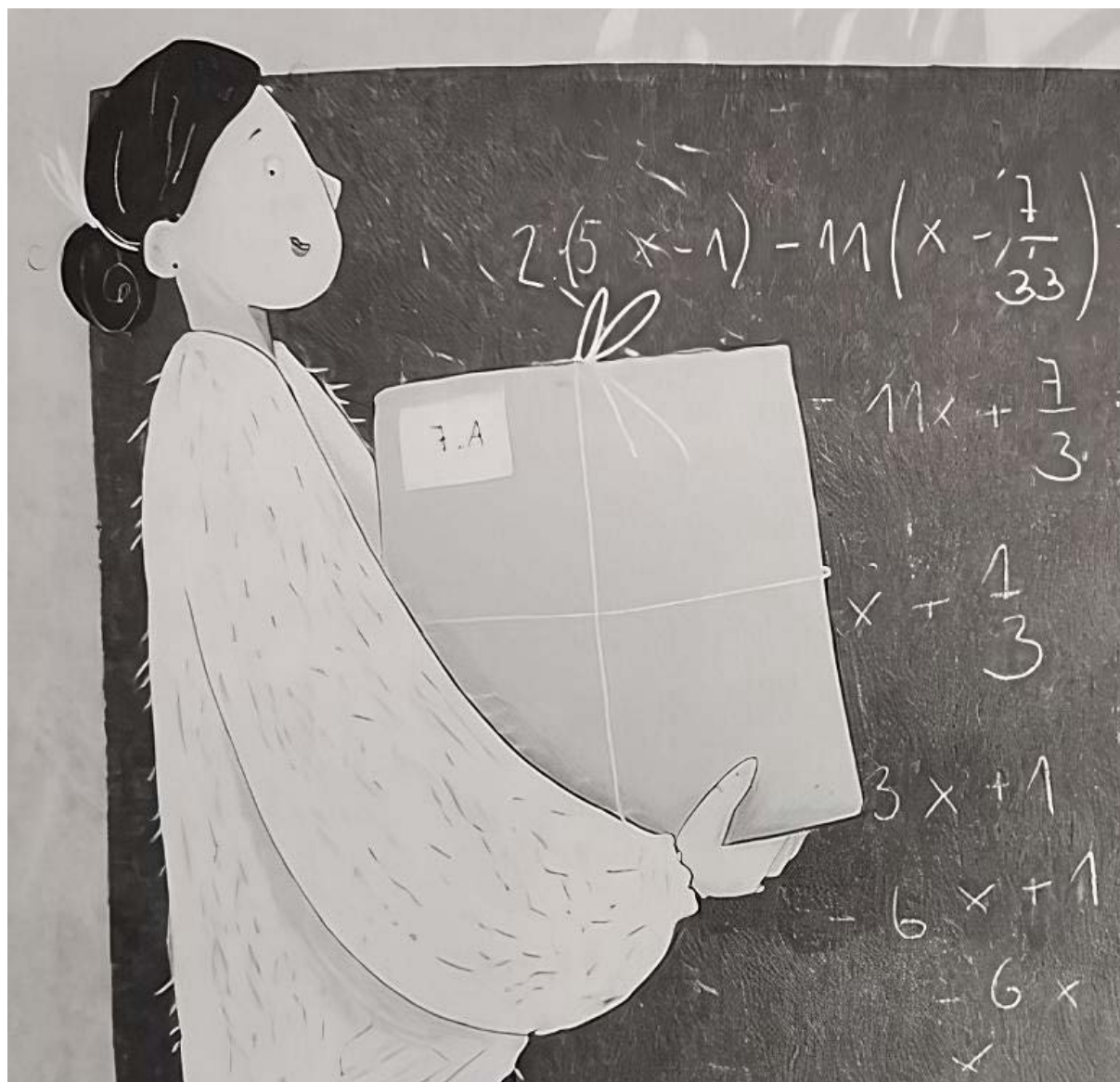
Nie je jednoduché napísať dobrú (umelecky kvalitnú, čitateľsky atraktívnu) knihu pre deti o takom aktuálnom, ba páľčivom až ošemetnom probléme, akým je šikanovanie. Vždy tu hrozí nebezpečenstvo, že autor sa pri jeho tematizovaní nevyhne dani z dejovej atraktivity, čo znamená nechcené zjednodušovanie až určité karikovanie problému, alebo naopak väčšej či menšej miere didaktizovania a moralizovania.

Zuzana Dodoková, ktorú doposiaľ poznáme najmä z prekladov kníh pre deti, sa v svojom debute *Lukášove trampoty*, určenom dospievajúcim čitateľom, odvážne pustila do predmetnej témy. Svoju motiváciu k napísaniu príbehu

a tvorivý zámer vyjadrila v krátkom pred-slove. Vyplyva z neho jej (evidentne i latentne) odmietavý postoj voči násiliu v akejkolvek podobe aj dobrá orientácia v problematike šikanovania: v procese, akým prebieha, v psychologických aspektoch jeho účastníkov (agresora, obete, mlčiacej väčšiny) i v základných možnostiach riešenia tohto nešváru a v dôvodoch, pre ktoré nesmie zostať v spoločnosti nepovšimnutý. Otázkou potom zostáva, či a ako sa jej tieto zložité súvislosti podarilo pretransformovať do podoby príťažlivého chlapčenského príbehu.

CINTĽAVÝ HERAKLAS PREHOVORIL

Do centra diania postavila dvanásť-ročného, fyzicky vôbec nie zdatného, inak však veľmi bystrého Lukáša a jeho

usporiadanú rodinu: mladšiu sestru, s ktorou – ako to už medzi súrodencami býva – dochádza k určitým treniciam, a rodičov, ktorí majú pre syna porozumenie, hoci (ako je to v čase puberty pre deti typické) napätia v rodine nechýbajú.

Obraz rodiny je uveriteľný a zohrá v celom spracovaní problému šikanovania nemalú úlohu: prostredníctvom mladšej sestry Klaudie nenápadne vnesie do príbehu informáciu o jednom z modelov „rozbehu“ šikanovania (ohováranie

a ostrakizácia v detskom kolektíve), prostredníctvom rodičov naznačí zasa jeden z modelov jeho riešenia (byť oporou pre svoje dieťa, vedieť si získať jeho dôveru, spolupracovať so školou pri eliminácii problému), ale aj neľahkú cestu k tomu, aby sa riešenie mohlo realizovať.

Tematizovaný problém je vážny, ale autorka sa ho pokúša nadľahčiť aj humorom. Komický príznak vnáša do príbehu napríklad protagonistova záľuba v starogréckej mytológii, ktorú

$$\begin{aligned}
 &= 13 \cdot \left(\frac{1}{3} + x \right) - 12x \\
 &= \frac{13}{3} + 13x - 12x \\
 &= \frac{13}{3} + x \quad | \cdot 3 \\
 &= 13 + 3x \quad | - 3x \\
 &= 13 \\
 &= 12 \\
 &= -2
 \end{aligned}$$

prostredníctvom alúzií na mýtických hrdinov a bytosti antickej mytológie vtipne a funkčne začlenila do jeho osobnostného profilu i do rozvíjania deja. A tak sa čitateľ v texte stretáva s odkazmi na živé výrazy i hrdinov z antických báji, počnúc prezývkou Herakles, ktorú protagonista prostredníctvom tejto záľuby od spolužiakov dostal.

Prezývka podľa mohutného a mocného starogréckeho hrdinu posilňuje v kontraste s pomerne cintľavou

postavou protagonistu úsmevnosť príbehu. Prácu s odkazmi na mytológiu možno vo všeobecnosti pokladať za jednu z predností tejto prózy.

LUKÁŠ NIE JE DOSPELÁK

Zrejmé problémy však možno zaznamenať v naratívnej rovine. Autorka si zvolila priame rozprávanie; text z hľadiska lexiky i syntakticko-štylistickej stavby pôsobí síce svižne, ale zároveň krátkodých až povrchné. Pri voľbe priameho detského narátora je dôležité udržať adekvátnu mieru detského spôsobu nazerania na svet, na seba v ňom a vyjadrovania.

V rozprávaní Lukáša však zrazu na viacerých miestach prerazil aspekt dospelého, čo znamená, že informácia v komentári dvanásťročného protagonistu pôsobí dosť neprimerane jeho skúsenostiam a veku, resp. explicitne vypovedá o niečom, čo by malo byť záležitosťou netextového, obrazného stvárnenia.

Napríklad na margo agresora Fera rozprávač konštatuje: „*Cíti, že sa ostatným nevyrovná rozumom, a preto sa o to pokúša silou*“ (s. 10); alebo na inom mieste pri pohľade na písmo tohto agresora premúdrene hovorí: „*Ten silák si neverí. Je citlivý a obáva sa samoty*“ (s. 15). Podobne nepresvedčivo a priamočiaro pôsobí konštatovanie: „*On robí zle preto, aby si ho niekto všimol. Faktom je, že nemá kamarátov*“ (s. 16).

Podotknime, že nepresvedčivosť takýchto výrokov nesúvisí s tým, že by ich obsah azda na agresorov neplatil, ale skôr s tým, že jednak presahujú skúsenostný komplex dvanásťročných tínedžerov a väčšinou aj spôsob ich vyjadrovania, jednak svojou priamočiarosťou kráčajú proti princípom literárnej umeleckej

výpovede. Primeranejšie je zdieľanie takýchto faktov s čitateľom tam, kde rozprávač otvorene parafrázuje rodičovské komentáre a názory.

V NAIVITE FORMULÁCIE

Oproti obrazu obete šikanovania stojí obraz agresora – spolužiaka Fera z paralelnej triedy – a jeho rodiny. Táto línia nepatrí v próze k najvydarenejším; ak sme vyššie spomenuli nebezpečenstvo nechcenej karikatúry, tak práve tu sa to deje najmä v dôsledku zjednodušovania psychológie postáv a vzťahov medzi nimi. Agresor Fero je v svojej role málo presvedčivý, akýsi nedokrvený, schematický v akciách (vymáhanie desiaty, peňazí, prenasledovanie na bicykli).

Napriek tomu, že rozprávač verbálne presviedča čitateľa o tom, ako si Fero na všetkých dovoľuje, v skutočnosti táto postava vyznieva skôr ako outsider na poľutovanie a dojem čitateľa z neho je viac rozpačitosť ako hrozba. Pri modelovaní predmetnej postavy cítiť, ako ju autorka tlačí do roly agresora – a ako z toho napokon vyplynie pomerne naivná karikatúra. Čosi podobné, len ešte viac hyperbolizované sa udeje aj v prípade Ferovho otca.

Očividne je úlohou tejto postavy a jej vzťahu k synovi dokumentovať fakt, že agresormi sa spravidla stávajú tí, čo vyrastajú bez lásky, porozumenia a sami sú vystavení agresii blízkych. Schematický spôsob, akým je táto pravda vyjadrená, sa však nezdá byť najšťastnejší, pretože napokon je jeho výsledkom (zaiste nechcené) zľahčovanie celého problému.

Napokon, podobne účinkuje aj epizóda s krémom na topánky v desiatej žemli, ktorej nepríjemné následky

v oblasti trávenia majú byť protagonistovou pomstou Ferovi. Epizóda čitateľov zaiste pobaví, ale možno ju budú vnímať aj ako veľmi naivnú. Naivne vyznieva (v kontexte diania nie tak z hľadiska akcie, ako skôr z hľadiska formulácie) aj následný Šimonov pokus o zmierenie: „*Vieš, je mi ľúto, čo sa stalo. Bál som sa, že ti žemľa uškodila. Predsa len, ak by si chcel, mohli by sme byť kamaráti...*“ (s. 19).

K ÚROVNI HAPPY ENDU

Pravdaže, miest, ktoré z hľadiska umeleckého stvárnenia tematizovaného problému pokrývajú, je v príbehu viac. Zrejme súvisia s autorkinou snahou vyslať k mladému čitateľovi na malej ploche čo najkomplexnejšiu správu o tom, čo je to šikanovanie, aký ma priebeh a ako by mali konať jednotlivé zúčastnené strany.

Napríklad za vyššie citovanou ponukou priateľstva možno vidieť autorkinu správu pre čitateľa, že pokus riešiť problém po dobrom pri šikanovaní spravidla nefunguje. Iné epizódy načrtávajú odpoveď na otázku, prečo sa obeť šikanovania dospelým, ale aj rovesníkom len ťažko priznáva k svojej situácii. Dej príbehu v skratke načrtáva, akými fázami prechádza šikanovaná osoba od pokusu riešiť vec zmierom a ustupovaním pred nátlakom, cez zvažovanie možnosti vykúpiť sa až po rozhodujúci moment: poznanie, že bez vonkajšej pomoci to nepôjde.

Vtedy vstupuje do hry aktivita okolia, ktoré sa musí zjednotiť v svojom odpore voči agresorovi: predovšetkým mlčiaca väčšina rovesníkov, kde sa musí nájsť všímavý a veľmi empatický člen, navyše dostatočne autoritatívny, aby strhol na stranu pomoci aj ostatných (v príbehu je to spolužiačka Andrea, ktorá je

modelom takejto osobnosti), rodina (v príbehu sú to Šimonovi rodičia, ktorí riešia vec komplexne) a škola, ktorá si všima zmeny v správaní a v pracovných výkonoch žiaka (v príbehu je to triedna učiteľka). Súčinnosť týchto troch prvkov vrátane prelomenia vnútorných zábran u obete napokon vedie k riešeniu problému. Ako pozitívum prózy možno hodnotiť fakt, že v súvislosti s osobnosťou agresora a jeho životnou situáciou autorka naznačila nevyhnutnosť pomôcť aj jemu, ale nedoťahovala to do roviny lacného happy endu.

Dramatizmus príbehu obstaráva najmä vnútorný zápas protagonistu so sebou, s tým, ako prekonať vlastnú ostýchavosť, hanbu, strach z požiadania o pomoc. Žiadosť o pomoc, to je to, čo možno považovať za rozhodujúci krok v zápase so šikanovaním.

NALIEHAVÁ TÉMA, FUNKČNÁ MYTOLÓGIA

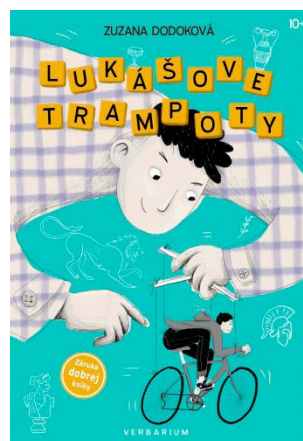
Z literárno-umeleckého hľadiska by sme teda próze Zuzany Dodokovej mohli vyčítať dosť; predovšetkým zjednodušenie viacerých stránok tematizovaného problému, jeho modelové stvárnenie či početné nedôslednosti v rozprávaní (okrem vyššie spomenutých rozprávač napr. na jednom mieste tvrdí, že učitelia si počas prestávok na chodbe nič nevšímajú – na inom mieste zasa, že pozornosti učiteľov práve na chodbe nič neujde) a schematicky vypracované profily niektorých postáv (najmä agresor a jeho otec, ale aj spolužiačka Andrea).

Príbeh však môže byť pre desať-jedenásťročných čitateľov užitočným a zaujímavým čítaním. Užitočným preto, lebo nevťeravo, stručne a pritom komplexne zoznamuje deti s problémom

šikanovania a s možnosťami, ako mu čeliť. Zaujímavým vďaka dynamickej narácii, jednoduchému, nenáročnému a vcelku vtipnému deju (hoci miestami naivnému, v konečnom dôsledku zľahčujúcemu celý problém), v ktorom čitateľ azda ocení aj autorkinu schopnosť funkčne zapracovať do diania mytologickú látku tak, aby príbehu neprekážala, ale ho ozvlášťovala ako jeho organická súčasť.

Tematizovaný problém knihy sleduje v jej výtvarnom dizajne aj ilustrátorka Nikola Aronová. V čierno-bielych ilustráciách sa sústredila najmä na figuratívne kresby a vyjadrenie mimiky a gestiky postáv. Reagujúc v niektorých ilustráciách na líniu antickej mytológie zdôrazňuje aj tú jej funkciu v príbehu, ktorou súvisí s procesom protagonistovho hľadania cesty z problémov (odraz mytologických príbehov v jeho snoch vyjavuje ťaživosť prežívaného problému, ale aj naznačuje riešenie, vnútorne posilňuje a znásobuje odvahu). Stručné vysvetlenie pojmov z antickej mytológie, s ktorými autorka v texte pracuje, v záverečnom *Slovníčku pojmov* usvedčuje autorku z tak trochu didaktických ambícií celého knižného projektu.

FOTO: Verbarium

Starec a starena v chudobnej chatrči unikli trestu. A mohli zomrieť spoločne

Rozprávanie podľa gréckych mýtov v mnohom
pripomína biblický Armagedon.

V knihe Filemon a Baukis zdieľa Beata Panáková posolstvo o tom, že ľudia svoje zmýšľanie a konanie môžu zmeniť k lepšiemu. Cez príbeh z Frýgie hovorí o potope sveta síce v menšom rozmere, no s rovnakou príčinou.

V poradí už deviaty knižný počin vydavateľstva Perfekt v rámci edície Múzy pri-niesol poetický príbeh o manželskej láske Filemona a Baukis. Stali sa príkladom dobrých ľudí, ktorí svojím životom do bodky splnili to, čo na začiatku knihy deklaruje výrok slávneho Sokrata: „Iba láska pozná to tajomstvo: tým, že dávaš, sám získavaš.“

Príbeh napísala podľa starých gréckych mýtov oceňovaná rozhlasová dramaturgička, spisovateľka a prekladateľka Beata Panáková. Ilustrátorkou bola tentokrát slovenská maliarka, grafička a ilustrátorka Jana Kiselová-Siteková, ktorá sa venuje najmä ilustrácii, voľnej grafike a ex libris. V edícii Múzy od vydavateľstva Perfekt tak za ostatných desať rokov vyšli tieto knižné tituly: *Dafnis a Chloé* (2013), *Orfeus a Eurydika* (2014), *Eros a Psyché* (2015), *Teseus a Ariadna* (2017), *Iason a Medeia* (2018), *Perzeus a Andromeda* (2020), *Pygmalión a Galateia* (2021) a *Bellerofontés a Filonoé* (2022). Mnohé získali vzácne ocenenia Medzinárodného domu umenia pre deti BIBIANA.

Príbeh, odohrávajúci sa vo Frýgii, v krajine, ktorá sa nachádza na území dnešného Turecka, pričom v staroveku bola dobytá a obývaná takzvanými morskými národmi patriacimi ku gréckej civilizácii, v mnohom pripomína doslova starozákonný biblický Armagedon – potopu sveta, ktorú Boh privodil na ľudstvo ako trest za morálnu skazenosť. V starom gréckom mýte v autorskej verzii Beaty Panákovvej sa však podobná udalosť odohráva v menšom rozmere, hoci príčina potopy je rovnaká. Frýgovia totiž tak ako mnoho ľudí pred nimi a mnoho po nich – ak berieme do úvahy aj výrazne nadčasový

rozmer príbehu – podľahli typickým neres-tiam, akými sú chamtivosť, lakomosť a túžba starať sa len o vlastné blaho, hromadenie majetku a jeho užívanie.

Ako uvádza autorka v doslove knihy nazvanom *Príbeh príbehu*, blahobytní ľudia, ktorých bohovia putujúci po svete stretávajú, sa starajú „iba o seba, nevidia dôvod, prečo by sa mali starať o druhých, niekomu pomáhať, na niekoho brať ohľad, s niekým súcitiť alebo si niekoho ctiť. Znecitliveli. Nechápu, prečo by mali činiť dobro a napokon ani činiť dobro nedokážu“ (s. 40).

Už samotný vstup do príbehu upriamuje pozornosť príjemcu práve na fakt, že ľudia si postupom času prestali ctiť sväté zákony, vážiť si jeden druhého a ich vzácne cnosti ako pokoru či láskavosť nahradila chamtivosť a pýcha. Vojny, hádky či lúpeže sa vinuli a, žiaľ, vinú i naďalej dejinami ľudskej society. Na nevraživosť a nepravosť, ktorá vládla medzi ľuďmi, sa bohovia z Olympu odmietli prizerať, a tak sa najvyšší vládca Zeus a jeho syn Hermes – v podobe pozemšťanov, pútnikov – rozhodli osobne presvedčiť, aká je skutočná pravda. Potulky hornatou Frýgiou a stretnutia s jej obyvateľmi ich však na vlastnej koži presvedčili o nehostinnosti a nedostatku súcitu s pocestnými.

Keďže majú tieto a im podobné mýty či rozprávky veľkú vieru a nádej, že sa napokon nájde aspoň jeden dobrý a spravodlivý človek, akým je napríklad Noe vo vyššie spomínanom biblickom príbehu o potope sveta, rozhodnú sa obaja olympskí bohovia putovať ešte ďalej. A práve v prítmí najchudobnejšej chatrče nachádzajú dve zhrbené postavy. „Nejaký starec a starena sedeli oproti sebe, preberali bôby a ticho sa zhovárali. Hneď bolo vidieť, že sú to manželia žijúci vo svornosti a láske“ (s. 17). Napriek skromným podmienkam na živobytie sa

a na bronzovej spone, čo mu na ľavom pleci zopínala bielu vlnenú halenu, mal znak pešiackeho oddielu hoplitov. Kráčaľ v ústrety pcestným s košom jedla. Ale skôr, ako im mohol kôš podať, vybehla z domu napajedená žena.

„Neopováž sa rozdávať naše jedlo hocijakým niktošom!“ kričala. „Ten kôš je pripravený na zajtrajší sviatok hromovládneho Dia. Ozdobíme ho kvetmi a postavíme pred oltár, nech všetci vidia, akí sme majetní a bohabojni!“

Vytrhla kôš mužovi z rúk. Ten iba zvesil plec a pokorne kráčaľ za ňou do domu.

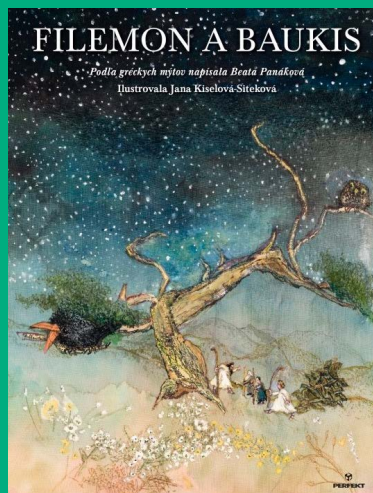
„Muža nemôže postretnúť nič lepšie ako dobrá žena, ale keď je zlá, nemôže ho postretnúť nič horšie,“ uškrnul sa Hermes.

Zeus súhlasne prikývol a zahundral:

„Lež dobrých žien je málo, lebo dobrých mužov nie je o nič viac.“

Kráčali ďalej, až prišli k hrnčiarskej dielni na trhovom námestí. Naokolo boli porozkladané amfory, džbány, misky aj miešadlá. Rok bol úrodný a ľudia kupovali nové nádoby na uskladnenie obilia, oleja a vína. Na priedomí sedel malý baculatý chlapec. Na kolenách mal maľovanú hlinenú misku plnú voňavých medových koláčikov a práve si na jednom pochutnával. Keď dožul posledné sústo,

8

veľmi radi podelili s neznámymi pocestnými aj o to málo, čo mali.

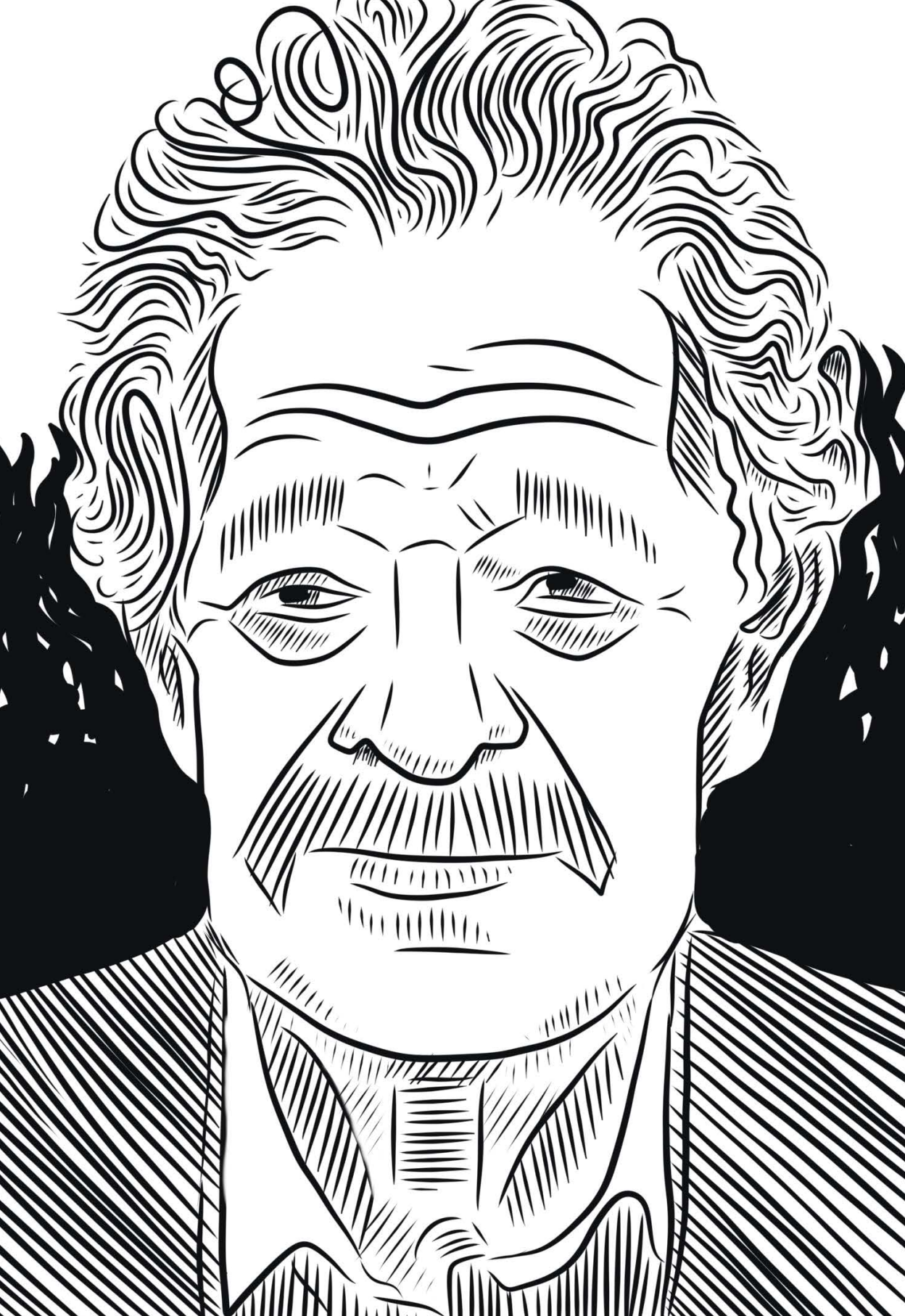
Skutočne tak platí, že často až v chudobe pochopí človek bohatstvo Božie. A pripomína to aj tri aforizmy slovenského mysliteľa, básnika, esejistu a lekára Pavla Straussa, ktoré uverejnil v knihe *Úsmev nad úsmevom* (1992): „Vždy začínaš byť samým sebou, keď sám seba presahuješ. [...] Najvernejší sme si vtedy, keď zabudneme na seba. [...] V miere, v akej vyrastie naša autokritika, zveľadí sa v nás láska, pochopenie a úcta voči iným.“ Zeus i Hermes žasli nad múdrosťou, dobrotou, srdečnosťou, láskavosťou a pohostinnosťou týchto prostých ľudí. Za odmenu tak unikli trestu bohov, ktorí premenili údolie Frýgie na veľké jazero. Stali sa strážcami nového chrámu a bola im splnená túžba zomrieť raz spoločne, keď nadíde ich čas odobrať sa z tohto sveta. Beata Panáková priam lyricky ukončuje príbeh týmito slovami: „Za pár chvíľ sa Filemon premenil na dub a Baukis na lipu. Vrástli do zeme a navždy zostali spolu. Vo vánku sa nežne dotýkajú konármi a lístie v korunách tíško šumí...“ (s. 35).

Rovnako ako všetky príbehy s podobnou tematikou i tento má ambíciu inšpirovať, zároveň priniesť ľuďom posolstvo o možnosti zmeny svojho zmýšľania a konania. A hoci je knižka spracovaná tak, aby oslovila najmä detského príjemcu, isto zaujme aj univerzálneho percipienta bez ohľadu na vek. Jej estetická kvalita a hodnotový aspekt sú na vysokej úrovni. Príbeh je totiž ukotvený v tom najzásadnejšom, čo má predstavovať etický a humánny rozmer človeka – pomáhať si navzájom, učiť sa spolupatričnosti a najmä si uvedomovať, že všetci sme „deti Zeme a Neba, všetci sme súčasťou jedného spoločného sveta“ (s. 41).

Hoci je žitie len na jedno použitie, texty Tomáša Janovica tu budú navždy

V slovenskej literatúre pre deti má jeho
tvorba jedinečné miesto.

Koncom minulého roka nás vo veku 86 rokov opustil skvelý a výnimočný človek Tomáš Janovic. Nebol z tých, čo plytvajú slovami, rozhovorom v médiách sa vyhýbal, vždy sa staval za svoju výpoveď najmä v hravých textoch, ktoré napísal. Básnik, dramatik, prozaik, textár, zároveň manžel a tato dvoch dcér bol jedným z najznámejších a najcitovanejších slovenských spisovateľov nielen vďaka svojim trefným anekdotám či legendárnym piesňovým textom, ale aj pre vzácné vtipnú, nadčasovú a umelecky vysokohodnotnú knižnú tvorbu pre deti.

Keby som mal odpovedať na otázku, kto je môj najobľúbenejší básnik pre deti, bez váhania by som povedal meno Tomáš Janovic. Pre mňa ako literárneho kritika detskej literatúry je najdôležitejším kritériom pri hodnotení estetickej kvality textu pre detského recipienta originalnosť, čo je charakteristické pre tvorbu Janovica. Aj preto som mu vyčlenil špecifické miesto vo výučbe detskej poézie u študentov predškolskej a elementárnej pedagogiky. Tí sa u nás, na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, začínajú oboznamovať s literatúrou pre deti a mládež v druhom ročníku.

Jeden zo seminárov je zameraný len na poéziu pre deti, v rámci neho spoznávajú rôznu poetiku. Začíname poéziou pre deti predškolského veku, ktorú zastupujú vybrané básne Františka Rojčka (napríklad texty *Ako vzniká povodeň*, *Kapela*, *Čln a vlna*). Tak prechádzame k nonsensovej poézii pre čitateľa na konci mladšieho školského veku, a teda pracujeme so zbierkou *Do Tramtárie* (napríklad báseň *Ako sa Kubo stratil*) od Miroslava Válka. Čistú, lyrickú poéziu pre detského recipienta reprezentuje Valentín Šefčík s vybranými básňami zo zbierky *Zázraky*. Spirituálnu, duchovnú poéziu zastupuje *Vianočná pošta* Daniela Heviera. Nie náhodne si na záver nechávam texty Tomáša Janovica (napríklad *Báseň bez mena* či *Zasadil som telefón* z knihy *Dín a Dán*).

V spoločnosti uvedených poetov má Janovic špecifické miesto. Je originálny formálne, tematicky i jazykovo, vďaka čomu ho možno identifikovať aj v texte bez uvedenia mena. Má jedinečnú poetiku a tým aj jedinečné miesto v slovenskej poézii pre deti. Aj preto by nemal chýbať v žiadnej čítanke. Z formálneho hľadiska sa číta veľmi ľahko, trefné a krátke dvojveršové strofy s výborným

rytmom a rýmami sa striedajú s prozaickými komentármi.

Týmto žánrovým synkretizmom sa strieda poézia s prózou, lyrický subjekt s priamym rozprávačom, ktorým je zväčša samotný Janovic, manžel, tato dvoch dcér, spisovateľ. Tematizovanie kategórie autora a procesu písania je ďalším osobitým znakom jeho tvorby. Texty sú tematicky prepojené, azda aj preto možno hovoriť o štyroch po sebe nasledujúcich zbierkach *Rozprávkové varechy* (1975), *Dín a Dán* (1977), *Drevený tato* (1979) a *Jeleňvízor* (1982) ako o rodinnom seriáli, tetralógii, ktorá sa považuje za umelecký vrchol jeho tvorby pre deti a mládež.

Janovicov štýl a osobitý humor stále dokážu osloviť súčasného recipienta: *Kozi kuzi kozuka, / ence lence fáry. / Vozi vuzi vozuka, / ajta pajta láry*. Napriek tomu, že ide o texty napísané pred viac ako štyridsiatimi rokmi, nestrácajú na atraktivite a aktuálnosti, napríklad v roku 1977 v spomínanej básni *Zasadil som telefón* zahrabal pod zem telefón, z ktorého vyrástol strom a na ňom tristo telefónov. Keby dnes zasadil taký strom, bolo by na ňom niekoľko tisíckrát viac smartfónov. Podobne Janovicove texty po rokoch niekoľkokrát prerastajú básne mnohých súčasných spisovateľov pre deti a mládež.

Tvorba Tomáša Janovica by teda mala byť zasadená tak do čítania súčasných detí, ako aj do čítania budúcich učiteľov, aby z nich vyrástli takí záhradkári, ktorí sa budú starať o jeho básne a vychutnávať si ich plody. Hoci je život len na jedno použitie, Janovicove texty budú žiť navždy.

DÁVID DZIAK: ROZPRÁVKA O DREVENOM TATOVÍ, KTORÝ ZAŽMÚRIL OČKÁ

Bol raz jeden Tato a bola raz 1 trieda a ten Tato raz prišiel do tej triedy. Hurá, skríkla veľká Kata, chvíľu planá, chvíľu zlatá. Hurá, skríkla malá Táňa, chvíľu zlatá, chvíľu planá. A trikrát hurá skríkli aj ich spolužiaci, lebo Tato doniesol rozprávkové varechy. Otvoril veselú knižku do prvej lavice a skríkol: Kto sa nehrá, z kola von! Žiaci zažmúrili očka a spolu s ním cestovali dínom-dánom po celom svete. Vyleteli vysoko nad panelák a zvieratká na dvore zízali na nich s otvorenými ústami a ani si nevšimli, že im ukradli tri vajcia. Odtiaľ si to namierili priamo do lesa. Tam nasledovali jeleňvízora s dlhým nosom, ktorým by mohol konkurovať aj samotnej kráľovnej krásy a ktorým skoro zakopol o kalamár. Ale našťastie vyskočil tak vysoko, až sa spolu dostali na Island. Tam si v malej samoobsluže kúpili rukavice a postavili snehuliakov na počesť Tata. Lebo bol to majster nad majstrov.

1963 – *Malá samoobsluha*
1965 – *O cestovaní nosa Dlhonosa z paneláku na Island*
1968 – *(Ne)ukradni tri vajcia (s Mariánom Vanekom)*
1973 – *Zakopol som o kalamár*
1975 – *Zvieratká na dvore*
1975 – *Rozprávkové varechy*
1977 – *Dín a Dán*
1979 – *Drevený tato*
1982 – *Jeleňvízor*
1982 – *Drevený tato a jeho rozprávkové varechy*
1983 – *My sme majstri nad majstrov*
1985 – *Snehuliaci (s Vladom Bednárom)*
1986 – *Kto sa nehrá, z kola von!*
1987 – *Les*
1993 – *Kráľovná krásy*
2001 – *Veselá knižka do prvej lavice*
2002 – *Bola raz 1 trieda (a iné triedy) (s Kristou Bendovou)*
2016 – *Zažmúr očka*
2017 – *Dínom-dánom*

LITERATÚRA

ANDRIČÍKOVÁ, M., 2022. K 85. narodeninám Tomáša Janovica. Ten, kto jazyk používa zručne. In: *BIBIANA, revue o umení pre deti a mládež*. Roč. 29, č. 3, s. 6-7. ISSN 1335-7263.
KLIMOVIČ, M., POLÁK ČUCHTOVÁ, I., RUSŇÁK, R., DZIAK, D. a L. JARUŠINSKÁ, 2023. *Komunikujeme písaním (metodická príručka pre učiteľov primárneho vzdelávania)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta.
KOLEKTÍV AUTOROV, 2024. Za Tomášom Janovicom. Osem osobností o Tomášovi Janovicovi. In: *Knižná revue: mesačník o knihách*. Roč. 34, č. 1, s. 4-5. ISSN 1210-1982.

SLIACKY, O., 2017. Utiahol až osemdesiatku. In: *BIBIANA, revue o umení pre deti a mládež*. Roč. 24, č. 2, s. 32-33. ISSN 1335-7263.
STANISLAVOVÁ, Z., 2009. Tomáš Janovic [heslo]. In: O. SLIACKY, zost. a ved. red. *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava: Literárne informačné centrum, s. 161-162.
STANISLAVOVÁ, Z., 2017. Drevenému tatovi k jubileu. In: *BIBIANA: revue o umení pre deti a mládež*, Roč. 24, č. 2, s. 29-31. ISSN 1335-7263.

Strach

Obsah

82 – 93

Deti chcú spojenectvo.
Potrebujú cítiť, že dospelí sa
z ich strachu nevysmievajú

Markéta Andričíková

102 – 107

V našej rodine boli
vždy ženy ukrutnice
a otecko anjel

Gabriela Magalová

94 – 97

Strach detí má veľké oči,
keď sú dospelí ľahostajní

Marta Žilková

108 – 109

Svoju prvú knižku sám
napísal, ilustroval, zviazal
a nacenil. Kúpila ju mama

Mária Števková, Barbara Krajč Zamišková

98 – 101

Keď prišla vojna, všetci sa
báli chodiť na Francescovu
zmrzlinu. On strach nemal

Milan Mašát

110 – 113

Malá princezná hľadá mamu,
presne ako Malý princ túži
po niekom, koho by miloval

Silvia Hajdúová

82 — 157

114 – 121

Rómske knihy
skrývajú originálne
spôsoby písania

Jana Čeňková

136 – 141

Za všetkým hľadaj
hubu. Ľudský postoj
ti nepomôže

Iveta Gal Drzewiecka

122 – 131

Lovil vo vodách dospievania
na spoločnej lodi

Eva Pršová

142 – 145

Jonáša povolali na tajný
výcvik. Tak sa prejavuje
brutalita systému

Marek Hudec

132 – 135

Deti, viete čo sú krpce,
grúň a vahaň?
Teraz môžete googliť

Diana Starinská Kacarová

146 – 149

Tínedžeri majú novú hru.
Ich spoluhráčmi sú kalambúr,
akrostich aj palindróm

Zuzana Stanislavová

Deti chcú spojenectvo. Potrebujú cítiť, že dospelí sa z ich strachu nevysmievajú

Reprezentácia strachu v beletrii pre deti má aj terapeutickú funkciu.

Dobré literárne diela vystavané na interaktívnom princípe ukazujú, že sociálne a emočné schopnosti môžu byť pre úspešnosť v živote človeka dôležitejšie než tie intelektuálne. Vytvárajú bezpečný priestor na dialóg o strachu ako neoddeliteľnej súčasti nášho života.

Lubomír Feldek: Hra pre tvoje modré oči
(Ilustrácia: Miroslav Cipár)

1 Strach nás mobilizuje k úteku pred nebezpečenstvom a to je z evolučného hľadiska dôležitá stratégia prežitia. Na druhej strane nás strach môže paralyzovať, ochromovať, nedovolí nám naplno prežívať život – takýto stav sa často vníma ako chorobný, nepriaznivý.

STRACH AKO EMÓCIA A JEHO LITERÁRNO-ESTETICKÝ POTENCIÁL. VÝCHODISKÁ.

Ak máme hovoriť o strachu v literatúre pre deti a mládež, je potrebné, aby sme si okrem literárno-estetických aspektov tohto fenoménu v úvode príspevku pripomenuli aj niektoré jeho psychologické aspekty. K tomuto prístupu nás oprávňujú viaceré postuláty kognitívnej literárnej vedy a tiež hľadisko *Literární psychologie* Zbyňka Vybírala (2020), ktorý si v úvode svojho komplexného skúmania vzťahu medzi literatúrou a psychológiu kladie aj takúto rečnícku otázku: „Musím někoho přesvědčovat o tom, že beletrie nabízí nepřeborné množství psychologického poznání, zformulovaného většinou úplně jinak než v odborných psychologických knihách?“ (s. 7).

Naša štúdia sa zameriava na zobrazovanie a tematizáciu strachu vo vybraných dielach pre deti ako na estetickú kategóriu, ktorá v mimoliterárnom priestore predstavuje predovšetkým psychologický fenomén a zohráva podstatnú (priaznivú i nepriaznivú¹) úlohu (nielen) v ľudskom živote. Slovníková definícia strachu ako „stiesneného stavu, vyvolaného očakávaním niečoho nebezpečného, zlého; báť sa“ je v synonymickej časti doplnená o množstvo ďalších pomenovaní: obava, tieseň, úzkosť, des, starosť, znepokojenie, hrôza, fóbia, tréma atď. (porov: <https://slovník.juls.savba.sk/>). Uvedenú slovníkovú definíciu môžeme rozšíriť aj o popularizujúcu definíciu z psychologickkej publikácie *Strach a úzkost a jak na ně* (2023).

Jej autor, známy český psychiater Radkin Honzák, o strachu píše: „Strach a člověk je v nervozitě, v napětí,

úzkostlivý a opatrný, znepokojený, utrápený, nervózní, neklidný, vyděšený“ (s. 22). Všetky uvedené atribúty ľudského stavu sa viažu so strachom – jednou zo šiestich základných emócií, ako ich pomenoval americký psychológ Paul Ekman (tamže, s. 28).² Ak by sme tento krátky psychologický exkurz chceli rozšíriť o ďalšie perspektívy a bádania, určite by sme dospeli aj k poznaniu, že strach možno hierarchizovať – no aj pri laickom uvažovaní je zjavné, že v intenzite prežívania je značný rozdiel napr. medzi strachom z pavúkov a strachom zo smrti³. Strach zo smrti sa zasa veľmi často spája so strachom z nenaplneného života, so strachom zo života bez hlbšieho zmyslu (porov. Raban, 2008; Yalom, 2020; Honzák, 2023).

V predkladanej štúdii nepotrebujeme zachádzať až k týmto existenciálnym otázkam, len poukazujeme na skutočnosť, že strach je prirodzenou ľudskou emóciou, v rozličných formách a intenzite sprevádza človeka po celý život a ovplyvňuje ho. Aj z toho dôvodu je žiaduce, aby umelecká literatúra pre deti (a mládež) tematizovala či konceptualizovala aj vážnejšie životné okolnosti a javy a prinášala svojim čitateľom presvedčivý obraz o ľudskom živote.

Na vzájomné prestupovanie literatúry a ľudského života – ako sme ho naznačili už v úvode – upozorňujú aj nasledujúce slová Zuzany Stanislavovej v monografii *Ěthos a poésis v umeleckej tvorbe* (2013): „Dieťa si hierarchiu hodnôt, ktorá sa stane základom pre etický rozmer jeho osobnosti, ešte iba vytvára. Do procesu jej tvorby má schopnosť zasiahnuť aj umelecká literatúra, predovšetkým v oblasti abstraktných humánnych kvalít, ktoré práve literárny umelecký obraz dokáže konkretizovať a v tom zmysle sprostredkovať so zážitkovo-emocionálnou intenzitou“ (s. 8). Pri utváraní hierarchie hodnôt môžu umelecké texty o strachu zohrať veľmi dôležitú úlohu, lebo sa v svojom estetickom jadre dotýkajú hlbokých ľudských problémov.

Aby sme uzavreli tento úvodný vstup a otvorili hlavný problém textu (ktorým je stváranie strachu vo vybraných textoch pre deti), opierame sa o tézy amerického detského psychológa a psychoterapeuta Lawrencea E. Shapira (2014), zdôrazňujúceho význam emocionálnej inteligencie v psychickom vývine dieťaťa: „Emoční inteligencie alebo EQ není založena na tom, jak je dítě chytré, ale spíše na tom, čemu říkáme osobnostní rysy nebo prostě ‚charakter‘. Nejnovější výzkum dokazuje, že

2 Ekman popri strachu označil za základné emócie hnev, radosť, smútok, odpor a údiv.

3 Tejto problematike sa v svojich prácach zameraných na existenciálnu terapiu komplexne venuje americký psychiater Irvin D. Yalom, pričom upozorňuje na niekoľko dôležitých faktov, viažucich sa na vnímanie smrti od útleho detstva:

A) Behaviorálni bádatelia sa opakovane presvedčajú, že deti sa smrťou zaoberajú často. Ich obavy zo smrti sú všadeprítomné a majú rozsiahly vplyv na ich prežívanie. Nielenže sa deti smrťou zaoberajú, ale tieto ich obavy sa začínajú skôr, ako sa všeobecne predpokladá.

B) V uvedomovaní si smrti a v metódach, ktoré používajú pri vyrovnávaní sa so strachom zo smrti, deti prechádzajú systematicky usporiadanými štádiami. (Tieto štádiá majú blízko k vývinovým štádiám, ako ich pomenúva Piaget, a do veľkej miery korešpondujú aj s kognitívnym vývinom či vývinom empatie). Adaptačné stratégie detí sú vždy založené na popretí, zdá sa, že v svojom vývine neznášame a azda ani nedokážeme zniesť holé fakty o živote a smrti (Yalom, 2020, s. 88-89).

sociální a emoční dovednosti mohou být dokonce důležitější pro úspěšnost člověka v životě než jeho schopnosti intelektuální“ (s.14).

Medzi kľúčové vlastnosti, ktoré Shapiro priraduje pojmu emocionálna inteligencia, patria: Vcítienie (empatia), schopnosť vyjadrovať a chápať pocity, ovládanie nálad, nezávislosť, prispôsobivosť, schopnosť riešenia medziľudských problémov, vytrvalosť, priateľskosť, láskavosť, úcta. Mnohé z menovaných pocitov vieme v literárnych dielach identifikovať ako protipól voči strachu, úzkosti či nepriateľstvu.

Ak vychádzame z postulátu, že literárne dielo svojho čitateľa oslovuje aj cez „pulzačné tematizovanie životných situácií“ (ako ich nazýva P. Zajac, 1993, s. 80) a jeho potenciál sa odzrkadľuje aj v „intenzite emočnej penetrancie (teda v schopnosti cez tematizované životné situácie ‚zasiahnuť‘ svojho čitateľa)“ (S. Rakús, 1993, Z. Stanislavová, 2013), a ak vychádzame tiež z názorov, že literárne diela cez mechanizmus verifikácie (teda podvedomého porovnávania literárnej a mimoliterárnej skutočnosti) umožňujú svojim čitateľom nielen poznávať zákonitosti sveta a života, ale aj prežívať rozličné emócie, úvahy o emocionálnej inteligencii a v rámci nej predovšetkým empatii a schopnosti utvárať a rozvíjať korektné medziľudské vzťahy môžu nájsť svoje naplnenie aj v umeleckých dielach, ktoré tematizujú alebo konceptualizujú ľudské emócie, ako je napríklad aj strach.

Predpoklad, že „vo vývine dieťaťa nemá literatúra len ‚blízko k životu‘, ale priam telesne sprevádza dieťa od najútlejšieho veku“ (P. Zajac), bude dvojnásobne platný v tých umeleckých textoch, ktoré sa cez tematizáciu rozličných problematických (životných) javov usilujú čitateľovi tlmočiť život v jeho komplexnosti, aj s jeho odvrátenými stránkami.

Jana Kuzmíková v svojej monografii *Kognitívna literárna veda* (2021), vychádzajúc z viacerých domácich a zahraničných literárnovedných i širšie koncipovaných prác, tiež akcentuje prepojenie literatúry a ľudskej mysle a tvrdí, že „Na príbehy rôzneho druhu, literárne i neliterárne, možno nazerať ako na adaptačnú stratégiu, ktorá umožňuje v bezpečných podmienkach poučiť sa na skúsenostiach iných“ (s. 118). Pritom takáto (literárne motivovaná) adaptačná stratégia privádza dieťa prirodzenými prostriedkami ku konfrontácii s vlastnými emóciami, a teda aj so strachom.

Emócia strachu sa v literatúre pre deti transformuje v rozmanitých formách a na ich komplexné zmapovanie zďaleka nepostačuje priestor jednej štúdie. Vybrali sme preto len niekoľko ukážok kratších textov pre deti, ktoré pokladáme za relevantné ako príklady uchopujúce strach v takých podobách, s akými sa môžu už v útlom veku konfrontovať detskí čitatelia. Zároveň chceme v našom krátkom prehľade nepriamo poukázať aj na žánrovú pestrosť textov, ktoré s touto emóciou ako s fenoménom narábajú.

KONCEPTUALIZÁCIA STRACHU V KNIHE DANIELA HEVIERA: STRAŠIDELNÍK

Strašidelník s podtitulom *Protistrašidelná knižka pre (ne)bojácne deti* (1999) predstavuje žánrovo pestrý lexikón, ktorý sprevádza detských čitateľov rozličnými podobami strachu, ako to naznačuje aj text na zadnom prebale knihy: „*STRACH nás priťahuje, fascinuje, ohromuje, ale aj ochromuje. Bojíme sa radi, niekedy nás však strach uväzní. Vtedy sa ho chceme zbaviť, chceme sa naučiť nebáť sa. Táto kniha je pre deti, ktoré sa boja. Nie, nie sú v nej zaručené recepty na to, ako sa zbaviť strachu. Poskytuje však deťom príležitosť, aby o svojom strachu porozmýšľali, aby sa o svojich hrôzach porozprávali so sebou, s dospelými, s autorom tejto knihy. Pretože autor vie, že aj deti majú právo na svoj strach. A majú právo prekonať ho.*“

Obsah *Strašidelníka* dôsledne naplňa uvedenú autorovu anotáciu. Pomenúva rozmanité podoby strachu – od typických detských strachov pred fantastickými strašidelnými rozprávkovými bytosťami cez rozmanité fóbie až po strach z neznámeho a zo smrti. Z tohto dôvodu má Hevierova kniha aj atribúty inštruktívnej literatúry, ako ju definuje Zuzana Stanislavová v svojej štúdii *K problému inštruktívnej literatúry v súčasnej tvorbe pre deti a mládež* (2019) a hovorí o nej, že: „Je to tvorba, ktorá spája literárnu fikciu s mimoestetickými, pragmatickými príznakmi s evidentným, dobre čitateľným zámerom ovplyvniť adresáta a zážitkovým spôsobom mu sprostredkovať určité návody na činnosti, na vytvorenie si názoru či stanoviska“ (s. 46).

Hevier dôkladne mapuje rozmanité obrazy a podoby strachu, primeraným spôsobom (s ohľadom na psychosociálne špecifiká detského adresáta) približuje jeho mechanizmy a zároveň predkladá mnohé návody, ako sa so strachom (aj s pomocou blízkeho dospelého) vysporiadať. V *Strašidelníku* nájdeme básne o strachu – vrátane

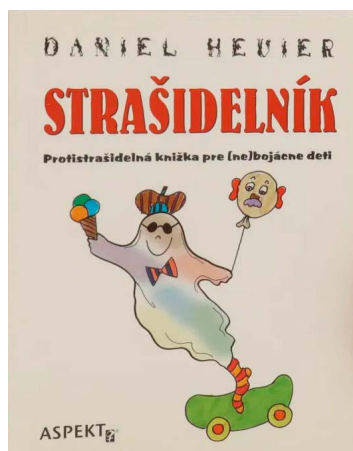

FOTO: Aspekt

slávnej básne *Čoho sa bojí vrabec* zo zbierky *Nevyplazuj jazyk na leva*, krátke príbehy s hrôzostrašnou atmosférou (*Braňo sa straší samo*, *Strašidelná izba*), prerozprávané definície rozličných fóbií, frazeologizmy o strachu, krátke úvahy o strašidelných snoch, ale aj o chorobnom, paralyzujúcom strachu. Okrem toho sa pri mnohých textoch o strachu nachádzajú aj jednoduché návody, ako konkrétny strach prekonať (napríklad ako prekonať strach z návštevy cintorínov v texte *Cintorín je pekné miesto*).

Popri verbálnej zložke sa na formovaní estetického zážitku v *Strašidelníku* podieľa aj grafická a vizuálna zložka, ktorá je tiež dielom Daniela Heviera. Jeho fotografie, kresby, koláže, rozličné grafické hry a experimenty dopĺňajú konceptualizované obrazy strachu, a to spôsobom, ktorý uvoľňuje napätie, pomáha čitateľovi „ohmatať“ si tento fenomén a pritom nestratiť bezpečnú pôdu pod nohami. V duchu hesla „lepší je strach poznaný ako nepoznaný“ (o tom napríklad vypovedá aj jeden z prvých textov knihy *Čo je to strach*) autor ako taktný a empatický sprievodca labyrintom strachu veľmi často racionalizuje výjavy, ktoré z iracionálnych dôvodov pokladáme v istom veku za strašidelné – napríklad obrazy lebiek v texte *Lebkáči* alebo samostatne sa pohybujúcich rúk (dlaní) v texte *Strašidelná ruka dobýja sa dnuhá*.

Lebka je neoddeliteľnou súčasťou kostrového ústrojenstva a sama osebe nemá žiadne negatívne vlastnosti či konotácie – tie sa jej pripísali až neskôr a dnes ich v umení často spájame s obrazmi smrti (aj v jej personifikovanej podobe). Rovnako – vďaka mnohým hororovým príbehom – máme iracionálny strach z chodiacej ruky, ale základné znalosti z biológie tela nás opäť privedú k zisteniu, že ruka sa sama osebe pohybovať nemôže.

Bezpečný dialóg o strachu vedie Hevier v *Strašidelníku* s detským čitateľom aj vďaka funkčnému humoru. Nie je to humor, ktorý by bagatelizoval detský strach ako emóciu, ale je to humor, ktorý zosmiešňuje strach ako iracionálny podnet. *Strach má veľké oči, ako mačka skočí. / Iba šepneš Kto je? / keď sa zjaví v okne. / My však vieme svoje: / Strach má veľké oči – a predsa sa potkne!* (s. 11).

O humore ako najlepšej obrane proti úzkosti píše aj Radkin Honzák (2023): „Humor umí najít klíčovou absurditu a povznést se nad ní“ (s. 52) a pokračuje, citujúc Vladislava Vančuru: „Humor neznamená smáti se, ale lépe viděti. [...] Humor se rodí z paradoxu a přináší uvolnění a pocit

vítězství. Když se umíme smát, přestože, ryjeme držkou zemi' (Karel Kryl), vyhráli jsme a nejsme poraženi." (s. 53)

Hevierov *Strašidelník* pomáha detskému čitateľovi lepšie vidieť (svoj) strach. Keď sa dieťa svojmu strachu lepšie prizrie, môže dospieť k poznaniu, že sa vlastne nemá čoho báť.

STRACH AKO INŠPIRAČNÝ ZDROJ POÉZIE PRE DETI

Hú! Dnes v noci / v čiernom vreci / ukradne ťa kmín. / Ukáže ti fúru vecí, / vletí cez komín.

Týmito veršami sa začína slávny leporelový príbeh Ľubomíra Feldeka *Hra pre tvoje modré oči*. Nie je to však príbeh o strachu, ale dôležitý príbeh o odvahe. Ako prvý sa ako odvážny mladý básnik predstavuje sám autor – Feldekov leporelový príbeh totiž vychádza koncom 50. rokov minulého storočia ako manifest odvahy využívať aj v poézii pre najmenších takú metaforickú obraznosť, ktorá má relevantný estetický dosah aj na dospelého adresáta. Jeho iniciatíva doslova spustila lavínu – odvážnej, metaforicky nasýtenej poézie pre deti – a v tejto lavíne sa ocitli aj jeho generační druhovia (Ján Stacho, Viliam Turčány, Jozef Mihalkovič a predovšetkým Miroslav Válek).

Druhým odvážlivcom v tomto básnickom príbehu je chlapec, ku ktorému prichádza kmín – štylizovaný lyrický subjekt, umelecká projekcia samotného básnika. Kmín v *Hre pre tvoje modré oči* nemá negatívne vlastnosti (ako by sme mohli od kmína očakávať ⁴⁾), vystupuje ako láskavý impresário v nočnom zeleninovom cirkuse a sprevádza chlapca jednotlivými číslami/vystúpeniami a mesačnou nocou.

Feldekov jazyk je doslova presýtený originálnymi metaforami, synestéziami ⁵⁾, no pritom je pre dieťa stále dostatočne zrozumiteľný. Feldekova poézia, pretkávaná neveršovanými pasážami, poskytuje dieťaťu bezpečný fiktívny priestor, radosť z objavovania a zároveň v druhom pláne veľmi citlivo pracuje aj s prirodzeným detským strachom z nočnej tmy a chvíľ, keď nie sú rodičia nablízku. *Vaši odišli. Si potme doma sám. Páčiš sa mi. Odnesiem ťa do jednej záhrady. Nebude to ďaleko, veď ťa ledva udvihnem, taký si ty už veľký. Keď sa cirkusové predstavenie skončí, kmín zverí poučenému dieťaťu kľúče od cirkusu, vráti sa s ním domov a na pamiatku mu necháva knižku, ktorá sa volá Hra pre tvoje modré oči.*

Na podobnom motívickom princípe je vystavaná aj Váľkova báseň *Panpulóni* zo zbierky *nonsensej poézie*

4 Jeho primárny slovníkový výklad je zlodej (<https://slovník.juls.savba.sk/>).

5 Z výskumov o detskej reči vieme, že synestetickú obraznosť, spájajúcu do jedného celku viacero rôznorodých vnemov – vizuálnych, audiálnych, haptických atď. – deti v útlom veku používajú úplne prirodzene ako akýsi „nedokonalý“ spôsob poznávania a hodnotenia sveta.

FOTO: Slovart

Do Tramtárie (1970). Lyrický subjekt (opäť pôsobí ako projekcia samotného básnika) spomína na to, ako bol doma sám (Bol som doma sám.), čo robil proti strachu zo samoty (Aby sa mi lepšie čakalo, / pil som kakao. / A tiež, aby som sa nebál.), ako sa pri vchodových dverách objavili zvláštne bytosti (Už som sa aj nebál, / naraz ktosi zvoní. / Joj! Ešte to mi bolo treba! To určite budú Panpulóni.) a čo všetko vystrájali (Už niekoľkokrát prišli / a sa schovali / a zvonili a zvonili / a panpulovali). V najväčšmi exponovanom momente napätia (Je noc a je panpuloká, / ale ja už nezažmúrim oka.) sa básnikov hlas priamo prihovára dieťaťu a ubezpečuje ho, že sa nemá čoho báť (Čoho sa bojíš? / Čo ťa straší? / Ved'to som ja / a klamem, až sa panpuláši.).

Váľkova báseň veľmi dôsledne kopíruje detskú empiriu a situáciu strachu zo samoty, no zvukomalebná hra so slovami (panpulón/paplón; panpulovať/

papuľovať; panpuloká/hlboká atď.) humorné aspekty básne a napokon aj odkrytá prítomnosť (dospelého) lyrického subjektu, ktorý sa prihovára dieťaťu a odkrýva tajomstvo o Panpulónoch, sa podieľajú na budovaní bezpečného dialógu medzi dospelým a dieťaťom. Básnik dieťaťu naznačuje, že jeho strach je prirodzenou emóciou, ale zároveň mu dáva do rúk ochranný prostriedok – a tým je v konečnom dôsledku humor a hra.

Obrázková kniha – básnická zbierka (resp. básnická skladba) s príznačným názvom *Bubáci* (2021) trojice autorov Evy Škandíkovéj (ilustrátorky), Terezy Ol'hovej a Vlada Jančeka (básnikov) je, podobne ako predchádzajúce komentované diela, inšpirovaná detským strachom. Už samotný názov zbierky – expresívne pomenovanie strašidiel

– vyjadruje jej tematické zameranie a zároveň naznačuje charakteristiku bytostí, ktorým je venovaná. Výraz bubák sa spája predovšetkým s detským pomenovaním strašidelnej bytosti a v konečnom dôsledku nepredstavuje veľké nebezpečenstvo. Status bubáka ako niečoho, čo je súčasťou detskej fantázie a možno aj nespracovaných podnetov z okolia, je vyjadrený už v úvodnom štvorverší: V našom dome stále straší, / celú noc a celý deň. / Vraj nestraší, / tvrdia naši, / ale straší, ja to viem!

Táto konfrontácia dospelého a detského pohľadu funguje ako typická východisková situácia – naznačené

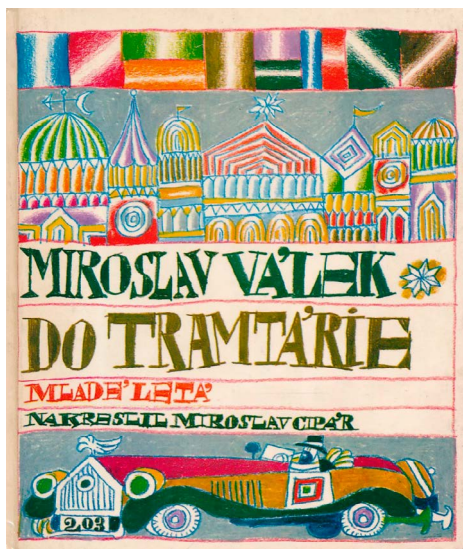

FOTO: Mladé letá

spojenectvo medzi lyrickým subjektom a dieťaťom, ktorí spolu odкрývajú tajnú existenciu bubákov v osemposchodovom bytovom dome. Vizuálne je táto situácia stvárnená na dvojstrane knihy ako vertikálny prierez bytovkou, kde sú na jednotlivých poschodiach v bytových interiéroch prítomné detské postavy v rozličných (bežných) situáciách v rozmanitých chvíľach počas dňa: dieťa polieva izbovú rastlinu, veša si obrázok na stenu, umýva dlážku, pozerá von oknom na nočnú krajinu, hrá sa na zemi s vláčikom, číta si knihu pod perinou a pod. Nasledujúce dvojstrany knihy tieto interiéry približujú, zväčšujú a pri bližšom pohľade sa zrazu spolu s dieťaťom zoznamujeme aj s rozličnými bubákmi, ktorí obývajú jednotlivé byty, vrátane pivnice či výťahovej šachty. Vizuálne sú bubáci zobrazení ako amorfní duchovia s veľkými žiariacimi očami⁶.

Vo veršovanej aj obrázkovej zložke knihy je prítomný jemný humor, dieťa si pri pozorovaní rozličných detailov aj pri čítaní veršov o bubákoch uvedomuje, že sa vlastne nemá čoho báť, lebo tieto strašidlá sú neškodné a niekedy aj veľmi smiešne. Uistenie, že sa vlastne niet čoho báť, nachádzame aj v závere knihy: Dospelí sa deťom smejú. / Nevidia tú drámu! / Tiene v kúte pripisujú / optickému klamu. // Tak im o tom nehovorím. / Nebudem ich stresovať. / Ja mám totiž týchto duchov / a dušice celkom rád.

Kniha akcentuje význam detskej zvedavosti a živej imaginácie a priamo pozýva dieťa na interakciu s bubákmi aj tým, že mu na to poskytuje kostým – obal knihy: Keď vyzlečieš obal knižky, / zostane ti plagátik, / zopár strihov a máš z neho / bubákovský kabátik.

ROZPRÁVAČ V INTERAKTÍVNOM SPOJENÍ S DETSKÝM ČITATEĽOM – SPOLOČNÉ PREKONÁVANIE STRACHU

Všetky doposiaľ spomenuté texty pre deti v druhom pláne prezentujú koncept interaktívneho dialógu dospelého (ktorý sa občas tiež bojí, ale vie svoje pohnutky vysvetliť) a dieťaťa, ktoré sa postupnými krokmi učí prekonávať strach. Podobný dialóg medzi dospelým rozprávačom a dieťaťom sa odohráva aj v interaktívne a inštruktívne komponovanej knihe Dávida Dziaka Pod' do rozprávky (2021), pozvaním formulovaným v samotnom titule knihy.

Aj jednotlivé názvy príbehov (Ty a Krt; Ty a Pirát; Ty a Strom; Ty a Slnko; Ty a Diera) spomínajú interaktivitu zdôrazňujú. V príbehu Ty a Diera sa rozprávač hneď úvodnými slovami obracia na detského adresáta s otázkou:

6 Týmto dôsledne naplňajú aj význam frazeologizmu *strach má veľké oči*.

FOTO: BRAK

Čoho sa najviac bojíš? Pavúkov? Tmy? a o niekoľko riadkov ďalej oboznamuje čitateľa s vlastným strachom: Ja sa najviac bojím Diery. Musím ti ju opísať, aby si si ju vedel predstaviť (s. 40).

Diera má v Dziakovom príbehu mnoho podôb a významov. Na jednej strane vystupuje ako personifikovaná bytosť: Je čierno-čierna a taká obrovská, že nedovidíš na jej dno. Dokáže rýchlo utekať a má zúrivé čierne oči (tamže) a na druhej strane ju možno interpretovať ako prázdnotu, ktorej existenciu možno prekonať tak, že ju rozprávač spolu s dieťaťom budú neustále niečím naplňovať. Enumerácia predmetov na zaplnenie diery (od špenátového prívarku, bábikinho hojdacieho kresla až po obľúbenú detskú hračku) naznačuje aj humorný aspekt rozprávania. Dikcia príbehu je postavená na živej interakcii rozprávača s detským čitateľom, čo sa prejavuje aj v jazykovej rovine – v mnohých otázkach a výzvach nasmerovaných na dieťa. Rozprávač tu vystupuje ako jeho spriaznený spojenec, ktorý v jednom momente aj musí skočiť za dieťaťom do diery – Premôžem svoj strach a skočím za Tebou, veď si môj najlepší kamarát (s. 46) –, aby mu pomohol.

Príbeh napokon vyústi do šťastného konca, diera sa usmieva a z vecí, ktoré dieťa na rozprávačov popud do nej nahádzalo, vzniklo príjemné miesto (47). Dieťa je v tejto harmo-

nicky modelovanej situácii zároveň prizvané k tomu, aby nakreslilo vnútro diery a zaplnilo ju (v knihe je na detské kresby vyhradený priestor).

Práve táto neustála interakcia rozprávača s dieťaťom, ktorá mu poskytuje slobodu v rozhodovaní, učí dieťa prekonávať strach v postupných krokoch, povzbudzuje ho k samostatnému uvažovaniu, a tým vytvára priaznivé podmienky na jeho duševný rast. Na Dziakov rozprávkový príbeh možno nazerať ako na „adaptačnú stratégiu“ – povedané slovami J. Kuzmíkovej – „ktorá umožňuje v bezpečných podmienkach poučiť sa na skúsenostiach iných“ (2021, s. 118).

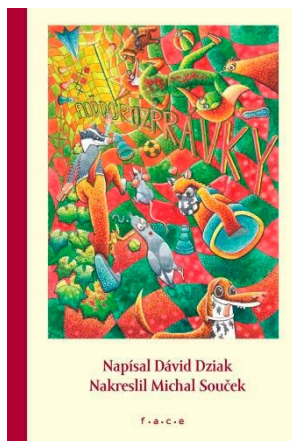

FOTO: Face

UMELECKÁ LITERATÚRA NA CESTE K PREKONÁVANIU STRACHU

Interpretácia vybraných ukážok umeleckej literatúry pre deti stvárňujúcej fenomén strachu nás privádza k niekoľkým zovšeobecneniam. Strach je ako jedna zo základných ľudských emócií bohatým inšpiračným zdrojom umeleckého stvárňovania – či už na metaforickej, motivickej či tematickej úrovni. Keďže táto emócia významne ovplyvňuje ľudské správanie a konanie, jej umelecké vyjadrenie v literatúre pre deti naplňa nielen požiadavky estetického zážitku, ale aj axiologické požiadavky.

Vybrané literárne diela sú vybudované na interaktívnom princípe, to znamená, že premysleným spôsobom vedú dieťa pri čítaní k aktívnemu prekonávaniu strachu, pomenúvaniu jeho mechanizmov, tvorivému prijímaniu tejto emócie ako neoddeliteľnej súčasti nášho života. Literárno-komunikačné partnerstvo dieťaťa a rozprávača či lyrického subjektu je vybudované na potrebe ustanoviť bezpečný priestor na dialóg o strachu. Dieťa potrebuje cítiť spojenectvo s dospelými a zároveň musí mať istotu, že sa jeho strach nebagatelizuje, že dospelý sa zo strachu dieťaťa nevysmieva, aj keď sa v mnohých textoch o strachu vyskytuje aj otvorený humor ako nástroj na prekonávanie napätia. Z tohto dôvodu naplňajú interpretované diela nepriamo aj terapeutickú funkciu.

PRAMENE

- DZIAK, David: *Pod' do rozprávky*. Fintice : f. a. c. e, 2021.
- FELDEK, Ľubomír: *Hra pre tvoje modré oči*. Bratislava : Slovart, 2021.
- HEVIER, Daniel: *Strašidelník*. Bratislava : Aspekt, 1999.
- ŠKANDÍKOVÁ, Eva – OLHOVÁ, Tereza – JANČEK, Vlado: *Bubáci*. České Budejovice : Alma, 2021.
- Válek, Miroslav: *Do Tramtárie*. Bratislava : Buvik, 2016.

LITERATÚRA

- HONZÁK, Radkin: *Strach a úzkosť a jak na ně*. Praha : Vyšehrad, 2023.
- KUZMÍKOVÁ, Jana: *Kognitívna literárna veda*. Bratislava : VEDA, 2021.
- RAKÚS, Stanislav: *Poetika prozaického textu*. Levoča : Modrý Peter, 2015.
- RABAN, Miloš. 2008. *Duchovní smysl člověka dnes*. Praha : Vyšehrad, 2008.
- SHAPIRO, Lawrence E: *Emoční inteligence dítěte a její rozvoj*. Praha : Portál, 2016.
- Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 9. 5. 2024].
- STANISLAVOVÁ, Zuzana: *Éthos a poésis v umeleckej tvorbe*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.
- STANISLAVOVÁ, Zuzana: *K problému inštruktívnej literatúry v súčasnej tvorbe pre deti a mládež*. In: Jazyk a umenie pre deti a mládež v hodnotových a didaktických pohľadoch. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou: Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy. Eds. Adela Mitrová – Zuzana Sláviková. Prešov : Prešovská univerzita, 2019.
- VYBÍRAL, Zbyněk: *Literární psychologie*. Praha : Nová beseda, 2020.
- YALOM, Irvin David: *Existenciální psychoterapie*. Praha : Portál, 2020.
- ZAJAC, Peter: *Pulzovanie literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993.

Strach detí má veľké oči, keď sú dospelí ľahostajní

Jiří Žáček v Najmilších rozprávkach vynechal zlo.
Jeho kozliatka zmúdreli.

Kniha známeho českého spisovateľa a aforistu vystihuje snahu dospelých zoznámiť deti s hrdinami vlastného detstva a zabudnúť na negatívne postavy. Najmilšie rozprávky hovoria o hlúposti, neposlušnosti a iných detských prehreškoch, ale nestrašia.

S malou čitateľkou som sa rozprávala o strachu. Priznala sa, že ona a jej priateľky sa neboja negatívnych postáv v klasických rozprávkach, hlavne ak sú v knihe prijateľné a najčastejšie v podobe realistických ilustrácií. Boja sa však súčasných strašidelných postáv vo filmovom stvárnení. Zároveň na mňa zapôsobila nitrianska výstava plechových monštruózných postáv filmových hrdinov (robotov). Strašidelne tam vyzerali aj pozitívne postavy ako Harry Potter, medvedík Pu či Shrek, takže sa niektorým deťom nečudujem, mala však dostatočný počet obdivovateľov rozličných vekových kategórií na to, aby sa dala pokladať za úspešnú.

A do tretice vyšiel preklad českého spracovania najznámejších klasických rozprávok pre deti *Najmilšie rozprávky* od českého autora Jiřího Žáčka s ilustráciami Vlasty Baránkovej. Pozrime sa na jej vizuálny, kompozičný a komunikačný potenciál.

KOZLIATKA VLKOVI NEOTVORIA

Kniha sa skladá z dvoch častí. Prvá s názvom *Rozprávky na dobrý večer* obsahuje najjednoduchšie rozprávkové texty, určené celkom malým deťom. V nich sa berie do úvahy, že daná veková kategória sa zoznamuje s elementárnymi životnými zážitkami a zásadami, preto sa v závere každej rozprávky nachádza malé ponaučenie či zhrnutie deja. Autor sa snažil eliminovať zlo alebo ho celkom z príbehu vynechať, hoci tým porušil originál. Napríklad rozprávka o *Troch malých kozliatkach* sa končí happy endom, lebo mláďatka vlkovi neotvorila dvere, z čoho vyplýva ponaučenie, že matku treba počúvať a potom sa nič zlé nestane, o čom svedčia posledné dva riadky na osobitnej strane: „Zmúdreli nám kozliatka – skončila sa rozprávka“. A naopak, v rozprávke o dvoch nemúdrych medvediatkách, ktoré prídu o syr, lebo sa nevedia dohodnúť, líška iba konštatuje: „Medvediatá strelené – skončilo sa delenie“.

Aj ostatné rozprávky sú zamerané na hlúposť, neposlušnosť a iné detské prehrešky, ale nikdy nestrašia a ani prvoplánovo nepoučajú. Pristupujú k detskému príjemcovi veľmi jemne a vyberaným spôsobom. Tomu zodpovedá aj slovník, zjemňujúci niekedy dramatickejší príbeh, napríklad o Červenej čiapočke. K zmierlivému jazykovému prejavu prispeli nemalým dielom prekladateľky Mária Števková a Jana Šimulčíková kultivovaným jazykom s množstvom deminutív, pripomínajúcich detský jazykový prejav a zároveň podporujúcich expresívnosť textu.

ZLATÉ VEL'RYBY

A tak na jednej strane sa autori snažia eliminovať strach dieťaťa z rozprávky, čo na druhej strane nerešpektujú rodičia, ktorí deťom dovoľia pozerať filmy, kde sa neustále zvyšuje hrôzostrašnosť zobrazených postáv. Najčastejšie sú obdarené väčším rozmerom, abstraktným výzorom a škaredosťou (spomeňme na roboty z nitrianskej výstavy), no ešte dôležitejšia je situácia, v ktorej vystupujú, kde sa zdôrazňuje ich zlé a nemilosrdné správanie. Tento postup má však ešte jeden nepriaznivý (či pozitívny?) dopad na detského príjemcu (neskôr aj na dospelého). Môžu sa prestať báť a tvorcovia potom musia neustále posilňovať a zvyšovať negatívny výzor filmových postáv. O tom svedčí aj video na internete z nitrianskej výstavy, kde malý chlapec neprejavuje strach, ale nadšenie z vystavených robotov.

Druhú časť knihy tvoria texty so zložitejším príbehom, kde si autor už nedovolil toľko zásahov do originálu. Sú mierne skrátené, ale podstata je zachovaná. Vyznačujú sa však humorom, ktorý príbehy nadľahčuje a čitateľa zabáva. Tomu sú podriadené aj vyčlenené vety v závere. Napríklad rozprávka *O rybárovi a zlatej rybke* je ukončená nasledovne: „Podme my k moru! Čo keby žili tam zlaté veľryby?“ Alebo autor v rozprávke *Kocúr v čižmách* radí: „Vravím vám to, kamaráti moji, kúpte čižmy svojmu kocúrovi!“

Zmierlivému tónu všetkých rozprávok pomáhajú aj ilustrácie – malé i veľké, celostranové i dvojstranové, čo zvyšuje záujem dnešného malého čitateľa, zvyknutého predovšetkým na vizuálnu kultúru.

Dnešná kultúra – knižná či filmová – pristupuje k detskému prijímateľovi často bezcitne či bez znalosti jeho psychiky, preto je citovaná kniha mimoriadne pozitívnym príspevkom k čítaniu pre malé deti.

A na záver odpoveď na otázku v názve. Strach má veľké oči najmä vtedy, keď sa deťom poskytuje nevhodný typ kultúrneho zážitku, čo znamená, že je výsledkom neprofesionálnej výchovy alebo ľahostajnosti dospelých pri výbere kníh, filmov, videí a iných nosičov kultúrneho (či nekultúrneho) zážitku detského príjemcu.

FOTO: BUVIK

Keď prišla vojna, všetci sa báli chodiť na Francescovu zmrzlinu. On strach nemal

Izraelská spisovateľka sa inšpirovala skutočným príbehom zmrzlinára z Budapešti.

FOTO: PRÁH - ilustrácia: Jael Albertová

Francesco Tirelli si krátko pred druhou svetovou vojnou otvoril v Maďarsku zmrzlináreň. Potom prišiel strach a krach. Autorka príbehu Tamar Meirová rozpráva o holokauste bez násilia, ktoré by mohlo mladého čitateľa traumatizovať.

“Kdo zachrání jeden lidský život, jako by zachránil celý svět.”

(Mišna, traktát Sanhedrin 4, 5)

V roce 2019 vyšla v českém překladu publikace Tamar Meirové *Francesco Tirelli a jeho zmrzlinářství* (v hebrejském originálu *Chanut ha-glida šel Francesco Tirelli*). Kniha vznikla na základě skutečného životního příběhu Francesca Tirelliho, jenž během druhé světové války ukrýval ve svém zmrzlinářství v Maďarsku Židy. Publikace tedy propojuje životopis a literaturu faktu. Jejím cílem je informovat mladé čtenáře o fenoménu holokaustu a seznámit je s tématy, která jsou s ním spojená (předsudky, diskriminace nebo rasismus). Příznačné pro tuto oblast literatury je její zaměření zejména na oběti, nikoliv na pachatele, a to z důvodu prezentace těchto událostí adekvátně dětským čtenářům (srov. Johnson, 2022; Tomczok, 2020; nebo Levin a Baratz, 2021).

ŠOA DĚTEM

Jsem přesvědčen, že příběh zcela naplňuje současné standardy literatury s tematikou šoa (holokaustu) určené dětem. Hlavní představitel, referenční hrdina, je implicitním čtenářům věkově blízký; v publikaci je kladen důraz na potěšení spjaté s konzumací zmrzliny. V tomto poměrně přitažlivém prostoru je vyprávěn příběh

chlapce, kterého láska jeho dědy, původem Itala, k zmrzlině motivovala otevřít si vlastní podnik v Maďarsku. „Ale Francesco Tirelli to nevzdal. Otevřel si zmrzlinářství přímo v centru Budapešti a na zmrzlinu a pro čokoládu k němu chodili úplně všichni. [...] I budapeštské děti milovaly zmrzlinu. (Což asi nikoho nepřekvapí. Znáte snad dítě, které zmrzlinu nerado?)“ (Meirová, 2019, nestránkováno).

Do této příjemné atmosféry vstoupí válka. „Začala válka a všichni se báli. Na zmrzlinu neměl nikdo pomyslení. Dokonce ani Petr ne. Ale kdykoli šel kolem zmrzlinářství, na chvíli se zastavil a nahlédl dovnitř. Jednoho chladného zimního dne uviděl, že Francesco podnik zavírá“ (Meirová, 2019). Čtenářům je vybraná linie druhé světové války zprostředkována na bázi příběhu konkrétního jedinice, což je postup, který má vést k deabstraktizaci do značné míry neuchopitelného fenoménu šoa a který vychází z teze, že příběh jednotlivce má pro interiorizaci varování plynoucích z utrpení osob židovské národnosti během druhé světové války větší potenciál než abstraktní a svým způsobem nepředstavitelná čísla. „Zato Petrova rodina měla strach. Byli to Židé. A v Maďarsku, stejně jako v sousedním Německu, už Židy nechťeli, přestože s nikým nebojovali a nikomu nic zlého neprovedli. Petrovi rodiče se spolu radili a usnesli se, že nejlepší bude se schovat. Třeba se do léta všechno změní a válka skončí“ (Meirová, 2019).

SCHOVNÍ POTMĚ

Francesco Tirelli využil toho, že disponoval nepoužívaným zmrzlinářstvím a Petrově rodině nabídl úkryt, a to i přesto, že jej od tohoto kroku jeho blízcí známí odrazovali. Právě v tomto bodě vyprávění lze nalézt dětem adekvátním způsobem naznačené ideje antisemitismu: „Všichni mu říkali: Ukrývat Židy? Ve zmrzlinářství? To je nebezpečné, to je nesmysl. A proč tu vůbec jsou? Jen ať zase pěkně jdou“ (Meirová, 2019). Autorka publikace malým čtenářům rovněž představuje nejdůležitější židovské svátky, a to v korespondenci s jejich slavením v uzavřeném, stísněném a obavami naplněném prostoru: „Dny ubíhaly, najednou tu byl měsíc kislev a s ním Chanuka – svátek světla. Ale lidé v úkrytu se netěšili. Je Chanuka, říkali si, a my nemůžeme být doma. Místo abychom se radovali ze světla, sedíme tu schovaní potmě“ (Meirová, 2019).

Příběh končí šťastně: „Chlapeček Petr vyrostl a odstěhoval se do Izraele, vystudoval vysokou školu a pak na ní vyučoval a nikdy nezapomněl na Francesca ani na to,

FOTO: PRÁH

Tamar Meirová: Francesco Tirelli
a jeho zmrzlinářství
Ilustrovala: Jael Albertová

jak důležité je pomáhat ostatním. [...] Oženil se se Sárrou a narodily se jim děti, pak přišla vnoučata a právnučata, a nejspíš vás nijak nepřekvapí – že ti všichni mají taky rádi zmrzlinu. A ze všeho nejraději chodí na zmrzlinu v Jeruzalémě s dědou Jicchakem, který kdysi jako malý bydlel v Budapešti a jmenoval se Petr“ (Meirová, 2019).

Představená publikace je výborným prostředkem k seznamování nejmladších čtenářů s vybranou linií druhé světové války. Válečné události nejsou v příběhu zmíněny explicitně, ale jsou naznačeny prostřednictvím Petrova příběhu, navíc není příliš akcentováno náboženské vyznání Petrovy rodiny, což může podle mě zvýšit míru možného zařazení této publikace nebo úryvku z ní do výchovně-vzdělávacího procesu. Kompozice příběhu vybízí k zamyšlení se nad problematikou stigmatizace či nenávisť vůči určité skupině osob, a to bez tematizace násilí či jiných postupů, které by mohly implicitní čtenáře traumatizovat. Čtenář může vnímat válečnou atmosféru s vyzdvížením pocitů, které Petrovu rodinu po nástupu války, během ní, ale i po ní provázely.

ŘEČ POZADÍ

Nedílnou součástí implikující možné využití této publikace na prvním stupni základních škol, či dokonce v rámci preprimárního vzdělávání, jsou ilustrace, na jejichž základě je příběh rovnocenně vyprávěn. Není tedy nutné, aby děti měly osvojenou dovednost čtení či recepce s porozuměním. Výtvarná část publikace podle mého názoru představuje gros narativu. Jael Albertová, autorka ilustrací, skvěle vystihla percepční schopnosti nečtenářů a začínajících čtenářů: ilustrace naplňují jejich představy, využití barev zároveň skvěle koresponduje s textovou složkou. Například dvoustrana s náznaky antisemitismu a hledání úkrytu pro Petrovu rodinu má černé pozadí, kulisy jsou zasněžené, nechybí pochodující vojáci s puškami a kouř valící se z rozbořeného domu. Naopak závěrečná dvoustrana, na níž je prezentován Petrův poválečný osud, naplnění jeho snů a prožívání radosti s vnoučaty, je barevná, nechybí vyobrazení Petrova psacího stolu s nakreslenými fotografiemi jeho nejbližších, při pohledu z okna jsou vidět věže Starého Města v Jeruzalémě.

Jsem přesvědčen, že právě vzájemné propojení vizuální a textové stránky předurčuje tuto publikaci k seznamování nejmladších čtenářů, dokonce i nečtenářů, s příslušnou linií druhé světové války.

PRAMENY

MEIROVÁ, T., 2019. *Francesco Tirelli a jeho zmrzlinářství*. Praha: Práh.

LITERATURA

- LEVIN, O. a L. BARATZ, 2021. From the past to the future through literature: the motif of secrecy in Holocaust literature for children. In: *Holocaust Studies*. Roč. 28, č. 1, s. 1 – 19. <https://doi.org/10.1080/17504902.2020.1863072>
- TOMCZOK, M., 2020. Getto łódzkie we współczesnej literaturze dla dzieci i młodzieży. Krytyka „nowej wrażliwości”. In: *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*. Roč. 2020, č. 16, s. 665–684.
- WENDELL, G. J., 2022. Holocaust Literature for Children. In: *Journal of Religious & Theological Information*. Roč. 22, č. 3, s. 125 – 141. <https://doi.org/10.1080/10477845.2022.2087165>

V našej rodine boli vždy ženy ukrutnice a otecko anjel

Jaroslava Blažková hovorila za generáciu,
ktorá nechcela byť pokrytecká, ale ani svätá.

Pre umelecký postoj ju bývalý režim trestal. Za jej povestným rebelstvom sa však zakaždým skrývala ľudská vášeň hovoriť pravdu. Slovenská spisovateľka Jaroslava Blažková sa v textoch pre deti sústreďovala na vzťahy, ktoré objasňovali zvláštnosti dievčat a žien. Ich spoločným menovateľom bola často nedôvera.

Životné peripetie spisovateľky Jaroslavy Blažkovej sú slovenskej literárnej obci známe. Jej tvorba by sa dala charakterizovať ako dravá výpoveď mladej generácie 60. rokov 20. storočia; bol to epicky výkrik, v ktorom sa vzácné prepletal talent, čistota, vzdor, výsmech aj rebélia súčasne. Autorka tvorila pre dospelých i pre deti a neraz i tak, že sa len ťažko dala jednoznačne vyhraničiť cieľová skupina jej respondentov (Magalová, 2017).

ANGLIČTINA – NOČNÁ MORA

Keď bola v r. 1968 nútená emigrovať, bola už matkou dvoch detí, uznávanou spisovateľkou, ale zároveň prenasledovaná vládou garnitúrou za svoje názory na socialistické praktiky a dvojtvárnosť vtedajšej spoločnosti. Emigrácia do Kanady jej na dlhé desaťročia zatvorila cestu späť do slovenskej literatúry a znemožnila aj komunikáciu v jazyku, ktorý tak milovala. Angličtina sa pre ňu stala nočnou morou, ako to sama priznala v mnohých interview, ktoré poskytovala po svojom návrate na Slovensko po r. 1990.

Uvoľnenie politickej atmosféry po Nežnej revolúcii otvorilo Jaroslave Blažkovej možnosti, v ktoré už nedúfala. Aktivity editorky Kvetý Daškovej a jej Vydavateľstva Q 111 a takisto vydavateľstva Aspekt vrátili spisovateľku Jaroslavu Blažkovú späť do povedomia slovenských čitateľov. V roku 2005 vydáva Aspekt spomienkové *Happyendy* a v roku 2013 Vydavateľstvo Q 111 knihu *To decko je blázon. Zo spomienok rozmaznanej dcéryšky*.

Zaujímavé bolo nielen čítať, ale aj sledovať posuny autorského rukopisu, autorskej optiky J. Blažkovej, spôsobené tridsaťročnou spisovateľskou odmlkou (ak nepočítame drobné publicistické aktivity v Kanade). V mnohých atribútoch a umeleckých postupoch spoznávame známu autorku i v týchto kanadských opusoch, no navyše sa nám ponúka vzácna komparácia spomínaných titulov s jej predchádzajúcou tvorbou.

Máme tak možnosť odkrývať „nové“ vrstvy umeleckých pohľadov či tvorivých postupov. Napríklad výrazným atribútom jej textov zostala aj naďalej oscilácia intencionality, veková neurčenosť potenciálnych čitateľov. Je to napokon dôvod, prečo ponúkame zamyslenie nad zmenami v jej tvorivých postupoch v časopise BIBIANA, ktorý sa primárne venuje literatúre pre deti.

MATKA A DCÉRA

Pozornosť chceme venovať dvom málo sledovaným fenoménom v jej spomienkových knihách z kanadského obdobia. Prvým z nich je atypický vzťah matky s dcérou, ktorý objasňuje niektoré zvláštnosti či typizácie žien v jej tvorbe. Tieto súvislosti iba naznačíme, hoci by si určite zaslúžili hlbší interpretačný priestor.

Matku, jej osobnosť či konanie vníma autorka s odstupom času veľmi špecificky. Komplikovanosť jej osoby, stavy, do ktorých sa dostávala, opisuje Jaroslava Blažková cez optiku malého dieťaťa. Intenzívne na ňu pôsobili, v texte ich však nikdy explicitne medicínsky nepomenovala. V *Happyendoch* je napríklad citovo nevyrovnaná osobnosť matky (upadajúcej do depresí) skrytá v konštatovaní: „V našej rodine boli vždy ženy ukrutnice a otecko vždy anjel“ (*Happyendy*, s. 86).

Túto polarizáciu či tendenciu vidieť mužské postavy v rodine ako čitateľnejšie a prístupnejšie sme si sčasti všimli už v inej štúdii, ktorá sa venovala interpretácii Blažkovej textov pre deti: „*Zvláštnou – tak v textoch pre deti, ako aj pre dospelých – je postava matky. Málokedy ide o postavu bezproblémickú. Ak sa Blažkovej sympatie v knihách venovaných detskému čitateľovi viažu na inogeneračné typy postáv, vždy to vychádza v prospech mužskej postavy. Aj v ocenennej knižke Ohňostroj pre deduška sa mama hlavného protagonistu v texte iba ,mihne’ (hoci ide o úplnú rodinu). Toto ,mihnutie’ evokuje (pri precíznom čítaní) akúsi zvláštnosť, disharmonický prvok v harmonickom súžití viacgeneračnej rodiny*“ (Magalová, 2017, s. 65)

GUNDŽA PONÍŽENOSTI

Nenaplnený vzťah matka verzus dcéra zákonite ústil do nedôvery, nie však obojstranne a v rovnakej intenzite. Nedôvera matky v dcérine schopnosti spôsobovala ďalšiu nedôveru: nedôveru malého dievčatka v samu seba. Intenzívne to možno čítať v knihe *To decko je blázon*.

Už názov knihy je veľavravný: autorka ním sprítomňuje častý matkin výrok, ktorý sa stal súčasťou ich súžitia: „Ty si ale hlúpe decko!“ (s. 12); „Si hlupaňa... [...]"

FOTO: Archív redakcie

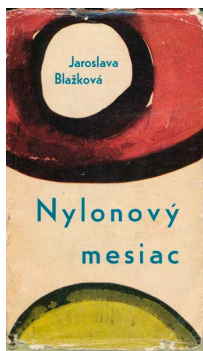
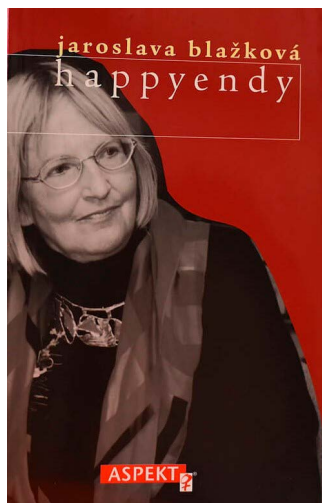

FOTO: ASPEKT

A navždy som si zapamätala, že keď sa mi prihodí niečo strašné, stane sa tak preto, že som hlupaňa" (s. 113). Dôkazov nedôvery zo strany matky k dcére je v knihe neúrekom.

V *Happyendoch* autorka opisuje, ako pri rôznych situáciách aj v dospelosti (napríklad po pretrhnutí pút so svojou vlasťou a svojím jazykom) dlho cítila „gundžu poníženosti“. Proti týmto atakom však nikdy ako dieťa nebojovala povestnou rebéliou. (Je možné, že ju umelecky ventilovala neskôr v prvých poviedkových knihách, kde nachádzame rebelantské, svojhlavé a dráždivo svojské typy ženských literárnych postáv.) V kanadskom prostredí rebélia mizne. Keď jej susedka opisovaná v *Happyendoch* predostiera fakt možnej smrti v každom jednom okamihu, odpovedá: „Pravdaže. Ibaže ja som s tým zmierená. Ja som so svojím osudom vyrovnaná“ (s. 169).

RELIGIOZITA

Pokora, ktorú Blažková sprítomňuje v obidvoch knihách, je fenomén, ktorý ovplyvňuje nielen jej ideologické postuláty, ale zasahuje aj lexikálnu oblasť tvorby. Ponúknutý repertoár myšlienkových pochodov, ktoré sú napojené na kresťanskú religiozitu, používanie biblizmov a alúzií na biblické texty nám ponúka obraz autorky, ktorá – vychovávaná v socialistickom režime a aj v súžití s mužom ateistom – hľadá a interpretuje vlastnú religiozitu, uvoľnenú z pút predchádzajúcej reality.

Jej religiozita nikoho nechce meniť, ona sama s nikým svoju vieru nekonfrontuje, nezaznamenáva ju v dialogickom duchu na vertikále dolu-hore.

Aktivizuje ju v priateľskom postoji k ľuďom, v pochopení a v nenásilí, priateľstvo je láska. Konotačne akoby aktualizovala myšlienky C. S. Lewisa, ktorý v knihe *Štyri lásky* pracuje s definíciou priateľstva ako lásky, ktorá je „slobodná od pudov, slobodná od všetkých povinností okrem tých, ktoré si slobodne berie sama na seba, takmer úplne slobodná od žiarlivosti a bezvýhradne slobodná od potreby byť potrebný, je eminentne duchovná“ (Lewis, s. 88). V *Happyendoch* autorka ironicky komentuje ľudské vášne takmer zhodne: „Niet sladšieho otroctva ako to, čo si na seba uvalíme sami“ (*Happyendy*, s. 175).

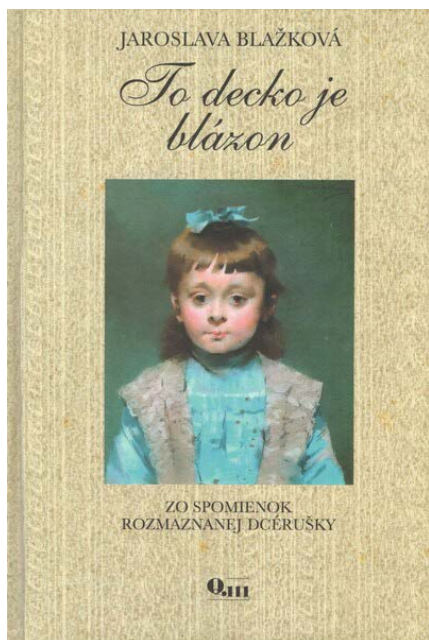

FOTO: Archív redakcie

NA SVETE JE KLAMSTVO

V čase detstva sa vyvíjala aj Blažkovej religiozita. Išlo o poznávanie Boha v intenciách detského vnímania, na pozadí odkrývania tajomstiev sveta či počutých príbehov. Spomína tu na mytologické rozprávanie svojho otecka, ktoré začína slovami: „*V dávnych časoch, ktoré my nazývame starovek, Gréci nemali jedného boha ako my, ale mali hore na nebesiach celú fúru bohov*“ (s. 63). Rozprávanie o Trithonovi pokračuje, príbeh sa končí a dieťa má veľa otázok: „*Obrátila som tvár k nebu, kde v minulosti vládli bohovia a teraz tam bol Pán Boh – sám? Alebo s ním tam svorne žijú aj tí grécki bohovia? Koho sa na to opýtať?*“ (s. 64).

Kniha *To decko je blázon* ponúka kaleidoskop vzťahov a stretnutí, ktoré vníma(la) autorka ako dieťa a ktoré sa modifikovali do jej životného etického kréda. V jednom z dialógov sa priam v osudovom okamihu láme čistota jej detstva: prvý raz sa dozvedá, že na svete existuje klamstvo. Je to v príbehu, kde jej deti od susedov kážu odtrhnúť zakázané kvety vzácných ruží. *

OPTIKOU SÚČASNÍKOV

Hľadanie Boha a etických postojov vo forme naivných detských otázok sa v spomienkovej knihe *To decko je blázon* objaví veľakrát. Završenosť svojho poznania formuluje Jaroslava Blažková takto: „*Bolo to prvý raz, čo som videla noc. Nádhernú, hlbokú noc. [...] Nádyh a výdych, nádyh a výdych a hlboká tma, v ktorej – ach, poznala som to s istotou, tam za tými hviezdami sa chvel duch Boží. Nevidela som ho, no cítila. [...] Nik mi však o tom nič nepovedal a ja, z ostychu, som o tom mlčala. Vtedy, aj neskoršie. Od tej noci som však vedela, že tam je!*“ (s. 122).

Hľadiac na Blažkovej životný príbeh, na jej povestné rebelstvo, umelecký postoj, za ktorý bola socialistickým režimom trestaná, možno tušiť, že za jej rebéliou bola skrytá ľudská vášeň hovoriť pravdu videnu optikou mnohých jej súčasníkov – a to bola v 60. rokoch 20. storočia nebezpečná devíza. Mladá spisovateľka sa umeleckým jazykom snažila o výpoveď generácie, ktorá nechcela byť pokrytecká, ale ani „svätá“. Umelecký text a jej jazykovo-štylistická ekvilibristika otvárali priestor, kde sa za iróniou, alúziou či slovnou hračkou dalo skryť to, čo sa povedať nahlas nesmelo. Jej vášeň pre pravdu bola a aj zostala bytostná, no v priebehu desaťročí ju začala chápať v neobyčajnej harmónii, ktorej súčasťou je aj disharmónia ľudských príbehov a bytia.

*

„Ale ja by som strašne dostala!“

„Veď sa na to nepríde.“

„Pán Turina ich má dobre spočítané.“

„Však nemusí vedieť, že si ich ty odtrhla!“

„A to ako?“

„Môžeš povedať, že to urobili chlapci.“

Preliezli cez plot a ruže odškľbli.“

„Ale to by nebola pravda!“

„No a? Povedať to môžeš.“

„Môžem?“

U čistej oblohy zahrnelo, blesky sa skrížili. [...]

„Hádam ani nevieš, že sa dá klamať!?“

Nevedela som, netušila som. Veľkosť tejto

novinky ma celkom ohúrila. [...] Nikdy do tých čias ma nič tak úžasne neprekvapilo.

Človek sa nemusí držať toho, čo jestvuje. Človek môže povedať, čo chce.

(s. 38-39).

ZÁVER

Spomalené a jednotvárne tempo autorkinho života, dané manželovou chorobou a aj núteným pobytom ďaleko od rodiska, vytvorilo podhubie, ktoré výrazne modifikovalo autorský idiolekt Jaroslavy Blažkovej: detaily vecí a prírodných úkazov sa zvyznamňovali, v dostatočnej časovej dotácii jej bolo umožnené pozorovať ľudí, poznávať ich charakter. Ironické zábery pohľadu už nemali za cieľ útočiť, často ponúkali len milosrdnejšiu a nadľahčenú verziu vnímania.

Toto spomalenie sa napokon stalo bonusom.

Dynamický aspekt, ktorý je zrejmý v jej tvorbe zo 60. rokov 20. storočia, mizne, minimalizuje sa, vystrieda ho stíšenie, zameranie sa na detail. Kniha *Happyendy* – tak ako aj kniha *To decko je blázon* – nie sú knihy o niekom, ako by sa na prvý pohľad zdalo (ja a môj život), ale o vzťahoch (svet a ľudia a veci okolo mňa).

V roku 1997 uverejňuje Milan Jurčo štúdiu o Jaroslave Blažkovej, kde spomína jej snahu „*uchopiť čosi z prapôvodnej jednoty prirodzeného a nadprirodzeného, možného a nereálneho, pochopiteľného a nepochopiteľného*“ (Jurčo, s. 49).

Snaha o jednotu naozaj zostala ako rukopisná identifikácia Blažkovej tvorby aj v kanadskom období, zmenila sa však dynamika výrazu. Neznamená to statickosť či nehybnosť jej naratívov, iba ich posun k hĺbkovosti.

A hoci sú analyzované knihy spomienkového rázu, otvárajú cestu k odpovediam o autorkinom vnútornom nastavení, o jej postojoch, ponúkajú priezračnejšie definície jej etického, mravného či (neinštitucionálne) religiózneho statusu, ktorý aj dnes býva často prekrytý sprofanovanou tézou o jej rebelstve či nemorálnosti z čias socialistických.

LITERATÚRA

MAGALOVÁ, G. 2017. Podlžnosti (O literárnej tvorbe Jaroslavy Blažkovej). In: *Litikon*. Roč. 2, č. 2, s. 53-68.

JURČO, M. 1997. *Dotyky a prieniky nad textami diel pre deti a mládež*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 1997.

LEWIS, C. S. 2014. *Štyri lásky*. 2. vydanie. Bratislava: Porta Libri.

PRAMENE

BLAŽKOVÁ, J. 2013.

To decko je blázon. Zo spomienok rozmaznanej dcérušky. Bratislava: Vydavateľstvo Q 111.

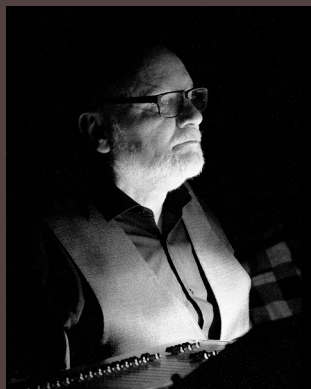
BLAŽKOVÁ, J. 2005. *Happyendy*. Bratislava: Aspekt.

Svoju prvú knižku ako dieťa sám napísal, ilustroval, zviazal a nacenil. Kúpila ju mama

Ján Uličiansky celý život otváral dvere do rozprávky.

Spisovateľ, dramaturg, prezident Slovenskej sekcie IBBY, pedagóg, autor mnohých knižiek pre deti Ján Uličiansky zomrel 3. mája 2024 vo veku 69 rokov. Vnášal medzi ľudí uvoľnenosť, pohodu a tvorivé vibrácie.

Odišiel od nás človek s veľkým srdcom. Ján Uličiansky. Mnohí ho s láskou volali Janko. Milujúca mama mu do vienka dala veľkú lásku k divadlu, lásku ku knihe, lásku ku kráse. Práve ona bola jeho úplne prvou čitateľkou a ihneď si kúpila prvú knihu, ktorú si sám napísal, ilustroval, zviazal a nace-
nil – za 1 Kčs. V bábkarskom krúžku sa mu neskôr ušla postava Osmijanka. Ňou sa vlastne začala aj dráha rozprávkara, bábkara, umelca s veľkým talentom. Lásky dostal v detstve toľko, že z nej po celý život mohol rozdávať trom súrodencom, priateľom, ale najmä deťom. Tým najmenším. Pre ne napísal knihu *Máme Emu* o zázračnej pani učiteľke alebo knihu troch minia-

túr *Pán Prváčik*. „Od detí ma nikto nedostane“, povedal nahlas Pán učiteľ alias Janko Uličiansky a otvoril dvere na rozprávkovej knižke. „Ak sa chcete schovať do rozprávkovej knižky, musíte nájsť dvere, ktorými sa do nej vchádza.“ Pánovi učiteľovi, teda Jankovi Uličianskemu

sa to hravo podarilo. Vošiel správnymi dverami a už ich za sebou nezavrel.

Ako sa to všetko začalo? Sám s úsmevom rozprával, že keď sa po maturite prihlásil do Prahy na bábkarskú réžiu, musel ho do stovežatej odprevádzať starší brat, aby sa tam nestratil. Stal sa pravý opak. On sa v tom bábkarskom svete našiel. Po návrate zo štúdií bol režisérom Bábkového divadla v Košiciach. Mnohé z jeho hier pre bábkové divadlo sa tu stali klenotmi v svojom žánri: Janko Pipora, Krajina Zázračno, Šťastný princ, Radúz a Mahuliena. Pritiahol do radov pedagógov zvučné mená bábkového i činoherného divadla. Spolupráca s Evou Farkašovou,

Petrom Čisárikom, Norbertom Bodnárom priniesli rozkvet divadla pre deti, stali sa synonymom bábkarského umenia. Po odchode z Košického bábkového divadla pôsobil ako šéfdramaturg Hlavnej redakcie pre deti a mládež v Bratislave. Patril k zakladateľom festivalu rozhlasovej tvorby pre deti Zázračný oriešok v Piešťanoch. Na námet knihy *Pán Nápad zachraňuje svet* vymyslel televíznych Trpaslíkov, reláciu, ktorá zábavným spôsobom ukazovala deťom, ako hravo a tvorivo sa dá tráviť čas: čítaním, varením, spevom, tancom. V roku 2009 ho vymenovali za profesora v odbore divadelné umenie. Dlhoročným pôsobením na Divadelnej fakulte VŠMU v Bratislave odovzdával svoje bohaté skúsenosti študentom a spoločne s kolegami zapálenými pre bábkové divadlo vychovali niekoľko generácií skvelých bábkohercov.

Napísal desiatky kníh, mnohé z nich boli preložené do cudzích jazykov. Získal za ne významné ocenenia: nomináciu na Cenu Hansa Christiana Andersena, Čestnú listinu IBBY a cenu Trojruža.

Mal šťastie na skvelých ilustrátorov – Vladimír Král, Martina Matlovičová, Miloš Kopták, Juraj Martiška či Peter Čisárik. A Eva Šakandíková, ktorá ilustrovala *Malú princeznú*, poslednú, nanovo vydanú knihu Jána Uličianskeho. Tak ako duša malej princeznej blúdi po paneláčku a hľadá mamičku, ktorú nakoniec nájde, aj Jankova duša sa vrátila domov.

„Dvere? Áno, dvere! Ak sa chcete schovať do rozprávkovej knižky, musíte najprv nájsť dvere, ktorými sa do nej vchádza...“

Ďakujeme Ti, Janko, že si dvere do svojho rozprávkovo bohatého života našiel a podelil si sa s nami krásne o všetko, čo bolo za nimi.

Autorka je prekladateľka a vydavateľka
Autorka je bábkoherečka

Malá princezná hľadá mamu, presne ako Malý princ túži po niekom, koho by miloval

Hrdinka pripomína, že každý bol kedysi vystrašeným dieťaťom.

Poetický príbeh o dievčatku, ktoré túžilo nájsť svoju mamu, vyšiel po prvý raz v roku 2009. Štvrté vydanie Malej princeznej potvrdzuje, akou výnimočnou osobnosťou slovenskej modernej rozprávky bol Ján Uličiansky.

Už v názve knihy *Malá princezná* si môžeme všimnúť podobnosť s Exupéryho *Malým princom*. Túto symbolickú alúziu rozvíja Ján Uličiansky v dvanástich kapitolách.

Pán Spisovateľ sa stretáva s éterickým dievčatom v tmavom, zaseknutom výťahu. Zoznámenie prebieha za skľučujúcich okolností, presne ako stretnutie pilota Antoina de Saint-Exupéryho s Malým princom, keď jeho lietadlo stroskotalo na púšti. Adresa pána Spisovateľa a Malej princeznej je Planétová 612, vchod B. Malý princ zase pochádzal z asteroidu B 612. Malá princezná chce svoju postieľku s nebesami, čo je snový náznak miesta, odkiaľ prišiel Malý princ a kam sa chystá vrátiť.

Podobnosť je zrejmá, neostáva však len na povrchu. Veď Malá princezná hľadá mamu, presne ako Malý princ túžil po láske, priateľstve a po niekom, koho by si skrotil a miloval. Nič iné nemôže tak nádherne zosobňovať čistú dušu Malého princa ako malé dievčatko túžiace po materinskej láske.

VELA OTÁZOK A PODOBNOSTÍ

Názvy jednotlivých kapitol Malej princeznej vždy odkazujú na citáty, motívy a príbehy z kapitol Malého princa. Tak ako sa Malý princ vypytuje pilota, kladie veľa otázok aj Malá princezná, keď navštívi starú pani Učiteľku. Stojí na začiatku cesty svojho života a stretáva sa s človekom na sklonku životnej púte. Zároveň je stále bez mamy, kým pani Učiteľka je naopak matkou, ktorá

o svoju dcéru prišla. Tým činom by sa mohli stať spriaznenými dušami.

Malá princezná zavíta aj k mladej Novinárke a prostredníctvom jej postavy sa snaží nájsť svoje rodné hniezdo

a v ňom milovanú mamu. Novinárka, posadnutá svojou prácou, nápadne pripomína postavy, s ktorými má do činenia Malý princ. Podobne ako ona, aj kráľ, márnivec, pijan či biznismen boli zaujatí sami sebou.

Malá princezná prechádza zatvorenými dverami aj k pani Perfektnej a zoznamujú sa presne tak, ako keď sa pilot po prvý raz stretne s Malým princom na saharkej púšti. Pani Perfektná je síce krásna, no naháňa sterilnú hrôzu a napriek tomu, že má v byte skvelý poriadok, vlastnej neveste nie je dostatočne pochuti.

„Starí ľudia zabúdajú iba preto, aby ich nebolela duša. Mnohí z nich by sa totiž museli rozpomínať aj na veľmi zlé veci. Ak však zabúdajú mladí, to je smutné.“

LEN DETI VEDIA, ČO HLĎADAJÚ

V dievčine Dada z Trinidadu spoznáva Malá princezná mladú študentku tmavej pleti, ktorá roztomilo rozpráva po slovensky. Obklopená plyšovými macíkmi na obrovskej posteli je v tele krásnej ženy ešte hravým dieťaťom. Stane sa novou priateľkou Malej princeznej? Nadpis predstavuje nádherný a veľavravný citát z Malého princa. V samotnom texte pôsobí ešte magickejšie: „*Len deti vedia, čo hľadajú... // Keď Malá princezná zbadala tú veľkú posteľ s hračkami, bola presvedčená, že TOTO je jej posteľka s nebesami a tá krásna pani v nej bude určite jej mamička. // >>Mama!<< zvolala radostne a pritulila sa k nej. // Dada bola trochu v šoku, ale keďže bola prítulnej povahy, nedokázala sa ubrániť objatiu. // >>Ja som Dada z Trinidadu. A ty si kto?<<*“

V ďalšej kapitole *Nechcem, aby sa moja kniha čítala ľahkovážne* vnikne Malá princezná do bytu Trojmamy. Keďže je to Trojmama, má aj tri deti: Jednotku, Dvojku a Trojku, čo je skvelé, pretože kde sú tri deti, nájde sa miesto aj pre štvrté. Autor tu využíva číselnú symboliku v podobe magického čísla tri. Naozaj sympaticky i vtipne pôsobí, že Trojmama volá svojich chlapcov podľa čísla dresov. Na mieste bude otázka, či sa Trojmama stane aj mamou Malej princeznej a bude z nej Štvormama.

Hlavná hrdinka sa bez pozvania ocitne aj v byte pani Sklamannej. Prvá časť názvu *Svet sĺz je taký záhadný. Malej princeznej bolo do plaču* je zároveň poslednou vetou siedmeho príbehu Malého princa. Pani Sklamaná prelieva potoky sĺz a pochutnáva si na sladkostiach, ktoré by možno chutili aj Malej princeznej. Otázka je, či by bola táto pani pre ňu aj vhodnou matkou. Je nespokojná so životom, prejavuje rozčarovanie a zároveň zosobňuje smútok Malej princeznej z bezcieľneho hľadania.

BAOBABY A RÝMY

Malá princezná sa vzápätí stretáva so susedou Záhradníkovou. Názov *Náš dom skrýval vo svojom vnútri* tajomstvo je opäť obdobou citátu zo známej predlohy. Pani Záhradníková je zaujímavá postava, veď z malého bonsaja vypestovala obrovský baobab, aký poznáme z planéty Malého princa. V Malom princovi je jasný odkaz: „*Deti! Dajte si pozor na baobaby!*“ a u Uličianskeho si zase musíme dať pozor na pani Záhradníkovú. Je totiž v poradí už druhou roztrpčenou postavou, navyše jej cez hlavu prerástol syn,

FOTO: TRIO Publishing

FOTO: TRIO Publishing

preto má ťažké srdce na deti. Pre Malú princeznú by nebola vhodnou mamou.

V ďalších kapitolách sa Malá princezná rozpráva s pánom Spisovateľom v tmavom výťahu podobne ako Malý princ s pilotom lietadla na púšti, potom sa zase dozvedáme o poslednej návšteve Malej princeznej u susedy pána Spisovateľa. Ide o najtemnejšiu kapitolu, pretože tu sa stretne so skutočnou Veštkyňou. V jedenástej kapitole sa ešte pán Spisovateľ zmení na veľkého filozofa, fantazijného rozprávkara a invenčného básnika, hrá sa so slovami a rýmami, až kým nevytvorí vtipnú i milú báseň.

A odvtedy už prešlo šesť rokov.

V poslednej kapitole s odkazom na Malého princa pán Spisovateľ porozpráva, ako príbeh Malej princeznej dopadol. Opäť mu v tom pomôžu Exupéryho slová.

KLÚČOVÉ PUTOVANIE

Text knižky *Malá princezná* dotvárajú rozkošné ilustrácie Evy Škandíkovej a potvrdzujú vydarenú spoluprácu s autorom knihy. Jemný a nežný text skvelo harmonizuje s rovnako poetickými ilustráciami, vhodnými pre detského čitateľa.

Malý princ aj Malá princezná svojím spoločným námetom odkazujú na dieťa, ktoré v nás stále žije, na bytosť hľadajúcu lásku, priateľov, pocit istoty či domov. Oba koncepty využívajú motív putovania, ktorý je v literatúre veľmi častý a kľúčový. Tak ako Malý princ cestuje po šiestich čudných planétach, aby spoznával nové miesta, nachádzal spriaznené duše a nakoniec sa vrátil na siedmu planétu Zem, tak Malá princezná prechádza cez steny bytov a stretáva sa s egocentrickými susedmi. O postavách oboch kníh platí nomen omen. Pre detského čitateľa je takýto koncept jasný a ľahko čitateľný.

Uvedená publikácia je vhodná pre vnímavého a citlivého čitateľa, ktorý nezabudol, že bol kedysi tiež malým vystrašeným dieťaťom túžiacim po láske a bezpečí. Bude mať zážitok i poznanie naraz z dvoch kníh.

Autorka je pedagogička a vychovávateľka

Rómske knihy skrývajú originálne spôsoby písania

Českí autori a autorky píšuci v rómčine pochádzajú najmä zo slovenských osád.

Vyššie sto rokov sa príbeh rómskej literatúry spája s politickými rozhodnutiami v českej a slovenskej histórii. Môžeme očakávať, že tvorba súčasných rómskych, ale aj nerómskych diel obohatí kultúrnu vzájomnosť. Veľkú zásluhu má na tom české nakladateľstvo Kher.

Romská literatura a její vydávání nabývá v České republice na významu zejména prostřednictvím nakladatelství Kher, které bylo založeno v roce 2012. Příběh cesty k profesionálně pojaté nakladatelské činnosti je dlouhý.

Od vzniku Československa je více než sto let úzce svázaný s oboustranným vývojem české a slovenské historie a politických rozhodnutí vůči postavení romské komunity ve společnosti.

Současní publikující autoři a autorky pocházejí většinou ze slovenských osad, jelikož za nacistické nadvlády v protektorátu Čechy a Morava byli původní Romové téměř vyvražďeni.

DĚJINNÉ POSTAVENÍ

Podrobněji odkazují na historickou studii Jany Horváthové o dějinném postavení Romů na našem území, která popisuje jejich postupnou genocidu: „Evidované osoby byly rozděleny na dvě skupiny. První – menší a ze společenského hlediska poněkud problémovější skupina – byla i s celými rodinami ihned odeslána do nově otevřených tzv. cikánských táborů v Letech a Hodoníně.

Větší – relativně bezproblémová část Romů byla prozatím ponechána v klidu, ale zároveň již v tichosti probíhaly přípravy k jejich pozdější koncentraci. Rozhodnuto o nich bylo v prosinci 1942 – výnosem říšského vůdce SS Heinricha Himmlera o deportacích cikánů a cikánských míšenců do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau

(Osvětim-Březinka), kde byl k tomu účelu vytvořen speciální rodinný tzv. cikánský tábor.

Od jara 1943 do července 1944 byla postupně deportována naprostá většina Romů z protektorátu do největšího komplexu koncentračních táborů.¹

PODĚKOVÁNÍ NEZISKOVKÁM

Na tomto místě zmíním významnou a aktuální událost. V dubnu 2024 byl v Letech u Písku po dlouhých třiceti letech otevřen Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách, který završil snahy politických aktérů a aktivistů (mj. Karel Holomek, Čeněk Růžička) vytvořit důstojnou vzpomínku na oběti a jejich pozůstalé.

Po válce dostávají Romové poprvé v dějinách občanskou rovnoprávnost.² V knize je dále zachycena³ problematika násilné asimilace Romů za socialismu, ale i jejich angažovanost na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, v současné době jsou v popředí otázky spjaté s jejich budoucností, o nichž píše dále Jana Horváthová: první „blok tvoří vztah Romů ke společnosti. Jedná se o otázky mj. související s historicky determinovanou nízkou vzdělaností a sociální úrovní Romů, ale také s nedůvěrou vůči Neromům.

Druhým blokem je vztah společnosti k Romům. Spočívá především v narovnání deformovaného vztahu k Romům, který se projevuje uplatňováním principu kolektivní viny a řadou stereotypních náhledů na příslušníky dané etnické skupiny.⁴ A v této realitě žijeme, i když v postoji k Romům zaznamenáváme postupné změny od počátku tohoto století.

Poděkování za tyto kroky patří i neziskovým organizacím, mezi kterými vystupuje do popředí Slovo 21.

SPOLEČNÉ ÚSILÍ

V roce 2021 a 2024 jsme společně s kolegou, bývalým studentem žurnalistiky na FSV UK, Tomášem Bystrým a kolegyněmi z organizace Slovo 21, z. s.⁵, zejména s jeho ředitelkou Jelenou Silejdžič připravovali a začali vyučovat Kritickou reflexi romské kultury na IKSŽ pod Katedrou žurnalistiky FSV UK.

V anotaci předmětu zaznělo: „Ačkoliv jde o součást národního, evropského, ale i světového kulturně-uměleckého prostoru, dodnes nemůžeme mluvit o dostatečném zájmu majoritních novinářů, kteří by se kritice kultury a umění Romů věnovali kontinuálně.“⁶

FOTO: KHER

1 HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Společenství Romů na Moravě a Muzeum romské kultury v nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 46.

2 HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Společenství Romů na Moravě a Muzeum romské kultury v nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 61.

3 Dále k tomuto tématu SCHEINOSTOVÁ, A. *Romipen: literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi, 2006, s. 20-24.

4 HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Společenství Romů na Moravě a Muzeum romské kultury v nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 61.

5 <https://www.slovo21.cz/> Organizace působí od roku 1999, šíří myšlenku solidarity, tolerance a pomoci nejen ve vztazích společnosti k Romům, ale i k cizincům. Organizuje festival Khamoro.

6 Syllabus k předmětu Kritická reflexe romské kultury, FSV UK, IKSŽ, katedra žurnalistiky, 2021/2022.

7 Např. <https://www.h7o.cz/clanky/13277-aby-nase-utrpeni-naslo-sve-misto-v-historii>; <https://www.h7o.cz/clanky/13307-dvana-ct-taktu-romskeho-blue-s>; <https://www.h7o.cz/clanky/13700-hleda-ni-skutecne-cesty-ven>

8 URBANOVÁ, Svatava.: *Romské pohádky. Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 225-239. Z romského folkloru autorka analyzovala zejména *Romské pohádky – romane paramisa* (1992, slovensky) Eleny Lackové.

9 *Paramisa. Pohádky a příběhy romských vypravěčů z bývalého Československa*. Ed. Pavel KUBANÍK. Praha: Argo, 2023.

10 RYVOLOVÁ, Karolína. *Špačkem tužky na manželě, Příběh literatury Romů*. Praha: Slovo 21 z. s., 2021, s. 123-125.

Během seminářů se proto studenti setkali s experty specializujícími se na konkrétní témata a s romskými umělci, kteří představují ukázky svého uměleckého díla již tištěných děl. Výuka je založena převážně na hostech; ředitelka Romského muzea kultury Jana Horváthová přišla s kapitoly o historii Romů na našem území a literární historička romské literatury a její překladatelka Karolína Ryvolová nás zasvětila do literatury Romů.

Konaly se také bezprostřední besedy se spisovatelkami a spisovateli, jako jsou Ilona Ferková, Květoslava Podhradská nebo básník Martin Oláh. Na semináři vznikla řada recenzních textů a rozhovorů, asi desítky pod mým editorstvím, a iniciativou byla publikována na H7o ⁷, Média IKSŽ nebo v Novém prostoru, občas i na platformě Romea.cz.

KHER A JEHO STOPA

Všude zaznívalo jméno jejich zakladatelky Mileny Hübschmannové, jejíž odkaz je stále živý. Její rozsáhlá literární činnost a inspirativní sběr romského folkloru, stejně jako podněcování romských autorek a autorů k vlastní literární tvorbě přináší stále nové publikační podněty.

Je mimo jiné autorkou několika výborů z romského folkloru, z nichž je nejvíce známý soubor *Romských pohádek* (1973, 1997). ⁸ Z jejího odkazu vyšel i soubor pod editorstvím a zasvěceným doslovem Pavla Kubaníka *Paramisa. Pohádky a příběhy romských vypravěčů z bývalého Československa* ⁹. Soubor je opatřen ediční poznámkou, kde jsou popisována místa a uvedeni vypravěči pohádek, téměř všechny pocházejí ze Slovenska nebo byly zaznamenány na Slovensku.

Nakladatelství KHER bylo zřejmé, že bez vzdělání budoucích publicistů by zůstala mimo mediální ohlas romská kultura a literatura. Neopomím Katedru romistiky FF UK, jejíž absolventkou je Karolína Ryvolová, která je autorkou odborné publikace *Špačkem tužky na manželě, Příběh literatury Romů* (2021) a píše v ní mj. o vzniku a zázemí nakladatelství KHER.

Předcházela mu kampaň Romea.cz., která vyvolala značný zájem mezi romskými autorkami a autory z České republiky a Slovenska. ¹⁰

Z hlediska výlučné podpory literatury Romů a literatury v romštině zakladatelé KHERu (mj. Lukáš Houdek, Radka Patočková, Iva Hlaváčková – doplněno JČ.) oslovují a spolupracují s řadou literárně činných

autorů a autorek. V současné době je již možné lépe se seznamovat s literaturou určenou a psanou pro děti a dospívající.

DĚTI A PARAMISA

Mnozí si ještě vzpomínají na rozhořčení veřejnosti nad sbírkou původního folkloru, jakým bylo vydání *Romských pohádek* Mileny Hübschmannové (1999) jako školní četby. Tehdy se tato reedice sbírky jevila jako metodicky nezvládnutý ediční počín a měla téměř opačný účinek než jako vítaná možnost poznání romského folkloru.

Její vydání přitom obsahovalo poučenou předmluvu autorky, ale pro neznalou učitelskou veřejnost chybělo metodické poučení, jakým způsobem s texty didakticky pracovat. Toto nepochopení vyvěralo z neznalosti původního folkloru, protože značná část veřejnosti si myslí, že dětské edice adaptací pohádek i z pera Boženy Němcové a Karla Jaromíra Erbena jsou původními texty jejich sběrů.

Pohádky se ještě do meziválečného období vypravovaly mezi dospělými, děti byly náhodnými posluchači. U romských vypravěčů byl jejich čas vyprávění tradičně soustředěn do posezení dospělých nazývaných romsky paramisa, nyní už spíše při vartování zemřelých, ritualizovaném vyprovázení mrtvého.

VAŘENÁ VEJCE A POVÍDÁNÍ U POVIDEL

Nyní máme před sebou promyšlenou ediční činnost již etablovaného nakladatelství KHER, jehož knihy získaly ocenění (Nejkrásnější česká kniha 2022, Zlatá stuha 2023 za nakladatelský čin atd.). Čerstvou novinkou je romsko-české leporelo *Tade Jandre/ Vařená vejce* (2024, ve spolupráci s nakladatelstvím Meander), jež vypravuje anekdotickou pohádku Matěje Šarkóziho v adaptaci Stanislavy Mikové (autorka tohoto textu stála u počátku nápadu). Leporelo je propojeno s rovnocennou výtvarnou složkou, Zuzana Hustáková Mašková zvolila klasickou techniku kresby s nápaditou zemitou barevností, inklinující vhodně ke grotesce obohacené o vtipné detaily.

Po vzpomínkových prózách jazykově a graficky upravených pro děti z původních děl (např. *Jak jsem chodila do školy/Sar me phiravas andre* Terky Fabiánové) sáhlo KHER po barvitých vyprávěních Květoslavy Podhradské *O vakeriben paš o lekvaris/Povídání*

FOTO: KHER

u *povidel* (ilustrace Klára Zahradková, 2022), které jsou vydány zrcadlově romsko-česky.

Kniha je vypravena přitažlivou vizuální estetikou vyváženou formou, má jemně fialový obal s kresbou švestek a obsahuje barevně kontrastní naivizující kresby Kláry Zahradkové (grafická úprava Čumlivski & Horváth). Získala ocenění v soutěži Nejkrásnější česká kniha (3. místo v roce 2022).

Rámcem vyprávění z dětství a mládí Květoslavy Podhradské je letní atmosféra prázdninových dnů jejich vnoučat provoněná švestkami. Samotná autorka se narodila v Prešově, žila ve slovenské osadě Ostrovany a s rodiči a mnohočetnou rodinou se přestěhovali do Nové vsi u Ostravy, kde začala chodit do školy.

Humorně vzpomíná na počátky, kdy uměla jen romsky a statečně se s novým jazykem seznamovala, přitom na Ostravsku ještě musela vstřebávat výrazný slezský dialekt. („Pomaloučku jsem se naučila česky. Dneska Romové mluví víc česky než romsky. Když jdou romské děti do školy, už umí dobře po gádžovsku.“¹¹)

Její vzpomínky mají emancipační ráz, pro mnohé čtenáře bude překvapením, jak se svou sestrou bojovala v tradiční rodině o možnost hrát házenou. Nakonec obě sestry byly v prvoligovém týmu. Její překračování zavedených tradičních rolí není založeno na odmítání rodové pospolitosti a rodinných setkáních, ale na touze po vlastní realizaci; autorka žila také se svými dětmi v Anglii, kde provozovala koloniál.

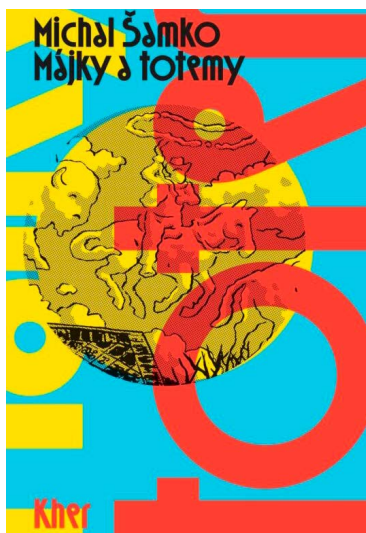
MÁJKY, TOTEMY A APAČI

Další dílo vycházející opět z autentických vzpomínek, ale jehož kompozice již má chronologický narativ jako román, jsou *Májky a totemy* (2023) Michala Šamka, který je předsedou občanského sdružení Wakeren — Mluvte, pořádající vzdělávací programy a volnočasové aktivity pro romské děti a dospělé.

Jeho vzpomínková povídka *Čirlatuno dživipen/ Jak jsme dříve žili* byla zařazena do souboru *Všude samá krása*, 2021. *Májky a totemy* (česky s romskými výrazy, 2023) jsou jeho knižním debutem (ilustrace Petr Polák).

V próze *Májky a totemy* vypravuje romský kluk Michal/Mižko o svém dětství a dospívání v jedné podkonošské vesnici za doby normalizace. Představuje svou

FOTO: KHER

sedmičlennou rodinu, propojenou zvyky a rituály jak romské, tak křesťanské tradice.

Defilují před námi rodičovské, sourozenecké, sousedské a přátelské vztahy mezi dětmi a dospělými, ale sledujeme i různé neshody a rozdíly, v nichž nevystupují do popředí rasistické útoky.

Život v Radkyni je doprovázen prožíváním cyklického roku, Šamko barvitě vypráví o vítání jara, velikonočních svátcích nebo o prázdninových dnech a s nimi spojenými slavnostmi. Do popředí pak vystupují půtky dvou nepřátelských „kmenů“ Apačů, jehož členy jsou Mižko a jeho sourozenci s indiánskými přezdívkami, a Slamáků z vedlejší vesnice.

Nicméně se děly i nepředvídatelné události, jedna z nich je vážný úraz hlavního hrdiny a jeho dlouhý čas uzdravování v nemocnici v Hradci Králové. Na totalitní dobu, ve které všichni hrdinové žijí, je nahlíženo dětským až naivizujícím pohledem, nicméně romská rodina a jejich přátelé čas od času musí čelit různým nařčením.

Do prózy jsou zakomponovány romské věty a oslovení (včetně lákavých názvů pokrmů), které srozumitelně přibližují bilingvní prostředí postav, a jsou odlišeny kurzívou:

„Táta měl dobrou náladu a jen co mě uviděl, objal mě a zeptal se mě, jak bylo ve škole. *Ta sar, Mižu, has adadžives andre škola? Lačhes, dado, imar man hin buta kamarata!* pochlubil jsem se, že mám hodně kamarádů. Táta se na mě usmál a dal mi pusu na tvář.“¹²

Kniha má výraznou grafickou úpravu, barevná obálka vhodně koresponduje s pérovkami Pavla Poláka, jež zpřítomňují děj a postavy románu.

AMEN

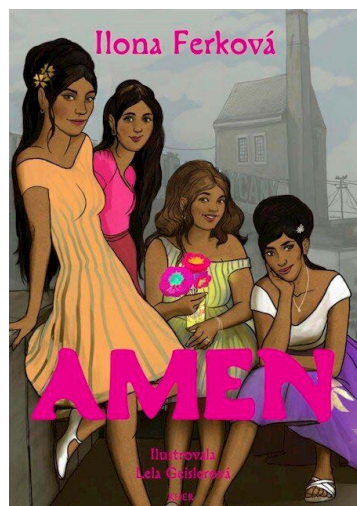
Přednedávnem vydalo KHER romsko-český román o dospívání čtyř holek v Rokycanech a „z roztančených šedesátek“ *Amen* Ilony Ferkové s popkulturními ilustracemi Lely Geislerové.

Můžeme očekávat, že tvorba současných romských, ale i neromských autorek a autorů, a nejen pro nakladatelství KHER, vykročí do různých žánrů i originálních způsobů vyprávění a oboustranně obohatí kulturní vzájemnost v uměleckém prostředí a čtenářské obci.

Autorka působí na Fakultě sociálních věd
Univerzity Karlovy v Praze

11 PODHRADSKÁ, Květoslava. *Povídání u povidel = O vakeriben paš o lekvaris*. Překlad Karolína Ryvolová. Praha: Kher, 2022, s. 29.

12 ŠAMKO, Michal. *Májky a totemy*. Ilustrace Petr Polák. Praha: Kher, 2023, s. 17. Kniha byla zařazena do katalogu Nejlepší knihy dětem 2022/23, psala jsem heslo s medailony autorů, cituji i z něj. Odkaz: www.nejlepsiknihydetem.cz

PRAMENY

MÍKOVÁ, Stanislava – HUSTÁKOVÁ
MAŠKOVÁ, Zuzana. *Tade
Jandre/Vařená vejce*. Překlad
Karolína Ryvolová. Praha:
Kher, 2023.

PODHRADSKÁ, Květoslava.
*O vakeriben paš
o lekvaris/Povídání u povidel*.
Překlad Karolína Ryvolová.
Ilustrace Klára Zahradková.
Praha: Kher, 2022.

ŠAMKO, Michal. *Májky a totemy*.
Ilustrace Petr Polák. Praha:
Kher, 2023.

LITERATURA

HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly
z dějin Romů*. Praha:
Společenství Romů na
Moravě a Muzeum romské
kultury v nakladatelství
Lidové noviny, 2002.

RYVOLOVÁ, Karolína. *Špačkem
tužky na manžetě. Příběh
literatury Romů*. Praha: Slovo
21, z.s., 2021.

SCHEINOSTOVÁ, Alena. *Romipen:
literaturou k moderní identitě*.
Praha: Athinganoi, 2006.

URBANOVÁ, Svatava.: *Romské
pohádky. Sedm klíčů
k otevření literatury pro děti
a mládež 90. let XX. století*.
Olomouc: Votobia, 2004,
s. 225-239.

Lovil vo vodách dospievania na spoločnej lodi

Diela Jána Navrátila sú univerzálnou výpoveďou
o tínedžeroch a životných hodnotách v akejkolvek dobe.

Vo februári 2024 sa skončila životná púť Jána Navrátila, jedného z najplodnejších autorov pre deti a mládež. Svojimi knižnými príbehmi a básničkami robil radosť deťom aj dospelým viac ako polstoročie.

Dnešná mládež možno knihy Jána Navrátila číta menej, no medzi malými detskými čitateľmi je stále obľúbený. Mal nevšedný básnický talent, v poézii dokázal narábať s jazykom v prospech básnického výmyslu, hry aj nonsensu, bol láskavý k dieťaťu aj k prírode. V próze zase stavil na poznávaní vnútorného sveta detí aj dospelých, odkrýval ich zmysel pre spravodlivosť a rád sympatizoval s mladými pri konfrontácii s dospelým videním sveta.

Bol činný aj v žánri autorskej rozprávky, ktorá určite patrí k tomu najlepšiemu, čo vzniklo v slovenskej rozprávkovej tvorbe, podieľal sa na filmových aj rozhlasových projektoch.

Okrem talentu ho na tvorbu pre malých čitateľov nasmerovalo aj vzdelanie. Pedagogické zameranie vysokej školy a učiteľská prax na základnej aj strednej škole (od roku 1971 sa venoval publikačnej činnosti) mu umožnili spoznať detskú generáciu a preniknúť aj do mentality dospelých mladých ľudí.

Zuzana Stanislavová ho charakterizovala ako autora „širokého druhového, žánrového i vekového rozpätia“. Básnické zbierky, autorské rozprávky a prózy so spoločenskou tematikou venoval predškólakom, začínajúcim čitateľom aj tínedžerom a dospelým mládeži, ktoré by sme dnes zaradili do „young adult“ literatúry.

VZDIALENÉ A PREDSA PEVNÉ

Nemienim tento text venovať výpočtu diel, ktoré autor napísal, lebo to už urobili mnohí iní. Bibliografia Navrátilovej tvorby vyšla už niekoľkokrát aj na stránkach tohto časopisu a rovnako boli publikované aj interpretačno-analytické texty predstavujúce diela Jána Navrátila ako autora so širokým recepčným záberom aj mediálnym presahom.

Dokonca aj v ostatnom čísle Marta Žilková recenzovala jeho najnovšiu prózu *Čím čarujú vrabce*, ktorá vyšla minulý rok. Text venujem dielam, ktoré sú v zozname povinného čítania budúcich pedagógov a pedagogičiek slovenského jazyka a literatúry (2. stupeň ZŠ a SŠ) ako profilové texty autora.

V príprave študentov majú vybrané texty Jána Navrátila pevné miesto v oblasti literatúry a kultúry pre mládež aj v rámci didaktiky literatúry. Hoci reálie jeho próz sú možno trochu vzdialené životu súčasných tínedžerov aj celej spoločnosti, stále ide o diela, ktoré sa podieľali na konštituovaní modernej slovenskej literatúry pre deti a mládež.

Ontogenézou protagonistov a obrazom životných pocitov sú akousi univerzálnou výpoveďou o dospievaní v akejkoľvek dobe, obsahovo sú správou o spoločnosti a jej problematických bodoch v konkrétnej dobe a po jazykovo-štylistickej a výrazovej stránke materiálom na skúmanie tvorby modernej literatúry pre mládež a jej estetického rozmeru.

KTO VIDÍ DNO

Z próz o dospievaní sa pristavíme pri poviedkovej knihe *Kto vidí na dno* z roku 1981. V knihe sa nachádza osem poviedok, ktoré síce dejom nenadväzujú, ale vo väčšine z nich možno rozpoznať jedného a toho istého rozprávača (s výnimkou poviedky *Cez prah dospelosti*), chlapčenské postavy kamarátov alebo spolužiakov, spolužiačku Lydu, učiteľa Klema ako morálnu oporu a mnohé ďalšie postavičky malého mesta.

Nemožno ich považovať za putujúce, ale skôr za charakterové typy v rôznych situáciách. Sedem príbehov je teda rámcovaných jedným rozprávačom, rovnakým priestorom – malým mestečkom, jeho školou, cintorínom, riekou a jazerom.

Predovšetkým rieka a život v nej je leitmotívom v rozprávaniach, navíjajú sa na ňu ďalšie motívy zo života dospievajúceho. Rozprávač a zároveň hlavný protagonista je introvertný mládenec, veľmi tichý pozorovateľ, citlivý komentátor života so silným ochranárskym povedomím, ktorý žije všetkými pravidlami oveľa intenzívnejšie ako mnohí dospelí, ktorí tie pravidlá nastavujú.

Ani po toľkých desaťročiach situácie z poviedok nevyznievajú tézovito. Súčasťou rozprávačovho sveta je rybárčenie, vzťah k vode, rybám, prírode, dlhé hodiny mlčania a premýšľania s udicou na očiach. Toto sa nedá napísať bez skúsenosti. Preto sú vo väčšine poviedok situácie spojené s rybárstvom, udicou, navijakom, podberákom a čakaním.

Najviditeľnejšie je to v poviedkach *Puto priateľstva* a *Portrét Felixa H.* Na jednej strane je predstava chlapca o správaní poctivého rybára, na druhej necitlivé správanie skúsených rybárov a devalvovanie hodnoty spravodlivosti.

Pre Martina je byť rybárom výsada, stav, nielen záľuba. A ešte je to aj spôsob, ako prežiť: „Človeku je príjemné, keď môže ujsť od ľudí. Hoci na ryby, alebo kamkoľvek. Často sa mu žiada byť samému. Ale vždy sa musí

medzi ľudí vrátiť. Trochu sa prispôbiť. Musí. Človek žije medzi ľuďmi, to nezmení“ (Navrátil, 1981, s. 124).

Z poslednej menovanej poviedky pochádza aj názov pre celú zbierku. Pri pohľade do vody predmety v nej menia svoju veľkosť, vzdialenosť aj farbu a veľakrát pôsobia strašidelnejšie alebo naopak krajšie, ako v skutočnosti sú.

Môžeme len odhadovať ich skutočný tvar, na dno sa naozaj dovidieť nedá. Ryby sa potom javia s väčšími rozmery, než je ich miera na lov, a to je dôvod na porušenie pravidiel. Tento explicitne pomenovaný jav je len kľúčom, ako možno čítať poviedku aj v inej rovine. Ide o klam, zdanie, ako sa nám v živote veľakrát stáva, keď nie sme schopní vidieť veci správne. Veď kto dovidí na dno? Bez toho, aby sme sa ponorili a zamáčali sa, sa to určite nedá.

HRANICA MEDZI HROU A ZNEUŽITÍM

Postavy tínedžerov v poviedkach sú v morálnych hodnotách determinované rodinným prostredím, modeluje ich správanie aj očakávanie dospelých, preto sú dôležitejšie ako sloboda a šťastie dieťaťa jeho známkou v škole, predstava o priateľstve smeruje k zištnosti a užitočnosti v tej správnej chvíli, snaha a aktivita detí je smiešna v porovnaní s možnosťami dospelých (zber železa na fúriku v porovnaní s nákladiakom), zmysel pre pravdu vyznieva voči presile dospelých ako boj s veternými mlynmi, výchova k ľudskosti v škole je v ostrom kontraste s výchovou rodičov k utilitárnosti, citové zázemie možno nahradiť materiálnym dostatkom.

Tieto a ešte mnohé ďalšie defekty a životné pokrivenia možno odčítať v príbehoch rozprávaných cez prizmu dospievajúceho aj jeho jazykom. Výnimkou je len poviedka *Cez prah dospelosti*, ktorá je ukážkou deštruktívneho správania štrnásťročnej Silvie ako dôsledku dlhodobého prehliadania jej autentickej osobnosti rodičmi.

Preto si tento príbeh vyžadoval zmenu priameho rozprávača na objektívneho, aby zachytil aj motiváciu konania dospelých: „*Výchovné hľadisko si nechaj do školy, kde si za to platený, – nedala mu matka dopovedať. – Starý bude nosiť Silvia. [...] UKRIVDENÁ. Prichodila si doma úplne bezmocná a bezradná*“ (tamže, s. 26).

V poviedke dominuje línia, ktorá ukazuje, ako môže rodičovské uprednostňovanie jedného dieťaťa pred druhým navždy ovplyvniť nielen jeho, ale aj ostatných príbuzných a vysoko aktualizuje, ako málo stačí, aby sa čistý a rovný človek stal podozrivým zo zneužitia maloletej či incestu.

Keď uvážime, že poviedka vyšla v roku 1981, v súčasnosti je oveľa príznačnejšia ako v dobe vzniku. Hranica medzi hrou a predstavivosťou a naozajstným zneužitím je priveľmi tenká a nebezpečná. Dokáže si dospievajúce dievča uvedomiť dôsledky svojho činu?

„Prečo jej prišlo na myseľ, že by ich mal niekto pri niečom pristihnúť? Marošova spoločnosť ju čoraz väčšmi vzrušovala, Maroš bol čoraz väčšmi MAROŠOM [...] Predstavovala si, ako jej Maroš čosi šepká. Šepká jej, že je už dospelá a veľmi pekná. Potom ju ľahko pobožká“ (Navrátil, 1981, s. 34-36). „Prosím ťa, čo ste tu spolu vyše troch hodín robili? – Milovali sa, – vybláfla jedovato Silvia. Žeby uverila? Silvia sa chcela rozosmiať, ale zaváhala. Úloha trpitelky ju bavila čoraz väčšmi. Ešte chvíľu bude držať matku v napätí, ešte aspoň chvíľu“ (tamže, s. 40-41).

RYBÁRSKY BONUS

Pocity, ktoré protagonisti zažívajú, sú podobné tým, ktoré mávajú aj dnešní nástroční, dokonca sa neporozumenie rodičov a ich slabý záujem o bytie vlastných detí v súčasnosti ešte viac vyostřil.

Bonusom v týchto príbehoch môže byť pre súčasnú mládež informatívna funkcia s oporou v lexike opierajúcej sa o rybársku terminológiu: plavák, špička, nahodiť, zasekávať, zabrať, cievka, navijak, plotica, hrúzik, rázsochy, nástražná rybka, pleskáč, povolenka, podmie-rečná ryba... Dnes už tínedžeri tento svet asi nepoznajú, no vo väčšine textov sa slová spojené s rybolovom objavujú ako prirodzená súčasť rozprávačovho života.

Aj pre autora je rybárčenie a život pri rieke tým najautentickejším životným pocitom. Explicitne ho artikuloval ako scenárista aj v prologu k filmu *Žaby a iné ryby* (1986) na motívy viacerých poviedkových príbehov z tejto knihy s ústrednou postavou Martina a jeho dospievaním pri Váhu: „Keď chceš byť šťastný deň, vypi si vína. Keď chceš byť šťastný rok, pomôže ti žena. A keď chceš byť šťastný celý život, chod' na ryby.“

Okrem poviedkovej knihy *Kto vidí na dno* venoval autor dospievajúcej mládeži aj ďalšie kvalitné prózy – *Len srdce prvej veľkosti* (1970), *Gulatá kocka* (1985) a *Klub Lucia* (1995).

DISKOTÉKA L.

Navrátil bol aj jedným z tvorcov modernej poézie pre deti v 60. rokoch minulého storočia, poetickú

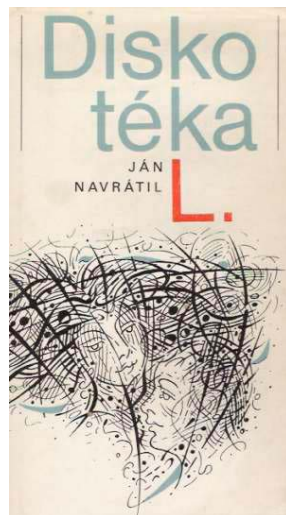

FOTO: Mladé letá

*

...Ty dážd' a ja dúha,
ktorá planie.
Postrúhaš ma na struháku
letnej stráne.
Na kvety.

Už sa sypem –
ako z palety.
Ty buď motýľ
a rob na mňa nálety.

Motýľ, čo sa vo mne opil.
Ležíš na mol pod stopkou.
Snívaj.

Jeseň je sen.

Iba sen?
I báseň...
(s. 42-43)

skutočnosť formoval prostredníctvom hravých výmyslov, nonsensu a jazykovej hry. Skvelým príkladom je zbierka *Cestovanie s orangutanom* (1966), ktorá okrem spomenutých prvkov poetiky predstavuje aj exotické motívy a vtipné nápady prepájajúce zvierací a ľudský svet.

V roku 1982 mu vyšla básnická zbierka výnimočnej kvality s ľúbostnou poéziou so zameraním na tinedžerský vek, *Diskotéka L*. Dlhé roky to bola jediná kniha pre násťročných, v ktorej mohli čítať verše o prvých nesmelých aj odvážnych dotykoch opačných pohlaví. Až v 90. rokoch sa k Navrátilovi pridala Štefan Moravčík a po viac ako tridsiatich piatich rokoch vyšla intencionálna zbierka básní o láske Valentínovi Šefčíkovi.

Zbierka bola vydaná v diskotékovej dobe, niesla sa na vlne diskorytmov, fragmentárneho a podenkového života mladých a životného pocitu opojenia a túžby po živote aj opojenia z príťažlivosti a LÁSKY. Na diskotéke sa mladí ľudia stretávajú, zoznamujú, zamilovávajú aj rýchlo rozchádzajú.

„Ľúbostný cit zobrazil ako proces, čo sa odzrkadlilo aj v kompozičnom členení knihy. Jej tri časti (Oslnenie, Osmelenie, Opojenie) približujú lásku ako vyvíjajúci sa vzťah“ (Stanislavová, 2010, s. 47). Na začiatku sa objavujú silné, možno aj neidentifikovateľné pocity, prvé prejavy náklonnosti, obdivu, prejavy zamilovanosti, aj keď všetko trvá len chvíľu: *Ona raz a ja raz, / až to páli. / Na tej fľaške sa nám pery / stretávali* (Navrátil, 1982, s. 13). Jednotlivé fázy možno vnímať aj v spojení s kategóriou vekovosti, od jednoduchších obrazov očarenia a obdivu sa presúvame k pocitom intenzívneho citu až vzrušenia. K najlepším básňam z tejto prvej etapy patria *Jasnozrivá* alebo *Večer gramatiky*.

V druhej časti *Osmelenie* sa už prejavy lásky presúvajú k vyznaniam, dotykom a artikulovaniu týchto prejavov, ako napríklad v básni *Čítanie z rúk: A zasa ja a zasa ty... / Cez rozbúrené siločari. / Sme v sebe ako zasiat / a žiadostiví jari* alebo v ikonickej básni *Skicár hlíny*. *

Medzi jednotlivými fázami sa nachádzajú *Intermezzá I a II* na nápevy ľudových piesní, najmä trávnic, ktoré posunul rytmom a parodizovaním štýlu bližšie k diskopiesňam aj mladým, a v krátkych básňach v časti *Koktail* je na malom priestore skondenzovaná podstatá lásky v mnohých historických obdobiach, priestoroch, v spojení so známymi osobnosťami i v každodenných činnostiach: *Vyšli si dvaja oráči/navzájom orať pole. // Dvakrát dve dlane holé / a celkom im to postačí*.

// V komôrkach očí navzájom / poskytujú si podnájom
(*Láska*, s. 60).

V tretej časti *Opojenie* sú básne-eposy, v ktorých sa už láska prezentuje aj telesným zblížením a hľadaním podstaty tohto fenoménu, niektoré básne majú v názve hymnu a do *Povesti o jaskynných milencoch* autor prepašoval alúziu na *Hymnus lásky* z Nového zákona. *

KRÁĽ S GITAROU

Žáner autorskej rozprávky reprezentuje v našom výbere kniha *Kráľ's gitarou* (1988), ktorá je výsledkom transformácie folklórnych rozprávkových prototextov do textových variácií s moderným poňatím archetypálnych postáv aj príbehov. V súvislosti s touto Navrátilovou knihou píše B. Šimonová o nejednoznačnosti a problematickosti identifikácie žánru (Šimonová, 1997, s. 61).

V príbehoch sa kontaminujú okrem fantastickej folklórnej a autorskej rozprávky aj ďalšie žánre, ako je aforizmus, epigram, fraška, prvky detektívky, sci-fi, miesi sa fantastika s realistickými javmi, humor, hyperbola aj paródia. Jazyk je bohatý na poetické výmysly, jazykové hry, vtip a humor zjemňujú didaktickosť a veľakrát sa objavuje aj alúzia ako prvok postmodernej literatúry.

Známe postavy z rozprávkových prototextov (Jelenček, pyšná princezná a kráľ Miroslav, Dlhý, Široký a Bystrozraký, Popolvár, stratený chlapec, zhavranelí bratia a ďalšie) dostávajú nové úlohy, autor ich dáva do nových vzťahov v modifikovanej a aktualizovanej realite.

Aj zlo sa transformuje, nie je také zákerné, závistlivé a nenapraviteľné ako vo folklórnych rozprávkach, ale aj kladné postavy sú náchylnejšie veriť mu a nepripúšťať si jeho vplyv. Navrátilovi kladní hrdinovia pripomínajú tak trochu kováča z Werichovej rozprávky *Fimfárum*, ktorý na čertovu žiadosť na tri zlé duše odpovie, že toľko zlých ľudí ani nepozná. Čert ho však vysmeje, že je to preto, lebo je idealista.

Takí idealisti sú aj v Navrátilových rozprávkových textoch a k tomu idealizmu im treba pripočítať aj pozitívne a optimistické nazeranie na svet.

NAŠA ZEM JE GULĽA

Opakované čítanie týchto rozprávok presviedča o trvalých estetických aj ideových hodnotách a o ich, dokonca naliehavej, platnosti aj v súčasnej dobe. Rozprávkové príbehy sú plné humoru, filozofických

*

...A keby sa ma spytovali,
čo je láska, odpoviem:

Láska je dávať číru vodu
a zvoniť.

A keby sa ma spytovali,
čo potom,
keď utíšime smäd
a ukojíme uši, odpoviem,
že potom je láska
naďalej dávať číru vodu
a zvoniť...

(s. 86)

sentencií aj dobrodružného putovania podobného tomu z orientálnych rozprávok so skvelým rozprávačom.

Král Miroslav musí v rozprávke *Svetovládne blchy* hádzať diskom, aby získal princeznú, musí putovať ďalekými krajinami rovnako ako jeho folklórny predchodca, no nemôže sa spoliehať na čarovné husle ani čarovný mešec, ktorými králi liečia svoj ľud po vojnách:

„Vo vojne zahynie žene muž a je z nej vdova. Deťom zahynie otec a sú siroty. [...] A husle hrajú a všetky tie vdovy a siroty roztancujú. [...] Po vojne z neho (čarovného mešca) sype pozostalým dukáty. Bez neho [...] by zavládlo po vojne utrpenie a hlad“ (Navrátil, 1988, s. 10).

Králi tvrdia, že vojna je nevyhnutnosť a tradícia, aj keď oni sami ju nechcú: *„Mier je vec zauzlená. Zabúdaš na zbrane, čo sme vyrobili na jeho ochranu. Na stratégiu a taktiku našich vlád. Na vôľu ľudu, odhodlanie, hrdinstvo, česť. Ľudské hlavy nie sú tekvice, všetky chcú jedno a každá niečo iné. Neurobíš im po vôli, ani keď sa rozkrájaš“* (tamže, s. 11).

Napokon pod Miroslavovým vedením vysvitlo, že v oboch kráľovstvách nechce bojovať nikto a ani nebolo ťažké dosiahnuť to. Musel si však poradiť len vďaka vlastnému dôvtipu.

Rozprávkové schopnosti postáv Dlhého, Širokého a Bystrozrakého pomenoval autor talentmi (*Talenty*). Ako naložiť s týmito talentmi, vedia najlepšie dospelí: na zbojstvo, získanie moci, víťazstvo vo vojne. Junáci však za nič na svete nedovolia zneužiť vlastné schopnosti v prospech ubližovania iným, sú ochotní venovať ich len deťom: *„Škoda nášho talentu pre dospelých, kamaráti... Odteraz budeme slúžiť iba deťom“* (tamže, s. 29). V tejto rozprávke sa niekoľkokrát pripomína aj predmet absurdnej diskusie v súčasnosti: *„Asi nevieš, že naša Zem je guľa.“*

V rozprávke *Kameň mudrcov* ráta autor s tým, že čitateľ pozná prototexty, pospájal sujetové prvky z viacerých fantastických hrdinských rozprávok – Popolvára, Železníka i Svetskej krásy, možno v nej identifikovať aj motív troch Svätoplukových prútov. Najmladší z kráľovských synov dostal meno Metod s odkazom na čítanie a vzdelanie, lebo ako vyplýva z textu, väčšiu silu ako meč

a puška má len kniha. V texte je prítomné viacnásobné zlo, ale postupne sa rozpúšťa pod skutkami hrdinu. A za všetkým je kniha ako otcovský dar a čítanie, ktoré sa veru nikde neteší oblúbe: „Nazývali ho Popolvár, čo je to isté ako leňoch, len to inak znie. Raz darmo, keď hlupák vidí niekoho s knihou, hneď si o ňom myslí, že je povaľač“ (tamže, s. 52). Popolvár zachraňuje princeznú, bojuje s drakmi aj Železníkom, využíva informácie v svoj prospech, rovnako však dokáže aj milovať a spievať o láske. On je ten kráľ s gitarou, ktorý sa dostal aj do názvu knihy.

EMBLÉMY A KÓDY DOBY

Niektoré odkazy v rozprávkových textoch zostanú deťmi zrejme nepovšimnuté, lebo smerujú skôr k dospelým, ale dvojadresnosť je dôležitý atribút autorskej rozprávky. Zhavranelí bratia musia pracovať, nepomôže im len sestrina obeta, stratený chlapec zmizol preto, lebo rodičia ho priveľmi rozmaznávali a nepripravili na život tak, aby sa v ňom nestratil. Podobne je to aj so seba projekciou, vo viacerých textoch sa postavy dostávajú k vode, chystajú sa na rybačku, lovia, plavia sa na lodi. U autora je to návratný motív v každom druhu aj žánri.

Navrátil neurčitý priestor pôvodných rozprávok premieňa na konkrétne geografické lokality Slovenska, od Vysokých Tatier sa dej posúva po povodí Váhu k Dunaju, inde zase do Kremnice, na myjavské kopanice aj na Záhorie. V textoch sú zakódované aj odkazy na dobový kontext, napríklad súťaž v hode diskom, tanec na disku, tanečnom parkete, v kožuchu plnom bích dostal názov diskotanec. Mnohé frazeologické jednotky boli preformulované podľa rozprávkového posolstva: *Ktorý pes breše, ten sa bojí...*, *Nezide z pece, zide z mysle*.

Predstavené diela možno považovať v modernej slovenskej literatúre za emblémové, v recepčnom a pedagogickom priestore pre mládež ide o dôležité Navrátilove výpovede o obyčajnom i problematickom svete dospievajúcich.

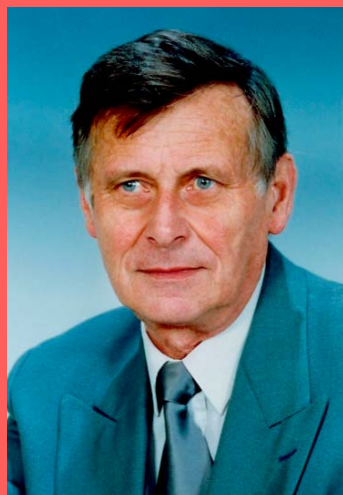
Dôkazom, že týmto ľuďom rozumel a bol s nimi spriaznený, sú aj slová z rozhovoru pre regionálny online denník: „Spolu sa tešíme, nadchýname sa krásou a dobrom, spolu smútime, rozhorčujeme sa nad zlom, spolu snívame a liečime si duše. Kniha je pre nás spoločná loď. Na skutočnosti nič nemení, že máme oddelené kajuty a jeden druhého nepočujeme. Výsledok dialógu má zmysel, lebo sa časom stane súčasťou spoločenského vedomia.“

LITERATÚRA

- NAVRÁTIL, J. 1981. *Kto vidí na dno?* Bratislava: Mladé letá.
- NAVRÁTIL, J. 1982. *Diskotéka L.* Bratislava: Mladé letá.
- NAVRÁTIL, J. 1988. *Kráľ s gitarou.* Bratislava: Mladé letá.
- STANISLAVOVÁ, Z. 2004. Navrátil Ján. Slovenskí spisovatelia literatúry pre deti. In: *BIBIANA, revue o umení pre deti a mládež*, roč. XI, 3-4/2004, s. 25-27. Dostupné online: www.bibiana.sk/sites/default/files/sites/default/files/digital_archive/rocnikxi_3-4_2004.pdf
- STANISLAVOVÁ, Z. 2010. *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960.* Bratislava: Slovenské literárne centrum.
- ŠIMONOVÁ, B. 1997. *Žáner v pohybe.* Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB. *Žaby a iné ryby.* Dostupné online: www.youtube.com/watch?v=DvX69P1nZj8 www.bibiana.sk www.seredonline.sk/2024/02/21/vo-veku-88-rokov-zomrel-spisovatel-jan-navratil/

Ján Navrátil (13. 5. 1935 – 19. 2. 2024) Spisovateľ, dramatik, filmový scenárista. Pochádzal z rodiny lodníka. Po štúdiu na základnej škole v Seredi a na gymnáziu v Galante začal učiť na ZDŠ vo Vinohradoch nad Váhom. V rokoch 1955 – 1959 študoval na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave slovenčinu a nemčinu. Neskôr pôsobil na stredných školách v Šuranoch a v Galante. Od roku 1971 sa venoval len literárnej tvorbe. Prispieval do časopisov Ohník, Zornička, Včielka a Slniečko poéziou i prózou. Knižne debutoval zbierkou veršov *V záhradke a za záhradkou* (1963), kde spontánne reagoval na svoje čitateľské zážitky z tradičnej poézie pre deti. Je autorom kníh Najmenší kolotoč sveta, Cestovanie s orangutanom, Žltý mustang, Uzlík a Nitka, Ďuro Truľo a figliari, Kúzelník s farbičkami, Lampáš malého plavčíka, Banícke rozprávky a mnohých ďalších. Napísal scenáre k televíznym seriálom a hrám Rozprávky naopak, Hlavne, že sa vezieme, Hra o česť, Zlatá Runa, Rachotilkovia, Figliari.

Navrátilove knihy boli oceňované doma aj v zahraničí. Viackrát sa objavili na Čestnej listine IBBY alebo boli ocenené ako najkrajšie a najlepšie knihy v BIBIANE: *Lampáš malého plavčíka* (1980) na Čestnej listine IBBY 1982, *Belasý maják* (1985) na Čestnej listine IBBY v roku 1988, *Klub Lucia* (1995) ocenenie v roku 1996, *Námorník Kapko Dierka* (2004) ocenenie v rokoch 2004 a 2006, *Čauko, bengoši* (2009) ocenenie za rok 2009. Je držiteľom Ceny Fraňa Kráľa (od roku 1991 ceny Trojruža) za literárnu tvorbu pre deti a mládež a Európskej ceny za detskú literatúru Pier Paolo Vergerio 1989 za knižku Riekanky.

Deti, viete čo sú krpce, grúň a vahaň? Teraz môžete googliť

Nie je na škodu pripomenúť deťom,
že internet nie je len na komunikáciu s kamarátmi.

Svet COOLtových kníh je praktickým čitateľským kompasom. Mieri aj na dospelých, preto občas prehovára zložitejšie. Dokáže však spárovať dieťa a knihu, ktorá v ňom vzbudí vášeň. Pokojne môžete preskakovať heslá a čítať len to, čo vás zaujme. Sprevádzať vás pri tom bude Robotík.

Dávid Dziak a Iweta Gal Drzewiecka,
I., II. (Eds.) a kol.: Svetom COOLtových
kníh pre deti.

100 + 1 tipov pre teba a pre mňa
Dávid Dziak a Iweta Gal Drzewiecka,
I. (Eds.) a kol.: Svetom COOLtových
kníh pre nástročných. 100 + 1 tipov
pre teba a pre mňa

Ilustrovali: Slavomír Capek,
Tomáš Telepák, Sára Šarišská
Prešovská univerzita v Prešove,
Pedagogická fakulta, 2023, 2 x 232 s.

Koncom roka 2023 vyšli na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity dve podnetné populárno-odborné publikácie s názvom Svetom COOLtových kníh pre deti a nástročných. Autorský tím, ktorý stojí za oboma knihami, sa systematicky a dlhodobo venuje tvorbe pre deti, v pozícii autorov a/alebo v svojej výskumnej činnosti. Tím 11 autoriek a autorov na čele s editormi knihy Dávidom Dziakom a Ivetou Gal Drzewieckou si dal za cieľ pri-niesť originálne a ľahko čitateľné slovníky pre deti aj dospelých, ktoré im pomôžu zorientovať sa v bohatej produkcii literatúry pre deti a mládež. Niekedy až v nadprodukcii, keďže literárna tvorba pre deti v ostatnom čase nezriedka trpí verbalizovaním, zjednodušením postáv a sveta či premotivovanou snahou deti vzdelávať bez toho, aby zohľadnila, že aj ony sa chcú pri čítaní zabávať a cítiť pôžitok z textu, rovnako ako aj dospelí.

ŠIROKÝ ROZPTYL

Obe knihy prinášajú 100 + 1 kvalitných tipov na knihy, ktoré svojich čitateľov nepodceňujú a kategorizujú diela zrozumiteľným spôsobom podľa veku čitateľov a témy. Autori heslá zoradili v abecednom poradí a zvolili šikovnú a hravú formu, v každom jednom hesle komunikujú

s čítajúcim, prihovárajú sa mu v 2. osobe, kladú otázky a navodzujú zdanie dialógu, ktorý okamžite pritiahne pozornosť: „Možno občas počujete poznámku: Ved' je to len zviera! Alebo: Netreba ho ľutovať, je to zviera škodlivé (falošné, zákerné, krvilačné, kruté... – dosad'te si, čo chcete)! Ale ako je to naozaj?“ (s. 41).

Škoda len, že nie všetky heslá sú napísané primárne týmto spôsobom. V niektorých prípadoch sa „hesielko“ začína (ukážka je z publikácie pre čitateľov do 10 rokov) príliš dlhou a odbornou vetou: „Veľká obrázková kniha pre predčitateľov a začínajúcich čitateľov je vynikajúcou alternatívou k tradičným, a niekedy však až príliš prostým leporelám, v ktorých sa deti zoznamujú so základnými skutočnosťami o okolitom svete“ (s. 115). Takáto veta v úvode hesla môže detského recipienta od čítania odradiť a je určená skôr pre dospelých.

Autori síce hneď v úvode uvádzajú, že obe publikácie sú venované rovnako detskému aj dospelému čitateľovi, komunikujú s týmito skupinami aj vo dvoch rozdielnych úvodoch, ale práve tento široký rozptyl cieľového čitateľa spôsobuje, že medzi jednotlivými heslami nájdeme texty prihovárajúce sa primárne deťom, ale iné zas cielené skôr na pedagógov. Možno by pomohlo plynulejšie zjednotenie formy. Na druhej strane autori explikujú, že deti si v knihe môžu listovať, heslá preskakovať, čítať len to, čo ich zaujme a v poradí, aké si samy zvolia.

BÁSEŇ AKO ŽIAROVKA

V úvode publikácií nájde čitateľ zrozumiteľný návod, ako s heslami pracovať. Okrem názvu knihy a mena autora tam nájdeme krátke predstavenie autora,

graficky „boldom“ vyznačený žáner knihy, v poznámke odporúčanie na ďalšiu literatúru, ktorá je s dielom motivicky spätá alebo na „pikošku“ z historického kontextu. Úlohy sprievodcu pre detských čitateľov publikácie sa zhostila postavička Robotíka, ktorý jednotlivé knihy komentuje. Škoda len, že túto postavku nevyužili autori o niečo viac. Každé heslo je správané ilustráciou, karikatúrou spisovateľa či spisovateľky knihy.

Oceniť treba, že okrem kánonických autorov svetovej tvorby ako Hans Christian Andersen, Charles Dickens, Astrid Lindgrenová alebo Roald Dahl pri naša publikácia aj menej známe mená z ukrajinského, ruského, nemeckého či škandinávského areálu. Dominantne, a celkom pochopiteľne, publikácia venuje najväčší priestor slovenským a českým autorom, kde nechýba Krista Bendová, Ľubomír Feldek, Pavol Dobšínský, ale aj zástupcovia strednej a najmladšej generácie autoriek ako Gabriela Futová a Monika Kompaníková. Vnímavý detský čitateľ ocení aj zrozumiteľné vysvetlenie niektorých pojmov. Dozvie sa napríklad, čo je to vizuálna poézia, či „kaligram“: „Napríklad hneď prvý text pod názvom Poézia je usporiadaný do podoby žiarovky. Usporiadanie do tohto obrazca však nie je náhodné, v texte Poézia sa píše o tom, že básnické slová môžu pomôcť, obrazne povedané, zapnúť svetlo v hlave, a preto táto báseň vyzerá ako žiarovka“ (s. 81).

Ak by bola táto explikácia pre detského čitateľa – kniha totiž spracúva heslá z literatúry pre deti do 10 rokov – málo zrozumiteľná, ešte vždy môže poslúžiť ako podnet na rozhovor o podobách vizuálnej poézie medzi dospelým a dieťaťom. Nejedna rodič ocení slovníkové heslá v tejto knihe, keď hľadá správne odpovede na všetečné detské

otázky o literatúre. Hravé explikácie pomôžu rodičom a nezriedka aj pedagógom s interpretáciou a vysvetlením základných literárnych pojmov deťom.

PRE KRITICKÉ MYSLENIE

Oceňujeme, že obe publikácie zahŕňajú nielen rôznorodé kultúrne areály, knihy kánonické a staršieho datovania, knihy súčasnej produkcie, ale prinášajú aj prehľad o rôznorodých žánroch. Nájdeme tu odporúčania na leporelá, obrázkové knihy pre najmenšie deti, antológie ľudových, autorských, symbolicko-filozofických i dobrodružných rozprávok, mýty, povesti, poéziu, detektívny román pre deti, fantasy aj literatúru faktu. V oboch publikáciách nájde čitateľ aj referencie na audiovizuálne spracovanie kníh v podobe filmov, seriálov či animovaných večerníčkov, čo je v dnešnej dobe, kedy výrazne dominuje konzumácia audiovizuálneho obsahu nad takou intímnu aktivitou, ako je čítanie textu, užitočné.

Aj najnovšie výsledky čitateľskej gramotnosti ukazujú, že najmladšia generácia má problémy s porozumením písaného textu a bez toho, aby sme deti systematicky viedli k vášni pre čítanie kníh, nie je možné vybudovať ich kritické myslenie a obohacovať ich slovnú zásobu, trebárs aj slovami, ktoré patria do skupiny archaizmov a nie sú bežne používané. Povedzme v hesle, ktoré je venované Mariane Grznárovej, autorke obľúbeného večerníčka Maťko a Kubko: „Napríklad viete, čo znamenajú slová krpce, grúň, vahaň, veraje, širák, hrada, šrégom, oprobovať či koliba? Neviete? Skúste si teda ich význam nájsť na internete“ (s. 91). Nie je na škodu pripomenúť deťom, že internet tu nie je len na komunikáciu s kamarátmi, ale

aj na vyhľadávanie informácií a vedomostí.

Nejeden rodič, kníhkupec, knihovník či pedagóg má v dnešnej dobe problém zorientovať sa v knižnici i kníhkupectve a vybrať deťom správnu knihu, vhodnú pre ich vek, ktorá by okrem pekných obrázkov ponúkla aj hodnotné čítanie so zaujímavým príbehom, komplexnými postavami a zároveň rozširovala pútavým spôsobom slovnú zásobu detí.

V tejto publikácii nájde tipy na takéto knižky a stojí za zmienku, že je prístupná naozaj všetkým, keďže je zadarmo distribuovaná do škôl a knižníc, zároveň dostupná na internete aj v online verzii. A ak si predstavíme otázku rodičov v kníhkupectve či v knižnici: Čo si vypožičať, čo čítať?, tak tento lexikón ponúka prehľadným spôsobom odpovede a páruje čitateľa a jeho ideálnu knihu, ktorá môže byť štartovacím mostíkom k úprimnej čitateľskej vášni.

FOTO: TTRIO Publishing

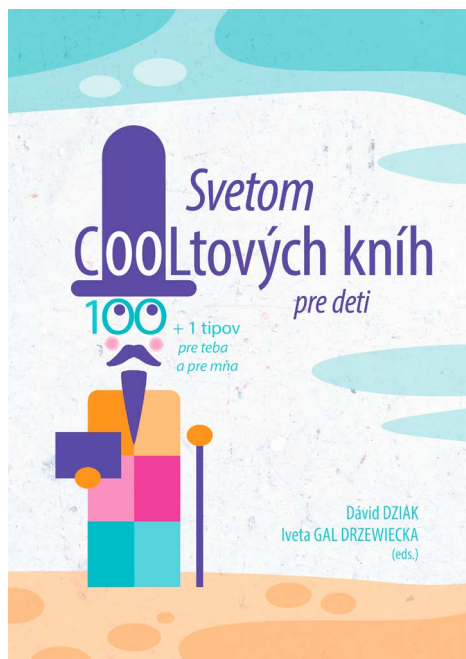
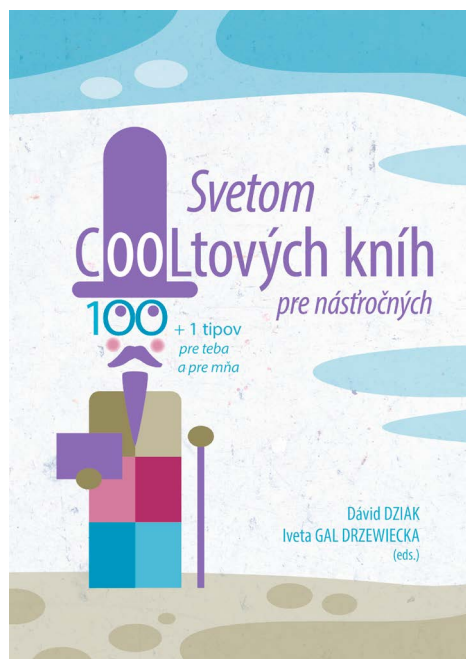

FOTO: TTRIO Publishing

Za všetkým hľadaj hubu. Ľudský postoj ti nepomôže

Myko je jedinečným príkladom, aké produktívne
je obratné kľúčkovanie medzi faktami a vtipom.

Pri trávení obsahu a formy knižky Myko nepostačí lačný pohľad hubára. V súčasnej ekoliteratúre totiž vyniká tento medzinárodne oceňovaný titul aj humornou informačnou hrou a dômyselným konceptom. Čitateľ vstupuje na územie, kde sa musí preladiť na mykocentrickú perspektívu.

Českého autora Jiřího Dvořáka (*1970) netreba zvlášť predstavovať. Pôvodne vyštudoval rastlinnú biotechnológiu, no profesijne pôsobí ako redaktor a spisovateľ. Naďalej je však zanieteným popularizátorom biológie: prispieva o nej článkami do časopisov a o prírode pútavo píše aj v knihách pre deti a mládež.

Z jeho tvorby boli do slovenčiny preložené doposiaľ len dve – *Hávedník* (Artforum, 2015) o hmyze a inej drobnej živočíšnej hávedi a *Rastlinopis* s podtitulom *Podivuhodné pravdy a výmysly zo zeleného sveta* (Artforum, 2018).

HISTORICKÝ ÚSPECH

V pražskom vydavateľstve Baobab, ktoré sa špecializuje na detské ilustrované knihy, ich však v rodnej češtine vydal viac než desať. V svojej najnovšej knihe *Myko* sa zameriava na huby, v školách nespravodlivo marginalizovanú kategóriu biologickkej taxonómie. Kniha je určená dospievajúcim, svoje si v nej však nájdu aj iné vekové kategórie čitateľov.

Podobne ako dve skôr spomínané publikácie v slovenskom preklade, aj táto je náučná a možno ju zaradiť do Dvořákovho autorského žánru „encyklopédie príbehom“: obsahuje erudovaný výber rozmanitých poznatkov a zaujímavostí o téme, umne začlenených do fiktívneho rozprávania o ríši húb. Sú dávkované v kratších, publicisticky písaných textoch, a tak napriek značnému objemu faktografie čitateľ zvládne túto sympatickú publikáciu „zhltnúť“ možno aj na dve-tri posedenia.

Ďalším z dôvodov, prečo o knihe na tomto mieste píšeme, je jej tohtoročný úspech na medzinárodnom veľtrhu detskej knihy Bologna Children's Book Fair. Za svoje kvality si vyslúžila hlavnú cenu Bologna Ragazzi Award 2024 v kategórii Non-fiction. Nepochybne sa na tom podieľali slovenskí spoluautori knihy – ilustrátorka Daniela Olejníková, ktorá texty doplnila bohatým obrazovým sprievodom, a grafický dizajnér Pavol Bálik, ktorý dal knižke finálnu grafickú podobu. Ide tak aj o historicky prvý úspech slovenských tvorcov na tomto prestížnom podujatí.

Na prvé prelistovanie knižky *Myko* s podtitulom *Kompletní zpravodaj ze světa hub – Ročník I* dozaista prekvapí nezvyčajne poňatá koncepcia knihy. Namiesto odborných statí či encyklopedických hesiel, ktoré by sa v publikácii s náučnými ambíciami dali očakávať, je kniha akýmsi zväzkom desiatich čísiel fiktívnej časopiseckej revue *Myko*.

V úvodnom slove sa čitateľom prihovára jej šéfredaktor, Fungus X. Imperfectus. Ako uvádza, *Myko* je nielen o hubách a pre huby, ale zároveň je aj prvým časopisom, ktorý huby samy pripravujú. Avizuje zámer periodika venovať sa „všemu důležitému v životě hub, od politiky (tedy stýkání a potýkání s rostlinami a dva-, čtyř- i vícenožci) přes historii, kulturu či sport až po společenské dění“.

Súčasne vyjadruje presvedčenie, že vydávanie *Myky* predstavuje „začátek nové epochy v dlouhých a slavných dějinách hub na planetě Zemi a ve vesmíru vůbec“. Čitateľovi tak musí byť ihneď jasné, že vstupuje na územie, kde sa ľudské hľadiská, postoje a motívy nebudú považovať za ústredné ani privilegované. Preladiť sa na mykocentrickú perspektívu však nebude vôbec ťažké; vďaka vtipnej naratívizácii a fikcionalizácii biologických faktov vo vymyslených príbehoch zo sveta húb,

VYPĚSTUJ SI HOUBU NA ŠIŠCE

Pomoc nám se poskytla...
to poverde, třeba ne. Ale na pokus
steji

Co budeš potřebovat:

- šiška
- meč
- květináč
- půdu z lesa

Jak na to:

1. Najdi v lese smrkovou nebo borovou šišku. Nejlepší je, které vypadají, že právě spadly, měla by být stará nejvýše rok. Vešmi i polštářek kůže a trochu půdy kolem něj.
2. Pokoť šišku do květináče, naplněného lehoučnou půdou, aby spoloviny vyčistila, čím ji mečem a nůžkou. Mělo by nemít nikdy vyznačené.
3. Když budeš mít šišku, na šišce vytvořím lund. Můžeš to dělat: třetinu penízka potřeš a penízka provázek a dle rostou na šiškách touhou, která jako nejedla penízka nůžkou. Na borové šišce se může objevit žilky: křídlové. Ať to si něčím k jihu.

KULTURNÍ OKÉNKO

KVASINKA VINNÁ

Dante A. Požárka

Těžký je život kvasinky vinné.
Demžon.
Práce.
Ne, žádná krása.
Vyrobi vino. V tom víně hýne.
A někdo pozvedá číli a jasn.

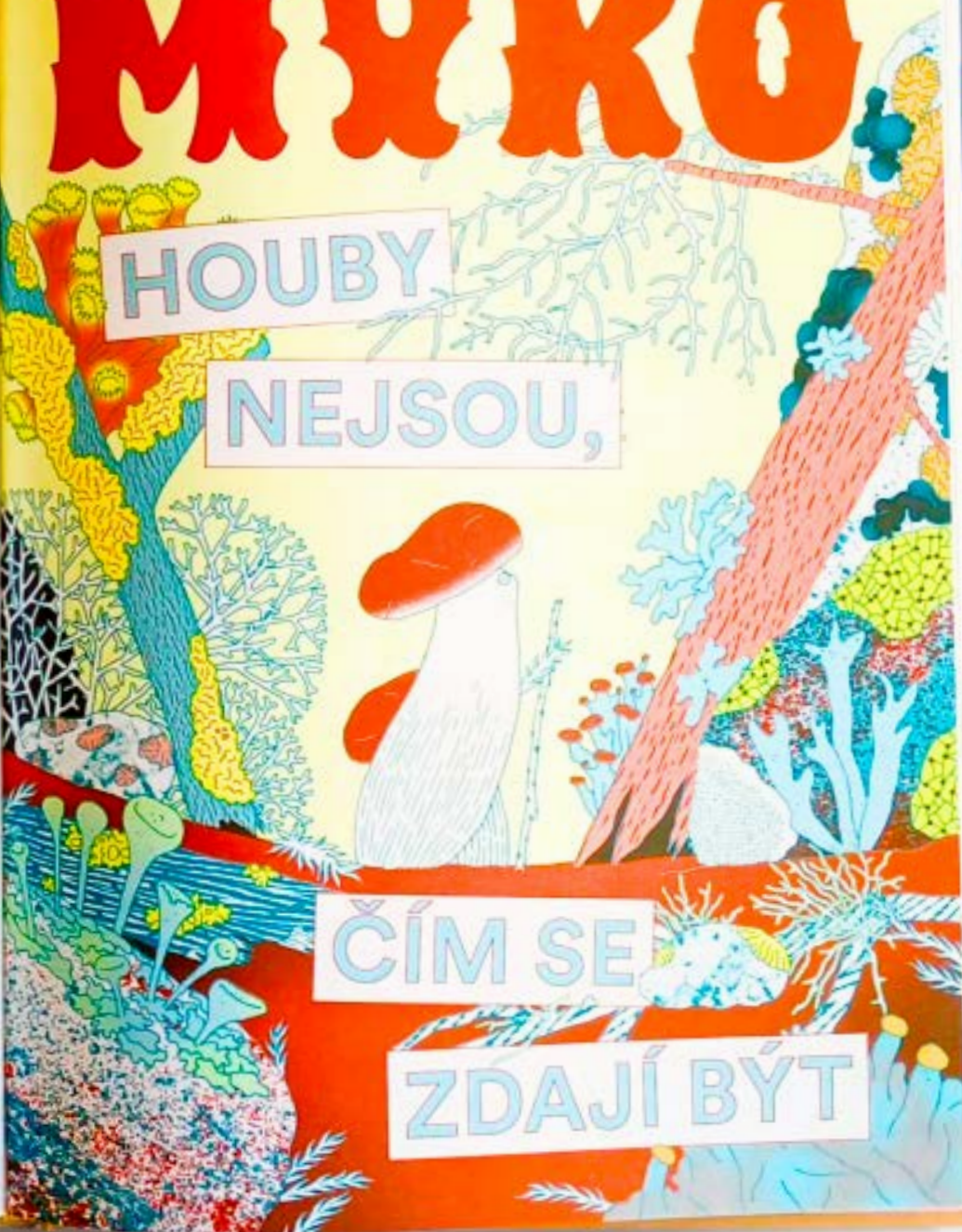
MYKO

HOUBY

NEJSOU,

ČÍM SE

ZDAJÍ BÝT

ktorý nie je nepodobný tomu ľudskému, ide o naozaj zábavné čítanie.

Zásadnú rolu pritom zohráva vykreslenie húb ako svojbytného spoločenstva uvažujúcich a cítiacich individuálit, ktoré poznajú svoju hodnotu a hrdo obhajujú svoje miesto na Zemi (a tak im azda odpustíme aj to, že antropocén považujú za „bezvýznamnou epizódu mykocénu“).

Humorná konfrontácia dvoch svetov prináša čitateľovi mnoho objavných zistení o živote húb, ich nevidaných funkciách v ekosystémoch Zeme, ktoré si bežne ani neuvedomujeme, či o ich význame pre existenciu samotného ľudstva.

ČO HOVORIA PÁNI HRÍB, MASÁK A KVASINKA

Obsah jednotlivých čísel revue (teda desiatich oddielov knihy) naznačujú slogany na ich titulkách, vtipne pozmeňujúce pôvodný význam „ľudských“ frazém („*Líná houba, holé neštěstí*“, „*Trpělivost houby přináší*“, „*Za vším hledej houbu*“ a pod.). Nadpisy článkov ohlasujú široké rozpätie tém, ktorým sa Myko venuje. O evolúcii, anatómii, morfológii húb, o ich rozmnožovaní a biotických vzťahoch s inými organizmami, o ekologických a environmentálnych aspektoch, medicínskych a potravinárskych aplikáciách či o rôznych kuriozitách sa čitateľ dozvedá v pestro zostavených rubrikách časopisu.

Medzi pravidelné patria napríklad historické a vedecké okienka, obrazové reportáže, komentáre k aktuálnym témam, odborné články prinášajúce okrem iného aj prepisy prednášok a prejavov významných predstaviteľov húb na rôznych kongresoch, rozhovory s uznávanými mykoexpertami i radovými hubami (z množstva zaujímavých príspevkov na

ukážku vyberáme interview s historikom doc. Emilom Hříbom na tému postavenie húb v dejinách, záznam prednášky prof. Amanitea Masáka o svete bez húb a prejav podnikateľa roku Ing. Kvasinku o tom, ako sa kvasinkám podarilo skrotiť si ľudí).

Obraz o vyspelej kultúre ríše húb dotvárajú príbehy zo starovekej mykomytológie a kultúrne okienka, v ktorých sa možno pokochať svojsky pôvabnými básňami Danteho E. Pečárku. Ľudského čitateľa k činorodému preskúmaniu mykologickej problematiky pozýva osobitná rubrika *Zkus to* s námetmi na zaujímavé pokusy. Vťahujúco a interaktívne pôsobia aj odpovede na všetečné otázky z listov od čitateľov (napr. prečo sa hríby nedajú pestovať podobne ako šampiňóny).

PRECÍZNA ROZTOPAŠ

Niet pochýb o tom, že kniha *Myko* si pozornosť boloňskej poroty získala najmä svojím atypickým výtvarným riešením. Ilustrátorka Daniela Olejníková a grafik Palo Bálik sa dokonale zladili s Dvořákovým plánom nenápadne rozširovať prírodovedné obzory čitateľa fundovaným výkladom i zábavnými historkami z paralelnej reality ríše húb.

Ako sa na populárno-náučný časopis patrí, texty sprevádza výdatná porcia obrazového materiálu. Ilustrácie Daniely Olejníkovej sú príťažlivé už len odvážnou kombináciou zemitých a neónových farieb (mimochodom, ilustrátorka zvolila podobný kolorit obrázkov aj pri predošlej spolupráci s Dvořákom, pri ilustrovaní spomínaného *Hávedníka* a obrazovej knihy pre najmenších *Bydlíme!*).

Nepostrádajú precíznu kresbu a dokumentaristicky verné vyobrazovanie biologických reálií, nemožno však

povedať, že by vytvárali výrazovo homogénnu kolekciu realistických obrázkov ako v klasických atlasoch húb. Lakonickosť encyklopedickej ilustrácie Olejníková prekonáva spôsobom jej vlastným: prostredie grafických programov, v ktorom tvorí, rovnako aj voľba tlače priamymi farbami (pri knihách menej obvyklá), sa pre ňu stávajú pôdou pre experimentovanie s grafickými štruktúrami, imitovaním tlačových rastrov, kombinovaním a prekryvaním vrstiev obrazu. Že nejde o technickú manieru, ale vynaliezavú tvorivú hru, naznačuje variovanie štýlov zobrazenia, miešanie obrazových žánrov a foriem.

Jej východiskom je rozprávko-imaginatívne personifikovanie húb a prekvapivé, irealistické spájanie nesúrodých prvkov, ktorému nechýba roztopašný humor.

OBRATNÉ KLUČKOVANIE

Asi netreba zdôrazňovať, akú výzvu pre Pala Bálika predstavovalo spracovanie knižného dizajnu tak rôznorodého textového a obrazového materiálu do konečnej

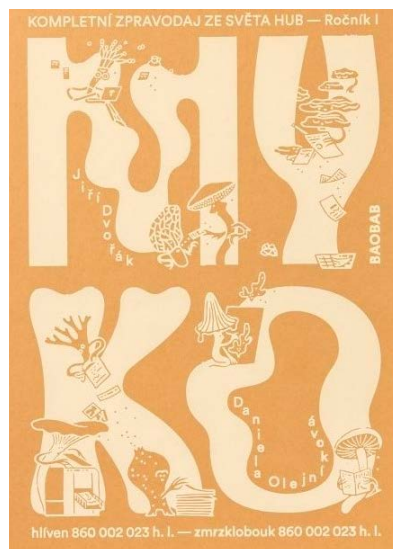
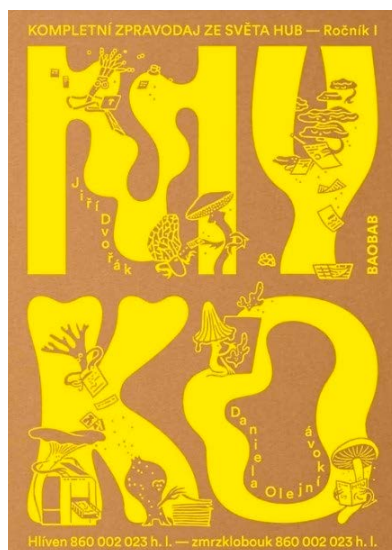
podoby knihy. Každé z desiatich čísiel revue *Myko* sa začína vizuálne údernou, takmer plagátovo komponovanou titulkou. Ich nápiň je prehľadne štruktúrovaná názvami rubrik a nadpismi vysádzanými zaujímavým fontom.

Fiktívne publicistické články sú zalomené stĺpcovou, jemne retrospektívne pôsobiacou časopiseckou sadzbou. Textové a obrazové prvky na vnútorných stranách revue sú pružne segmentované do obdĺžnikových polí. V knihe nepôsobí rušivo ani použitie viacerých výrazných typov písma, keďže pomáhajú zorientovať sa v rôznorodosti publicistických žánrov a knižných peritextov.

Ak ste sa na huby doposiaľ zvykli dívať iba lačným pohľadom hubára, kniha *Myko* váš pohľad zaručene zmení. Ukazuje ich ako organickú a mimoriadne dôležitú súčasť prírody, pričom ľudské kritériá užitočnosti či škodlivosti, krásy a škaredosti nie sú práve tými najrozhodujúcejšími.

Je výborným príkladom toho, aké produktívne a atraktívne môže byť v rámci súčasnej ekoliteratúry obratné kľúčkovanie medzi prírodovednými faktami a humorne poňatou fikciou.

FOTO: BAOBAB

Jonáša povolali na tajný výcvik. Tak sa prejavuje brutalita systému

Budúcnosť v českom sci-fi románe pre mládež
opakuje chyby minulosti.

FOTO: BAOBAB

Zažiť nekonečnú slobodu plnú nebezpečenstva alebo ostať v pohodlí starostlivo kontrolovanej spoločnosti, kde je každý tep vášho srdca zaznamenaný? Dileme čelí niekoľko chlapcov v napínavom dobrodružnom sci-fi románe Rekrut 244.

František Tichý: Rekrut 244
Ilustrácie: Stanislav Setinský
Baobab 2022, 326 s.

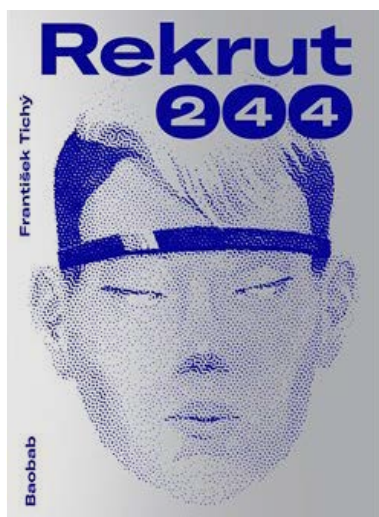
KDE SA CHLAPCI STÁVAJÚ VOJAKMI

Minulý rok nominovali knihu českého pedagóga a spisovateľa Františka Tichého na najprestížnejšiu českú literárnu cenu Magnesia Litera v kategórii kníh pre deti a mládež. Blízka budúcnosť v jeho podaní pripomína svet *Matrixu*. Aj v novej knihe sú na začiatku príbehu hlavní hrdinovia pripojení k virtuálnemu systému, ten ľuďom vopred plánuje ich činnosti počas dňa pre dokonale spokojný život. Nosia takzvané thinkeri, akési monitorovacie zariadenia, ktoré im cez notifikácie nariaďujú, čo si majú myslieť a ako majú konať. Za správny postup dostávajú potom kredity a spoločenské uznanie. Deti sú tak vychovávané k poslušnosti a k rezervovanému správaniu, kde sú ich pocity monitorované a ovládané.

Na začiatku príbehu sa zdá, že vláda budúcnosti sa úzkostlivou snahou krotiť každý krok hrdinov snaží zabrániť tragédiám z minulosti: v jednom bode školáci hrajú počítačovú hru, ktorá im má pripomenúť pochmúrny život v terezínskom gete počas druhej svetovej vojny. V školskom učive si zas pripomínajú hrôzy izolácie z obdobia covidu a problémy spustené klimatickou katastrofou. Zdá sa, že sa im vševedúci Systém snaží vyhnúť, a teda že má dobrý úmysel.

Ďalšie detaily dystopického sveta sú však znepokojivejšie a strhávajú oponu za zdanlivou idylkou: deti si vzájomne, no ani s rodičmi nesmú vymieňať citlivé dotyky, sú povzbudzované, aby nenávideli cudzincov izolovaných za vysokým múrom a spravodajstvo vysielané do ich hláv pripomína skôr propagandu.

Brutalita Systému sa naplno odhalí, keď je Jonáš, hrdina knihy,

povolaný na tajný výcvik a v kruhu spolužiakov sa stáva súčasťou absurdnej vojny voči neprispôsobivým. Tichý tu vytvára paralely so svojimi ďalšími predchádzajúcimi knihami pre mládež, v ktorých opisoval vyrastanie v časoch protektorátu (*Transport za večnosť, Labyrint nedokončených setkání*). Budúcnosť sa v jeho ponímaní nepoučila z chýb minulosti, chlapci sa stávajú vojakmi, ktorí majú pomocou lží pomôcť tajomnej vláde vyhrať vojnu.

PRIVEĽA PODOBNÝCH KLASÍK

Podobne ako v *Matrixe*, slávnom sci-fi filme z 90. rokov, aj tu autor stavia do ostrého kontrastu svet kontrolovaný Systémom so svetom na jeho okraji. Príbeh Rekruta 244 sa tak delí na dve polovice, v prvej sa Jonáš oboznamuje s brutalitou systému, v ktorom bol naučený žiť, a v druhej sa oslobodzuje, objavuje nový svet a nachádza sám seba.

Nevýhodou Tichého knihy je, že pripomína priveľa iných, podobných klasík žánru, okrem *Matrixu* spomeňme knihy *1984*, *451 stupňov Fahrenheita* alebo *Prekrásny nový svet*. Tichý si z nich berie

základné myšlienky a nápady, a keďže mnohé vznikli už pred desaťročiami, aktualizuje ich cez súčasné videnie spoločnosti a jej problémy.

Pri čítaní môže prevrpať veľa anglických výrazov, ktoré v reči chlapci používajú. Tichý týmto jazykom dotvára autenticitu sveta budúcnosti. Aj v iných dystopických sci-fi knihách bol spôsob komunikácie dôležitým výrazovým prostriedkom. Podobným spôsobom napríklad Anthony Burgess používal ruské výrazy a novotvary na vyjadrenie násilného správania mládeže vo svojej knihe *Mechanický pomaranč*.

Anglické výrazy uňho jednak vytvárajú zdanie sveta, ktorý je ešte viac globalizovaný a nadnárodný, než ako ho vnímame v súčasnosti, a zároveň sa vďaka nim deti snažia pôsobiť "coolovo" a vzdelane.

NOVÉ ODKAZY, RESUSCITÁCIA ŽÁNRU

Česká novinka čitateľovi síce opakovane, vždy po pár stránkach, pripomenie inú inšpiráciu, no ponúka popri tom viacero vlastných nápadov a v konečnom dôsledku pôsobí v našom priestore sviežo. Nové sú napríklad odkazy na virtuálnu realitu, vojnu vedenú dronmi a umelou inteligenciou, ako aj vízia internetu a sociálnych sietí budúcnosti.

Technológia je v novej knihe skôr nástrojom diktatúry než prostriedkom oslobodenia alebo vytvárania pozitívnych hodnôt. Slobodu predstavuje život v prírode, ktorú autor opisuje príjemne poeticky, využívajúc snovú atmosféru.

V závere sa núka aj úvaha, nakoľko je *Rekrut 244* určeným pre deti. Motívy vojny, sexuality, rasizmu, inakosti a fašizmu by sme im určite cenzurovať

nemali, je však otázne, do akej miery sú tieto motívy pre žiakov a žiačky základných škôl v novej knihe pochopiteľné. Zdá sa, že mnohé jej odkazy na prítomnosť, ale aj na dejiny budú baviť skôr dospelú čitateľskú verejnosť, ktorá v nich bude ľahšie nachádzať paralely.

Ak si však recenzent spomenie na často násilné, psychologicky prepracované, ale úprimné animované seriály alebo na knihy, ktoré si v detstve najviac obľúbil, zdá sa, že *Rekrut 244* môže triafať do čierneho.

Hoci si kniha nezakrýva oči pred smrťou, mučením a dokonca ani pred body-hororom, nie je ani príliš explicitná a nevyžíva sa v brutálnych a krvavých detailoch. Navyše, Tichý má v českom kontexte aj na čo nadviazať, podobnú atmosféru mala nečakane úspešná séria *Prašina*, ktorá sa snažila v našich podmienkach oživiť bohatú tradíciu dobrodružnej literatúry. *Rekrut 244* by mohol u nás podobne resuscitovať žáner young adult sci-fi.

ŠOKUJE A VIDÍ ZMÄTOK TÍNEDŽEROV

U mladých môže kniha uspieť aj vďaka prepracovanému tempu rozprávania a sympatickému, uveriteľnému hlavnému hrdinovi. Príbeh nenudí, zaujme od prvých strán a neustále sa v ňom niečo deje.

Tichému sa darí navodiť pocit epického diela, ktoré prekvapuje, šokuje, speje ku katarznému a akčnému koncu a aj dobre opisuje emočné stavy a zmätok v duši počas dozrievania tínedžerov. Príbeh sa zároveň nerozpadáva, pôsobí premyslene a logicky. Dotvárajú ho vkusné obrázky, pekná grafická úprava a ligotavá obálka ilustrátora Stanislava Setinského. Hoci *Rekrut 244* trilógiu Tichého kníh pre mládež uzatvára, vôbec by neprekážalo, keby vznikli ďalšie pokračovania.

Autor je publicista a spisovateľ

FOTO: BAOBAB

Konečne prestávka! Předpisové jsme se seřadili v přechodové zóně. Tenhle zvyk už měli dávno zrušit. Dřív to přý bylo potřeba ke spárování zdravotních senzorů se svačínovým autodem, což je dneska úplně na nic, protože všechno jde přes centrální systém. Feri na mě mrknul a já zase mrknul na Kari. Ale jenom na vteřinku, to když jsem z police vytahoval hrací virtuální helmu. Skrz prosklený tunel jsem viděl, jak ve velké školní zahradě pobíhají malé děti s velkými brýlemi a lapají ve vzduchu a mezi keři. Tahle hra na lov zvířátek mě taky bavila, když jsem byl ještě bejby. Teď jsem se tomu smál.

„Ty ne, Feri, dej to zpátky!“ přistoupil ke kamarádovi instruktor a profesionálním pohybem mu už nasazenou helmu sundal z hlavy.

„Cože? Proč?“

„Potřebuješ větší výdej. Čísla mluví jasně,“ pokračoval stroje instruktor.

„Už zase?“ zavzdychal Feri, protože věděl, co bude následovat.

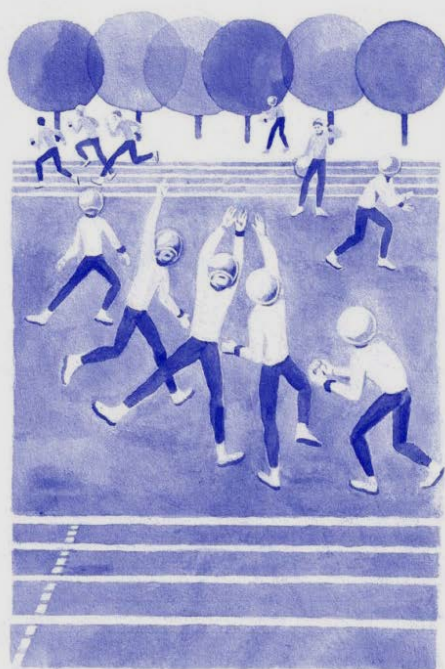
„Kdyby ses tolik nepřecpával...“ usmál se vedle mě Miky a pak se mu nezdvořile podíval na zdravotní senzor a smířlivě dodal: „To bude v pohodě, myslím, že stačí pět koleček. Tak sebou hód, juniore.“

„To mezitím umřu, teda pardon, padnu vyčerpáním...“ zakvílel Feri, ale bylo vidět, že už se s tím smířil. Nesmírně pomalu si šneřoval běžecké boty a při každém pohybu opakoval: Ach jo.

„Tami, Miky, já a...“ rozzářil jsem se: „Simi, hraješ s náma?“ Chtěl jsem se zeptat, jestli to zvládne, ale nebylo to korektní, a tak jsem jen dodal: „Teda, jestli se ti chce...“

Podíval se na nás a oči se mu rozzářily: „Jasně, díky. Snad ti to nebudu moc kazit.“

To už Tami vyběhl na plac a taky Miky zaujal výchozí pozici.

Tínedžeri majú novú hru. Ich spoluhráčmi sú kalambúr, akrostich aj palindróm

S novým slovníkom sa dajú bezbolestne
zvládnuť základy versológie.

Publikácia Slovníček z básničiek pomáha zvládnuť proces šifrovacieho jazyka v básnickom texte. Dáva šancu, aby mladá generácia čítala poéziu ochotnejšie.

Veršovaná literárna tvorba má medzi deťmi tým vyššiu popularitu, čím sú mladšie. Má to svoje zákonité ontogenetické pozadie, súvisiace s procesom postupného zvládania materinského jazyka (ale napokon platí to aj pri cudzom jazyku). Hudobný soundtrack vyvolaný výrazným rytmom veršových výpovedí v riekankách, ktorý sa často transformuje do konkrétnej piesňovej melódie alebo aj do sprievodných pohybových aktivít, to všetko vyhovuje detskému globálnemu vnímaniu sveta, pomáha malým deťom prirodzeným spôsobom nielen lepšie zvládať jazyk, ale aj poznávať svet, život a prácu ľudí, kultúrne tradície a napokon aj seba samých. V čom však väzí skutočnosť, že čím sú deti staršie, tým viac od poézie unikajú, až napokon v dobe dospievania mnohé strácajú s ňou kontakt takmer (alebo celkom) úplne?

ČUDNÝ JAZYK POÉZIE

Tento problém trápi aj autorky mimoriadne zaujímavej publikácie *Slovníček z básničiek*, Silviu Kaščákovú a Janu Juhášovú, keďže si ako východisko úvodu zvolili hneď dvojicu otázok: *Načo sú nám básničky?* a *Čo hovorí ich čudný jazyk?*

A sme pri merite veci: čudný jazyk poézie. V tejto súvislosti môže človeku prísť na um paralela s čudným jazykom hudby, výtvarného umenia, architektúry. Čudné jazyky jednotlivých druhov umenia môžeme pravdaže vnímať intuitívne a mať estetický zážitok aj na tejto

báze. Zrejme však nikto nebude namietť proti tvrdeniu, že „poučenejší“ pohľad na výtvarné dielo či hudobný vnem, ktorý je opretý o aspoň elementárne poznanie umenovedných faktov a súvislostí, dokáže zážitok prehĺbiť, pretože recipientovi pomôže lepšie porozumieť jazyku toho či onoho druhu umenia.

Uvedené skutočnosti majú na zreteli aj autorky predmetnej publikácie. Vychádzajú z faktu, že poézia, básnická reč je svojím spôsobom šifra, a aby sme porozumeli jej posolstvu, teda aby sme dokázali dešifrovať významovú podstatu (a možno aj tajomstvo jej zvláštneho pôsobenia), musíme spoznať princíp šifrovania. Na šifrovaní významov, teda na špecifickom spôsobe formulovania určitej výpovede o svete, sa podieľajú všetky zložky básnického tvaru – a podľa toho autorky zoradili 31 hesiel publikácie do troch kapitol: 1. Básnické žánre, 2. Umelecké prostriedky, 3. Prozódia, rým, strofa. Jednotlivé pojmy potom vysvetľujú autorky vždy v paralele vecnej charakteristiky pojmu (tu sa autorstva chopila Jana Juhášová) a jeho originálnej básnickej realizácie (z pera skúsenej poetky Silvie Kaščákovovej).

Každý pojem teda predstavuje podvojne koncipované heslo, heslá sú v rámci kapitoly usporiadané abecedne a každé je situované spravidla na jednej dvojstrane.

Slovníček z básničiek sa stal súčasťou víťaznej kolekcie súťaže Najkrajšie knihy Slovenska.

VERŠOVNÍCKY VYDARENÉ

Všimnime si najprv spôsob výkladu jednotlivých versologických pojmov. Výklad každého pojmu je stručný a obracia sa na

čitateľa ako na partnera v dialógu. V tomto rozhovore sa rozprávač správa k svojmu adresátovi ako k rovnocennému partnerovi. Nepouča ho, ale nenápadne ho vyzýva k spoločnému premýšľaniu o tom, čo to je napríklad absolútna báseň a prečo jej tak hovoríme, čo sa skrýva pod slovom haiku, čo je zábavné na palindróme, čo je to stopa a podobne. S uznaním treba kvitovať, že autorka tejto časti hesiel vie nielen to, ako sa treba prihovoriť dospievajúcim mladým ľuďom, ale dokáže aj vyjadriť podstatu pojmu jasne, zrozumiteľne a s vtipnou ľahkosťou.

To, čo vysvetlí Jana Juhášová, prakticky predvedie v umeleckom vyjadrení Silvia Kaščáková. Aj v tomto prípade treba sňať z hlavy pomyselný klobúk na znak uznania: vytvoriť básne tak, aby nielen spredmetňovali, zviditeľňovali, konkretizovali versologický pojem, ku ktorému patria, ale boli zároveň zaujímavé, vtipné až úsmevné a pritom veršovnícky veľmi vydarené, to nie je jednoduchá záležitosť! Predpokladá to vysokú mieru literárneho talentu, určitú básnickú skúsenosť, ale aj poctivú rozhladenosť a erudíciu v oblasti versológie, vrátane dokonalého porozumenia pojmovej podstate jednotlivých versologických pojmov. Silvia Kaščáková túto podstatu transformovala do podoby celkom svojbytnej poézie, ktorá síce precízne odкрýva určitý princíp básnického vyjadrovania, ale zároveň neprestáva byť poéziou par excellence. A to sa hneď tak nevidí!

ŠUP DO ŠKOLSKEJ KNIŽNICE

Zaujímavá, originálna a vtipná „učebnica poézie“ sa svojím poslaním približovať a sprístupňovať tínedžerom svet poézie zaraďuje do radu takých diel, ako je napríklad publikácia Jozefa Urbana

Utrpenie mladého poeta (2002) alebo aj publikácia Štefana Moravčíka a Danuše Dragulovej Faktorovej (*Kalam)búrske oriešky* (2004). Publikácia Jany Juhásovej a Silvie Kaščákovovej má však v porovnaní s nimi viacero predností. Je pomerne komplexným súborom versologickej látky, s ktorou sa stretávajú žiaci na druhom stupni základných škôl a študenti stredných škôl; poznatky sú podávané stručne, vtipne a veľmi príťažlivo, primerane veku (a trpezlivosti) tínedžerov; každý pojem je hneď konkretizovaný básnickymi, paralelne s výkladom je teda zhmotnený do osobitného veršovaného textu; jednotlivé pojmy, ktoré predstavujú témy hesiel, sú v básnickom konkretizovaní farebne vyznačené, takže čitateľovi nerobí problém identifikovať ich a konfrontovať s teoretickým ozrejením ich podstaty; paralelná kompozícia básne a výkladového textu umožňuje pozorovať, porovnávať, dedukovať, ale aj samostatne skúšať vytvoriť obraz, text v podobnom duchu. Navyše básnické texty možno bez problémov čítať ako zaujímavú a vtipnú poéziu a na základe odborných textov možno zasa bezbolestne zvládnuť základy versológie.

Publikácia *Slovníček z básničiek* môže byť pre tínedžerov vynikajúcim pomocníkom v procese zvládania šifrovacieho jazyka v básnickom texte a v tom zmysle teda aj chodníčkom k ochotnejšiemu čítaniu poézie. Nemala by chýbať v žiadnej školskej knižnici.

FOTO: Jakub Hauskrecht

BIBIANA – revue o umení pre deti a mládež bola založená v roku 1993 a je orgánom Slovenskej sekcie IBBY v BIBIANE, medzinárodnom dome umenia pre deti. Časopis vychádza online štyrikrát do roka od roku 2024 na webovej stránke www.bibiana.sk a dvakrát do roka v tlačenej verzii v BIBIANE, medzinárodnom dome umenia pre deti.

Zriaďovateľom BIBIANY je Ministerstvo kultúry SR.

Obsah časopisu bol podrobený cenzúre. Vedenie inštitúcie BIBIANA vylúčilo recenziu Mileny Šubrtovej na knihu Marto Kelbl: Ani holka, ani kluk a článok o reštarte a odovzdávaní ocenenia Najkrajšie knihy Slovenska 2023.

Vedecké štúdie časopisu sú recenzované.

ADRESA REDAKCIE
BIBIANA, medzinárodný dom umenia pre deti, Panská 41, 815 39 Bratislava

TELEFONICKÝ KONTAKT
+ 421 2 20 467 172

IČO 00 682 257
IČO 00 682 357

Rozširuje a objednávky prijíma distribučná firma Ares, s. r. o., Elektrárenská 12091, 831 04 Bratislava

Bezplatná linka 0800 14 19 11
Podávanie novinových zásielok povolené riaditeľstvom pošt č. j-243/94-p zo dňa 21. 1. 1994
MKSR EV 2974/09

Dvojčíslo 1 – 2 vyšlo v júni 2024

PREDSEDA

Mgr. Dávid Dziak, PhD.,
Prešovská univerzita v Prešove,
Prešov

ČLENKY A ČLENOVIA

doc. Mgr. Markéta Andričíková, PhD.,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika,
Košice

prof. Zuzana Čížiková, Dr.,
Univerzita v Belehrade,
Belehrad, Srbsko

Mgr. Adela Dúbravová, PhD.,
Univerzita Komenského, Bratislava

Mgr. art. Lenka Dzadíková, ArtD.,
Divadelný ústav, Bratislava

Mgr. Ivetta Gal Drzewiecka, PhD.,
Prešovská univerzita, Prešov

prof. Jarmila Hodoličová, Dr.,
Nový Sad, Srbsko

MgA. Miroslav Jindra, Ph.D.,
Masarykova univerzita,
Brno, Česká republika

doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.,
Prešovská univerzita, Prešov

Mgr. Olga Kubeczková, Ph.D.,
Ostravská univerzita,

Ostrava, Česká republika

doc. PhDr. Gabriela Magalová, PhD.,
Trnavská univerzita, Trnava

Mgr. Peter Naščák, PhD.,
Veľký Lapáš

doc. Mgr. Ing. Radomil Novák, Ph.D.,
Ostravská univerzita,

Ostrava, Česká republika

Mgr. Eva Pršová, PhD.,
Univerzita Mateja Bela,

Banská Bystrica

doc. Mgr. Radoslav Rusňák, PhD.,
Prešovská univerzita, Prešov

prof. PhDr. Zuzana Stanislavová,
CSc., Prešovská univerzita, Prešov

doc. PhDr. Milena Šubrtová, Ph.D.,
Masarykova univerzita,

Brno, Česká republika

prof. PaedDr. Eva Vitézová, PhD.,
Trnavská univerzita, Trnava

Mgr. et Mgr. Juraj Žembera, PhD.,
Stredoslovenské múzeum,

Banská Bystrica

prof. PhDr. Marta Žilková, PhD.,
Nitra

ŠÉFREDAKTORKA A EDITORKA

Mgr. Eva Andrejčáková

JAZYKOVÁ REDAKTORKA

PhDr. Darina Kližanová

GRAFICKÝ DIZAJN

Tomáš Paulen

ILUSTRÁCIE NA OBÁLKE

Veronika Pažická

Etablovaný štvrťročník o umení pre deti a mládež, ktorý držíte v rukách, zmenil v roku 2024 svoj šat. Od januára vychádza vo webovej podobe na stránke <https://www.bibiana.sk/sk/centrum-citania/revue-bibiana> v úsilí priblížiť svoj záber širšej verejnosti a pružnejšie reagovať na zmeny okolo nás. V tlačenej podobe sa však objavuje ďalej, a to dvakrát do roka.

Prvé tohtoročné dvojčíslo, ilustrované sviežimi kresbami mladej ilustrátorky Veroniky Pažickej, práve držíte v rukách. Vychádzajúc z pôvodnej fazóny časopisu sme zľahka zmenili jeho koncepcnú podobu, rozšírili vedeckú radu a v duchu odkazu bývalého dlhoročného šéfredaktora Ondreja Sliackeho pokračujeme ďalej. V obsahu a forme sme sa tentoraz sústredili na témy FARBY a STRACH.

BIBIANA, revue o umení pre deti a mládež, 2024/1–2 ponúka inšpiratívne odborné a populárno-náučné texty, ktoré pre redakciu napísal široký, generácie pestrý okruh skúsených autoriek a autorov venujúcich sa súčasnému umeniu pre deti a mládež.

Do čísla sme zaradili hodnotné knižné recenzie profesorky Zuzany

Stanislavovej na tému šikany či vtipnej výuky základov versológie, štúdie venujúce sa fenoménu strachu a farieb v umeleckom spracovaní, rozhovory so scénografom Tomom Cillerom či izraelským ilustrátorom Eitanom Eloamom, skvelé texty o farbách v arteterapii či o vnímaní farieb u nevidiacich, reflexiu vzťahov rodičov a detí v tvorbe Jaroslavy Blažkovej, ako aj sondu do rozvoja rómskej literatúry vďaka českým vydateľským snahám a pohľad na brilantnú spoluprácu slovenských knižných tvorcov s českými vydateľstvami so svetovým ohlasom.

Ďalšie odborné recenzie porozprávajú o moci systému, o vrcholnom umení filmového žánru anime alebo o tom, ako spárovať typy detí s knižkami a dosiahnuť úspešný efekt.

Nechýbajú fundované postrehy o tvorbe Tomáša Janovica, Jána Navrátila a Jána Uličianskeho, ktorí nás v uplynulých týždňoch a mesiacoch opustili a ďalšie zaujímavé texty.

Veríme, že nová podoba časopisu si získa váš rozum i srdce a preukážete mu čitateľskú vernosť aj podporu.